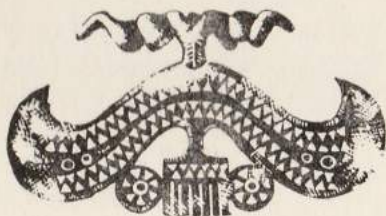

გელა ბაყრაღლიძე

ისტორიულ-
გეოგრაფიკული
ძიებანი

„მანთრუბა“

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია

არქეოლოგიური კვლევის ცენტრი

გელა გაყრელიძე

ისპორიუდ-ზოპოაქეოდოვიუნი
ქიეზანი

თბილისი
„მეცნიერება“
1993

ნაშრომში განხილულია ძველი კოლხეთის ისტორია-ტოპოარქეოლოგიის საკითხები. პირველ ნაწილში შეფასებულია ბიოგეოგარემოს როლი კოლხეთის ისტორიული განვითარების პროცესში. ამასთან დაკავშირებით, პირველად არის წარმოდგენილი ბიოგეოგარემოს და ისტორიული განვითარების საერთო მოდელის ჩვენეული სქემა. მეორე ნაწილში შესწავლილია საგარეო ფაქტორის მნიშვნელობა კოლხეთის ისტორიული განვითარების პროცესში.

ნაშრომში გათვალისწინებულია ისტორიკოსების, გეოგრაფების და სხვა მომიჯნავე დარგების სპეციალისტებისათვის.

რედაქტორი ისტ. მეცნ. დოქტორი თ. ბერაძე

რეცენზენტები: ისტ. მეცნ. კანდ. ვ. თოლორდავა
ისტ. მეცნ. კანდ. ა. ნუცუბიძე

გ 0502000000 ბრძ. № 131—93 © გამომცემლობა „მეცნიერება“, 1993.
M 607 (06)—93

ISBN 5—520—01483—3

ვუძღვნი ბაბუის—ნიკოლოზ არჯვანის ძის ხსოვნას, რომელიც 1937 წ. უსამართლობამ შეიწირა.

წინასიტყვაობა

ქართველთა მოდგმა დასაბამიდან სახლობს დღევანდელი საქართველოს მიწა-წყალზე. ამ მიწაზე, ამ ბიოგეოგარემოში საუკუნეების განმავლობაში მიმდინარეობდა ქართველების ისტორიულ-კულტურული განვითარების ხანგრძლივი და თავისებური პროცესი.

ძველი საქართველოს ისტორიული განვითარების ჯაჭვში ერთ-ერთი მეტად საყურადღებო რგოლია დასავლეთ საქართველო (resp. გეოგრაფიული ცნება „კოლხეთი“). საქართველოს ამ ნაწილმა ფრიად რთული ისტორიული გზა განვლო. მისი ეკონომიკა და პოლიტიკური მდგომარეობა სხვადასხვა პერიოდში სხვადასხვანაირი იყო.

ნაშრომის პირველ ნაწილში განვიხილავთ ბიოგეოგარემოს როლს კოლხეთის ისტორიული განვითარების პროცესში. ბიოგეოგარემოს გამოწველივით შესწავლის გარეშე შეუძლებელია რომელიმე ქვეყნის ისტორიის აღდგენა. ამასთან დაკავშირებით, პირველად არის წარმოდგენილი ბიოგეოგარემოს და ისტორიული განვითარების საერთო მოდელის ჩვენეული სქემა. მოცემული საკითხი საერთოდ, და კონკრეტულად კოლხეთთან მიმართებაში, გარკვეულად გეოგრაფიული დეტერმინიზმის პოზიციიდანაა განხილული. აქამდე, ასეთი მიდგომა ზემოხსენებული საკითხისადმი (ბიოგეოგარემოს დეტერმინატორული მნიშვნელობა საზოგადოების განვითარებაში) მიუღებლად ითვლებოდა. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ პირველ რიგში სწორედ ბიოგეოგარემომ ითამაშა წამყვანი როლი კოლხეთის საწარმოო ძალთა განვითარებაში, საზოგადოების იერარქიულად დაქვემდებარებულ სტრატეფიცირებაში და სახელმწიფოებრიობის განვითარებაში. კოლხეთის ბიოგეოგარემოს ზედმიწევნით გათვალისწინების გარეშე შეუძლებელია მისი ისტორიის სრულად აღდგენა-წარმოდგენა.

ნაშრომის მეორე ნაწილში შესწავლილია საგარეო ფაქტორის მნიშვნელობა კოლხეთის ისტორიული განვითარების პროცესში. გეო-

პოლიტიკურად აზიისა და ევროპის საზღვარზე მდებარე კოლხეთი ორი დიდი პოლიტიკურ-ეკონომიკური ძალის (ერთი მხრივ ირანული და მეორე მხრივ ანტიკური ორიენტაციის ქვეყნების) მძლავრ ზეგავლენას განიცდიდა. საგარეო ფაქტორის მხრივ საყურადღებოა კოლხეთის ურთიერთობების შესწავლა საბერძნეთთან, იბერიათთან, პონტოსთან და რომთან. ამ ქვეყნებმა ძირითადი როლი ითამაშა კოლხეთის განვითარების კულტურულ-ისტორიულ პროცესში. ნაშრომის ამ ნაწილში ყურადღება გამახვილებულია ქართლი (იბერია)-კოლხეთის ურთიერთობის შესწავლაზე, რადგან მათ ადგილსა და საფუძველზე შემდგომში განვითარდა ერთიანი სახელმწიფო — საქართველო.

ბოლო წლებში საგრძნობლად გაფართოვდა საქართველოს ძველი ისტორიის წყაროთმცოდნეობითი ბაზა (ახალი არქეოლოგიური, ეპიგრაფიკული, წერილობითი და ა. შ.). ჩვენსა და უცხოურ ისტორიო-გრაფიაში გამოჩნდა ახალი ნაშრომები, მიძღვნილი საქართველოს მეზობელი ქვეყნების განვითარების კონკრეტული და თეორიული ასპექტებისადმი, რაც საშუალებას გვაძლევს კოლხეთში მიმდინარე პროცესებს ისტორიულ-მედარებითი განვითარების ჭრილში დავაკვირდეთ. უახლესი არქეოლოგიური მასალა და ზოგიერთი წერილობითი წყაროს ახლებური ინტერპრეტაცია დასავლეთ საქართველოს ისტორიული განვითარების რიგი საკითხების ახლებურად გააზრების საშუალებას იძლევა.

ბუნებრივია, სათაურში სიტყვა ტოპოარქეოლოგიამ მკითხველის ყურადღება მიიქცია! ტერმინ ტოპოარქეოლოგიაში (ტოპო ძველბერძნული სიტყვაა და აღნიშნავს ადგილს) ფიზიკური გეოგრაფიის, ისტორიული გეოგრაფიის, არქეოლოგიის, ტოპონიმიკის, ეთნოარქეოლოგიის, წერილობითი წყაროთმცოდნეობის სინთეზურ შესწავლას ვგულისხმობთ, კონკრეტულ ადგილთან, რეგიონთან, კულტურულ არეალთან, ქვეყანასთან მიმართებაში. მოცემულ შემთხვევაში კოლხეთის კულტურულ-ისტორიული და ეკონომიკური რეგიონი (ტოპო, ადგილი) იგულისხმება. გვეჩვენება, რომ ამ ტერმინით უფრო მოხერხებულად, მოკლედ და მარჯვედ აღინიშნება ზემოხსენებული დარგების ერთობა კონკრეტული რეგიონის მიმართ.

ძველი კოლხეთის ისტორია-ტოპოარქეოლოგიის საკითხები არაერთმა მეცნიერმა განიხილა. ამ ნაშრომებმა ფასდაუდებელი, მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა საქართველოს ძველი ისტორიისა და კერძოდ კოლხეთის შესწავლის საქმეში. ხსენებული ნაშრომები დამოწმებულია ტექსტში შესაბამის საკითხებზე მსჯელობისას.

ბიოგეოგრაფიულ და ისტორიული განვითარების მოდელი (ძველი კოლხეთის მაგალითზე)

ბიოგეოგრაფიის (resp. გეოგრაფიული გარემოს, გეოგრაფიული ფაქტორის) როლი საზოგადოების ისტორიული განვითარების პროცესში ფრიად განსაკუთრებულია. ბიოგეოგრაფიის დამოკიდებული უმთავრესად სოციოგარემოს, საზოგადოების ისტორიული განვითარების, კონკრეტული რეგიონის, ერის, ქვეყნის მდგომარეობა.

ბიოგეოგრაფიის გავლენა საზოგადოებაზე უკუპროპორციულია დროის მიმართ. რაც უფრო გადის დრო და იზრდება საზოგადოების ინტელექტუალურ-ტექნიკური დონე, მით უფრო მატულობს ადამიანის ზემოქმედება ბიოგეოგრაფიის, რასაც ზოგჯერ, ზოგიერთ რეგიონში გლობალურ ეკოლოგიურ კატასტროფამდეც კი მიყვავართ (მაგ., არალის ზღვა, ჩერნობილი).

ბიოგეოგრაფიის უპირველესი მნიშვნელობა ჰქონდა ამა თუ იმ ცივილიზაციის (მაგ., შუამდინარეთის, ნილოსის, ხუანხეს, განგას, მედიტერანულს, შუა ამერიკულს) ჩამოყალიბება-განვითარებასა და გავრცელებაში სხვადასხვა ისტორიულ ეპოქაში.

ჩვენ ბიოგეოგრაფიის და სოციოგარემოს განვიხილავთ ისტორიული განვითარების ერთობლიობაში, რითაც რამდენადმე ვიზიარებთ ფრანგი მეცნიერების გეოისტორიულ კონცეფციას („ანალების სკოლა“).

სოციოგარემოს წარმოქმნა იწყება Homo sapiens-ის გაჩენით და მისი ბიოგეოგრაფიისთან ურთიერთზემოქმედების ევოლუციით. სხვადასხვა საფეხურზე მყოფ სოციოგარემოებს შორის ინოვაციური ზემოქმედებები იწვევს საზოგადოებათა გარკვეულ პროგრესს. სოციოგარემოების დაწინაურებული ცივილიზაციების ცენტრებიდან ზდება კულტურის (სამეურნეო-საწარმოო, ინტელექტუალურ-ტექნიკური, ზულიერ-კულტურული და სხვ.) დიფუზია.

ნიშანდობლივია, რომ სამყაროს წარმოშობის ბიბლიური მოდელის მიხედვით, ღმერთმა თავდაპირველად შექმნა ბიოგეოგარემო, ხოლო შემდეგ ადამიანი, სოციოგარემოს მოვარი შემოქმედი. ამ მოდელში დაცულია შემდეგი თანამიმდევრობა. ღმერთმა გერ შექმნა ცა, მიწა, მცენარეული, მნათობები (მზე, მთვარე, ვარსკვლავები), თევზი, ფრინველი, პირუტყვი, ნადირი, ქვემძრომი და ბოლოს ადამიანი: „თავ-

დაპირველად ღმერთმა შექმნა ცა და მიწა“ (დაბადება, 1); „ხმელეთს ღმერთმა უწოდა მიწა და შეგროვილ წყალს უწოდა ზღვა“ (დაბადება, 10); „წარმოშვა მიწამ მცენარეული — ბალახი, თესლის მთესველი თავისი გვარისდა მიხედვით, და ხე, თესლოვანი ნაყოფის მომტანი, თავისი გვარისდა მიხედვით“ (დაბადება, 12); „გააჩინა ღმერთმა ორი მთავარი მნათობი, — დიდი მნათობი დღის განმგებლად და მცირე მნათობი ღამის განმგებლად — და ვარსკვლავები“ (დაბადება, 16); „შექმნა ღმერთმა დიდი თევზები და ყოველი სულდგმული, მცურავი თავთავისი გვარისდა მიხედვით, რაც კი წყალში ფუთფუთებს და ყველა ფრთოსანი თავთავისი გვარისდა მიხედვით“ (დაბადება, 21); „გააჩინა ღმერთმა ნადირი თავთავისი გვარისდა მიხედვით, საქონელი თავთავისი გვარისდა მიხედვით და ქვემძრომი თავთავისი გვარისდა მიხედვით“ (დაბადება, 25); „თქვა ღმერთმა: გვაჩინოთ კაცი ჩვენს ხატად, ჩვენს მსგავსებად. ეპატრონოს ზღვაში თევზს, ცაში ფრინველს, პირუტყვს, მთელს დედამიწას და ყველა ქვემძრომს, რაც კი მიწაზე დახობავს“ (დაბადება, 26).

ბიოგეოგარემოს განმსაზღვრელ როლზე საზოგადოების განვითარებაში თავდაპირველად ანტიკური ეპოქის მეცნიერ-მოაზროვნეებმა — პიპოკრატემ და არისტოტელემ — გაამახვილეს ყურადღება. მათი თვალთახედვით, ბიოგეოგარემოს კომპონენტებიდან მთავარი აქცენტი კლიმატზე იყო გადატანილი.

მეცნიერული მედიცინის ფუძემდებელი, პიპოკრატე, პირველი იყო, რომელმაც ბიოგეოგარემო, კერძოდ კლიმატი, მიიჩნია ადამიანების, ხალხების ფიზიონომიური და ფსიქიკური წყობის განმსაზღვრელ ფაქტორად. ეს მოსაზრება მან ჩამოაყალიბა ძვ. წ. 430—10 წწ-ში დაწერილ ტრაქტატში — „ჰაერთა, წყალთა და ადგილთა შესახებ“ (περὶ ἀέρος ἕδατος τόπων). მასში პიპოკრატე ხალხებზე და მათ საცხოვრებელ გარემოზე უშუალო დაკვირვების შედეგებს გადმოგვცემს. პიპოკრატეს პირადი დაკვირვების შედეგად კარგად ჰქონდა შესწავლილი ხმელთაშუა და შავი ზღვის სანაპიროების მოსახლეობა. მაგალითად, შავი ზღვის აღმოსავლეთით მდებარე კოლხეთის შესახებ საკმაოდ ზუსტ აღწერილობას იძლევა, საიდანაც a priori უნდა ვიფიქროთ, რომ იგი ნამყოფია კოლხეთში, მდ. ფასისზე და თავისი თვალთახედვით უნახავს იქაურობა.

პიპოკრატე თავის ნაშრომში „ჰაერთა, წყალთა და ადგილთა შესახებ“ (თ. ყაუხჩიშვილი, 1965) გადმოგვცემს: „...აზია ძალიან განსხვავდება ევროპისაგან, როგორც ბუნებით, რაც აღმოცენდება დედამიწიდან, ასევე ხალხით“. „...აზიაში ყველაფერი ბევრად უფრო მოხდენილია და დიდია“. აქ ევროპაზე „... უფრო რბილი კლიმატია და ხალ-

ხსაც ზნე უფრო სათნო და მშვიდი აქვს. ამისი მიზეზია წლის დროების მონაცვლეობა...“ (12). „...აზიელები ევროპელებზე უფრო ნაკლებ მებრძოლები არიან და უფრო მშვიდი ხასიათი აქვთ. ამის ძირითადი მიზეზია ის, რომ წლის დროები დიდ ცვლილებას არ განიცდიან“. „...აზიელებიც განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან — ზოგი უკეთესია, ზოგი უფრო ნაკლებად. ამის მიზეზებიც წლის დროების ცვლილებადობაშია, როგორც უკვე აღვნიშნე ადრეც“ (16). „ისინი, ვინც ცხოვრობენ მთიან, მთაგორიან, მაღლობ და წყლიან ქვეყანაში, სადაც წლის დროები ძალიან განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან, იქ ხალხი ჩვეულებრივ შესახედავად დიდია, მშრომელი და ვაჟკაცი...“ „ხოლო რომლებსაც უჭირავთ დაბლობები, ბალახით დაფარული და დახუთული, სადაც უფრო ცხელი ქარები ქრის, ვიდრე ცივი და წყალსაც თბილს ხმარობენ, ის ხალხი ვერ იქნება ტანადი და მოხდენილი. ისინი უფრო მსუქნები და შავგვრემანები არიან...“ (24). „ეს იმიტომ, რომ სადაც ცვლილებები (კლიმატური — გ. გ.) ხშირია და წლის დროები ძალიან განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან, იქ შეხედები (ადამიანთა — გ. გ.) დიდად განსხვავებულ შესახედაობას, ხასიათს და ბუნებას“. „მეტწილად ქვეყნის ბუნებას მიჰყვება (ჰგავს — გ. გ.) ხალხის შესახედაობა და ზნე-ხასიათი“. „რაც დედამიწისაგან წარმოიშვება, მისდევს იმას, როგორც არის თვითონ ეს მიწა“ (24).

საყურადღებოა პიპოკრატეს მიერ დასავლეთ საქართველოს, კოლხეთის შუაგულის, მდინარე ფასისის (რიონის) ქვემო წელის აღწერა: „ეს ქვეყანა ქაობიანია, თბილი, წყლიანი და ტყიანი. მთელი წლის განმავლობაში იქ ხშირი და ძლიერი წვიმები იცის“. „წყლებსაგან ამ ქვეყანაში დიდი ნისლი დგას. ამ მიზეზების გამო, რომ ფასისელებს სხვა ხალხთან შედარებით ძალიან განსხვავებული გარეგნობა აქვთ“ (15).

პიპოკრატეს ნაწარმოებებს იცნობდნენ და მის მოსაზრებებს გარკვეულად იზიარებდნენ პლატონი, არისტოტელე, ქსენოფონტე, პოლიბიოსი, სტრაბონი, პტოლემეოსი, პომპონიუს მელა და ანტიკური ეპოქის სხვა ცნობილი ავტორები.

დიდმა ბერძენმა მოაზროვნემ, არისტოტელემ, შრომაში სახელმწიფოს შესახებ — *πολιτεία* (V—VI წიგ.) განავრცო პიპოკრატეს მოსაზრებები ბიოგეოგარემოს, კერძოდ, კლიმატის გავლენის შესახებ ხალხის, საზოგადოების განვითარებაში. მან ეს ფაქტორი დაუკავშირა საზოგადოების მმართველობის ფორმებს. ის აღნიშნავდა, რომ დაბლობში, ტრამალი ქვეყნებისათვის დამახასიათებელია მონარქია და ოლიგარქია, ხოლო მთაგორიანისათვის — დემოკრატია. ამით არისტოტელემ ბიოგეოგარემოდან, კლიმატის გარდა, ლანდშაფტსაც მიაკუთვნა გარკვეული მნიშვნელობა, რომელთა შორის განსხვავებაც, მისი აზრით, ქმნის მმართველობის შესაბამის საზოგადოებრივ წყობებს.

არისტოტელე, ისევე როგორც ჰიპოკრატე, თვლის, რომ ჩრდილო ევროპის ცივი ქვეყნების ხალხები მამაცი და მედგარი, მაგრამ ნაკლებ საზრიანი არიან. ამიტომ ისინი პოლიტიკურად უმწიფრები, ხოლო აზიის ცხელი ქვეყნების ხალხები საზრიანები, ოღონდ ნაკლებ მამაცება არიან; ამიტომაც ხშირად კარგავენ პოლიტიკურ დამოუკიდებლობას. ცივი და ცხელი ქვეყნების მოსახლეობის კარგი თვისებები თავს იყრის თბილ, ზომიერ ქვეყნებში, კერძოდ, მაგ., საბერძნეთში. ამის გამო ელინები საზრიანი, ლალი და მამაცი არიან. ისინი პოლიტიკურ ცხოვრებაში აქტიურობენ და ძალაც შესწევთ, რომ დაიმორჩილონ სხვა ხალხები.

ანტიკური ეპოქის შემდეგ, შუა საუკუნეებში ბიოგეოგარემოს ფაქტორი ხალხების განვითარებაში წინ წამოიწია და ჰიპოკრატეს მოსაზრებები ამის შესახებ აღორძინა და განავითარა არაბმა მეცნიერ-მოაზროვნემ, 1332 წელს ქალაქ ტუნისში დაბადებულმა იბნ ქალდუნმა (გარდაიცვალა 1406 წ.), 1375—78 წწ-ში დაწერილ შრომაში „შესავალი“. იბნ ქალდუნმა მისთვის ცნობილი ქვეყნიერება კლიმატური პირობების მიხედვით შეიდ სარტყლად დაჰყო. მისი აზრით, პირველი და მეორე კლიმატური სარტყელი ძალიან ცივია, ხოლო მეექვსე და მეშვიდე — ცხელი; მესამე, მეოთხე და მეხუთე კლიმატური სარტყელი კი ზომიერი ჰავით ხასიათდება. ამ სარტყელებში განლაგებულია ხმელთაშუა ზღვის ქვეყნები. ამათგან განსაკუთრებით კარგ, ზომიერ კლიმატიან ქვეყნებად მიაჩნია სირია და ერაყი. მას სწორედ ამგვარა კლიმატიანი სარტყელის ხალხები მიაჩნია მაღალცივილიზებული ქვეყნების შემქმნელებად. იბნ ქალდუნი თვლის, რომ ამ სარტყელების ქვეყნების მცხოვრებლები ერთნაირი ფიზიონომიურ-ფსიქიკური წყობის არიან — აღნაგობა, კანის ფერი, ზნე-ხასიათი და სხვ.

მკვეთრად ცივი და ცხელი კლიმატიანი სარტყელების ქვეყნების ხალხები დაბალი საზოგადოებრივი განვითარებით გამოირჩევიან. ამ განუვითარებლობის მიზეზებად, კლიმატის გარდა, ბიოგეოგარემოდან იბნ ქალდუნი ასახელებს ნიადაგს, მადნეულს, ფაუნას (მეცხოველეობა), ფლორას (საკვები — გასტროკალორიული ფაქტორი). იგი აღნიშნავს, რომ გარკვეული საკვები მავნედ მოქმედებს, რის გამოც ადამიანებს გონება ებინდებათ და ხასიათი ზედმეტად ემოციური, გაუწონასწორებელი უხდებათ.

ანტიკურ ეპოქაში წარმოქმნილი გეოგრაფიული დეტერმინიზმის იდეა გაიზიარა ფრანგმა იურისტ-პოლიტოლოგმა ჟან ბოდენმა 1576 წელს გამოცემულ ნაშრომში — „Les six livres de la Republique“ („ექვსი წიგნი რესპუბლიკის შესახებ“).

იბნ ქალდუნით, ჟან ბოდენმაც ქვეყნიერება კლიმატურ სარტყლებად დაყო. მან დედამიწა დაანაწილა სამ სარტყელად: ცივკლი-

მატიანი პოლარული ნაწილები, ცხელკლიმატიანი ეკვატორული სარტყელი და მათ შორის მდებარე ზომიერკლიმატიანი არე. ამ უკანასკნელში მცხოვრები ხალხები გამოირჩევიან გაწონასწორებული ხასიათით და ფიზიკური მონაცემებიც ზომიერად აქვთ. აქ განლაგებულმა ხალხებმა შექმნეს სამართლიანი სახელმწიფოებრივი წყობები და შემუშავეს პროგრესული კანონები. ცივკლიმატიანი სარტყლის მოსახლეობა ფიზიკურად ძლიერია და გამოირჩევა სიმამაცით. ამიტომ, ისინი ხშირად აწარმოებენ ომებს თბილი კლიმატის ქვეყნების დასამორჩილებლად. თბილი და ცხელი კლიმატის ქვეყნების მოსახლეობა ფიზიკური მონაცემებით შედარებით სუსტია ხოლო საზრიანობით უფრო მაღალ დონეზე დგას.

ბოდენის აზრით, ქვეყნების მმართველობის ფორმები დაკავშირებულია ბიოგეოგარემოზე. მაგალითად, ზომიერი კლიმატის სარტყელებში იქმნება იმპერიები.

გეოგრაფიული დეტერმინიზმის უდიდესი წარმომადგენელია ფრანგი ფილოსოფოსი და ისტორიკოს-სოციოლოგი შარლ ლუი მონტესკიე, რომელმაც წინამორბედთა მოსაზრებები ბიოგეოგარემოს დეტერმინატორული როლის შესახებ განავითარა და მწყობრ სისტემაში ჩამოაყალიბა. მან თავისი იდეები წარმოადგინა ჟენევაში 1748 წელს დასტამბულ ნაშრომში „De l'esprit des lois“ („სული კანონთა“). აქედან ჩვენთვის განსაკუთრებით საყურადღებოა მეთოთხმეტე წიგნი, რომელიც 15 თავისაგან შედგება.

მონტესკიეს მიხედვით, ადამიანის და ბიოგეოგარემოს ურთიერთ-ზემოქმედებაში მთავარია კლიმატი, რომელიც ძირითადად განსაზღვრავს პოლიტიკური მმართველობის ფორმებს. „კლიმატის“ გავებაში მონტესკიე ზოგჯერ დებს უფრო ფართო მნიშვნელობას, კერძოდ, ბიოგეოგარემოს სხვა კომპონენტებსაც. ეს გარემო ახდენს ადამიანის ბიოფიზიოლოგიურ და ფსიქიკურ ცვლილებას, რომელიც, თავის მხრივ, შესაბამის კანონქმედებას განაპირობებს.

მონტესკიეს მიხედვით, კლიმატის გავლენა დიდია ადამიანის ფიზიონომიურ-ფსიქიკურ მდგომარეობაზე. სიცივე ადამიანის სხეულის ზედაპირის შეკუმშვას იწვევს, ხოლო სიცხე — პირაქით, გაფართოებას. ცივ კლიმატში ადამიანი უფრო ძლიერი და მამაცი ხდება, რაც მოქმედებს მის ზნესა და ქცევის წესზე. ცხელი კლიმატის ადამიანი უფრო სუსტი, ღუნეა და მოშიში. ცივიდან ცხელ ქვეყანაში მოხვედრისას შესაბამისად იცვლება ადამიანის ფიზიონომიურ-ფსიქიკური მდგომარეობა. მაგალითად, მონტესკიეს აზრით, ერთი და იგივე საოპერო დადგმა სავსებით განსხვავებულ რეაქციას იწვევს იტალიელებსა და ინგლისელებში, რაც მათი განსხვავებული კლიმატით განპირობებული ტემპერამენტით არის გამოწვეული. კლიმატი ასევე გავლენას

ახდენს სქესობრივ ცხოვრებაზე, ანდა ტკივილის აღქმაზე. ცივი ქვეყნების ადამიანები ტკივილისადმი ნაკლებ მგრძობიარენი არიან, ხოლო ცხელი ქვეყნების ადამიანები პირიქით. კლიმატივეა განპირობებული სხვადასხვა ავადმყოფობები.

მონტესკიეს მიხედვით, ახალშობილთა შორის ქალ-ვაჟთა თანაფარდობა კლიმატზეა დამოკიდებული. კლიმატივეა მთავარი მონოგამიური ან პოლიგამიური ოჯახის ფორმირებაში.

მონტესკიეს აზრით, ცივკლიმატიანი ქვეყნების დაპყრობა და მართვა გაცილებით ძნელია. რთული რელიეფის, მთაგორიანი ტერიტორიებისათვის დამახასიათებელია შედარებით პატარა სახელმწიფოები. ამგვარ ადგილებში დამპყრობლებს მთების და მდინარეების გადალახვა უჭირთ, რაც ადგილობრივი მოსახლეობისათვის თავისუფლებას მეტ შესაძლებლობას ქმნის. ქვეყანაში, სადაც ნიადაგი ნაყოფიერია და ხალხი მისდევს მიწათმოქმედებას, პოლიტიკური სიტუაცია უფრო სტაბილურია, ხოლო სადაც მწირი ნიადაგია, იქ ხალხს ბრძოლა უწევს გამოკვებისათვის და უფრო მეტბრძოლი, აგრესიული სულით გამოირჩევა. მთაგორიანი ქვეყნის ხალხები დემოკრატიის მომხრეები არიან, ხოლო ბარ-ტრამალების მცხოვრებლები უფრო არისტოკრატიული მმართველობის.

მონტესკიეს მიხედვით, დიდი მნიშვნელობა ენიჭება გარკვეულ ტერიტორიულ სივრცეს, რასაც უკავშირდება აქ დამყარებული სახელმწიფო წეს-წყობილება. მაგალითად, ქვეყნის პატარა ტერიტორია მოითხოვს რესპუბლიკურ წყობას, საშუალო — მონარქიულ წყობას, ხოლო დიდი სივრცე — დესპოტიას. მათი ტერიტორიის ცვალებადობა (გაფართოება ან შემცირება) იწვევს ქვეყნის სახელმწიფო წყობილებას ცვლას. იდეალური სახელმწიფო არის საშუალო ზომის (მაგ., საფრანგეთი, ესპანეთი), ხოლო ძალზე დიდი ფართობის სახელმწიფოები, რთული კომუნიკაციების გამო, სამართავად მოუხერხებელია. მონტესკიე დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს ქვეყნის მდებარეობას. ის თვლის, რომ ქვეყანა მატერიკზეა თუ კუნძულზე, ამის მიხედვით არის სახელმწიფო წყობილება. კუნძულის მაცხოვრებლები უფრო მეტად თავისუფლების მოყვარენი არიან, ვიდრე მატერიკზე მყოფნი, რადგან ისინი კონტინენტებიდან შორს არიან და ზღვებით არიან გარემოცულნი. ამიტომ მათი დაპყრობა ძნელია.

მონტესკიე, მართალია, არ უარყოფს გეოგრაფიულის გარდა საზოგადოების განვითარებაში სხვა ფაქტორებსაც, მაგრამ ამ იერარქიაში მისთვის კლიმატი მაინც პირველ ადგილზეა: „კლიმატი, რელიეფი, კანონები, მმართველობის პრინციპი, წარსულის მაგალითები, წეს-ჩვეულებები; ყველაფერი ამისაგან წარმოიშობება ხალხის საერთო სულიერა წყობა“ (XIX წ. 4 თ.).

საყურადღებოა, რომ დავით ბაგრატიონმა ჯერ კიდევ 1815 წელს ქართულად თარგმნა მონტესკიეს ნაშრომი — „სული კანონთა“. ქართულ თარგმანში ბაგრატიონმა მას უწოდა „გულისხმის ყოფისათვის სჯულთა“. თარგმანს ახლავს კომენტარები, სადაც მონტესკიეს ზოგიერთი აზრი კლიმატის მნიშვნელობის შესახებ გაკრიტიკებულია. ჩანს, ქართველი მეცნიერებისათვის უკვე XIX საუკუნეში იყო ცნობილი გეოგრაფიული დეტერმინიზმის იდეები.

ბიოგეოგრაფიის როლს საზოგადოების განვითარების პროცესში იაზრებს და ითვალისწინებს ფრანგი ფილოსოფოსი, პარიზში 1863 წ. გამოქვეყნებული წიგნის „Histoire generale de la philosophie“ ავტორი, სორბონის უნივერსიტეტის პროფესორი ვიქტორ ქუზენი (1792—1867). იგი ვადმოგვეცემს: „...მომეცით მე ქვეყნის რუკა, მისი კონფიგურაციის, კლიმატის, წყლების და სხვა მთელი ფიზიკურ გეოგრაფიული მონაცემები; მომეცით ბუნების პროდუქტები, მისი ფლორა და მე გეტყვით a priori თუ როგორი იქნება ხალხი ამ ქვეყანაში და რა როლს ითამაშებს ეს ქვეყანა ისტორიაში...“

გეოგრაფიული დეტერმინიზმის მომხრე იყო და საყურადღებო მონაზრებები აქვს გამოქმეული ბერლინის უნივერსიტეტის პროფესორს გეოგრაფ კარლ რიტერს (1779—1859), რომლის კალამსაც ეკუთვნის ფუნდამენტური 19 ტომიანი ნაშრომი „დედამიწისმცოდნეობა“ (Erdkunde) სადაც იგი ამტკიცებდა, რომ ბიოგეოგრაფიის განმსაზღვრელა ადგილი უჭირავს ხალხების ცხოვრებაში. რიტერის მიხედვით, ხალხების განვითარება მიდიოდა გარემოს მიერ განსაზღვრული გზით. ამ გზაზე თითოეული რეგიონის განვითარების პროცესს თავისი კონკრეტული ადგილი ჰქონდა. შედარებითი მეთოდის გამოყენებით და მათი კლასიფიკაციით იგი ხსნიდა სხვადასხვა რეგიონის განვითარების გზებს.

გეოგრაფიული დეტერმინიზმის იდეების თვალსაჩინო განმავითარებელი იყო ინგლისელი ისტორიკოს-სოციოლოგი ჰენრი თომას ბოკლი, რომელმაც 1857—60 წწ. გამოაქვეყნა ორტომიანი ნაშრომი „ისტორია ცივილიზაციისა ინგლისში“ (History of civilization in England).

ბოკლის აზრით, ისტორია ისევე კანონზომიერად ვითარდება, როგორც ბიოგეოგრაფიით. საჭიროა ისტორიის და საბუნებისმეტყველო მეცნიერების დაახლოება ერთმანეთთან ისე, რომ სიზუსტის მიხედვით ორივენი ერთ დონეზე დადგნენ. ისტორიაში რაც შემთხვევითობად გვეჩვენება, სინამდვილეში ყველაფერი ბუნების კანონზომიერებას ექვემდებარება. ადამიანის მოქმედება ყოველთვის მოტივირებულია და

სათანადო მიზეზები გააჩნია. თუ ამ მიზეზებს გავარკვევთ, მაშინ ისტორიული პროცესების პროგნოზირებას შევძლებთ.

ბოკლს მაჩნია, რომ ისტორიული განვითარების პროცესი გარემოსა და ადამიანის ურთიერთზემოქმედების სარბიელია: „...გვჯერს ბუნება, რომელიც მოქმედებს ადამიანზე და თავის მხრივ ადამიანიც მოქმედებს ბუნებაზე. ამ ურთიერთზემოქმედებიდან აღმოცენდება ყველაფერი, რაც ხდება“. ბოკლმა პირველმა განიხილა ბიოგეოგრაფიისა და ადამიანს შორის ურთიერთმომართების საკითხები. გარემოს ადამიანზე ზეგავლენასთან ერთად, მან განიხილა ადამიანის ზეგავლენა ბიოგეოგრაფიაზე. ბოკლი მიუთითებს, თუ რა ბიოგეოგრაფიული ახდენენ საზოგადოებაზე გავლენას — კლიმატი, ნიადაგი, საკვები. მისი მოსაზრებით, ისინი ერთობლივად მოქმედებენ და ძირითადად განსაზღვრავენ საზოგადოების ისტორიულ განვითარებას. ბოკლის განსაზღვრებით, კლიმატი ფართო გაგებით ნიშნავს მთელ ფიზიკურ გეოგრაფიას, ხოლო ვიწროთი — ფიზიკურ გეოგრაფიული გარემოს ერთ-ერთ შემადგენელ კომპონენტს.

ბოკლის მიხედვით, საზოგადოებაში მთავარია მატერიალური დაგროვება, რაც განისაზღვრება სამი ფაქტორით — კლიმატი, ნიადაგი და საკვები. ამას შემდგომში ემატება ინტელექტის განვითარება. იქ, სადაც ინტელექტუალური ცოდნა-გამოცდილება არ გააჩნიათ, შრომის ეფექტიანობას საზღვრავს მხოლოდ ადამიანის ფიზიკური ძალა და ნიადაგის ნაყოფიერება. ნიადაგის მოსავლიანობა შესაძლოა ბუნებისაგან ნაბოძები და ადამიანის გარჯის შედეგიც იყოს. ცივ ან ცხელ კლიმატიან ქვეყნებში მიწათმოქმედნი დიდი ხნით არიან სამიწათმოქმედო საქმიანობას მოწყვეტილნი, ამიტომ მატერიალური დოვლათის შექმნა პირველ საფეხურზე დაკავშირებულია ზომიერ კლიმატზე და ნოყიერ ნიადაგზე. ამასვე და მოკიდებული საკვების მოპოვება, რომელიც, თავის მხრივ, დემოგრაფიულ მდგომარეობას აპირობებს. ბოკლი საწარმოო პროცესში დემოგრაფიულ ფაქტორს დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს. ის ამ ფაქტორს ბიოგეოგრაფიაზე დამოკიდებულად მიიჩნევს. იქ, სადაც კარგი, ნოყიერი ნიადაგი და ზომიერი კლიმატია, საკვები ბევრია და იაფი, მოსახლეობა სწრაფად მრავლდება. ბოკლის მიხედვით, კვების პროდუქტების ორი ჯგუფი არსებობს. აქედან პირველი ათბობს, ხოლო მეორე ალადგენს დახარჯულ ენერჯიას. ორვე განპირობებულია კლიმატით. კლიმატივე განისაზღვრება კვებაზე მოთხოვნილება. ცხელ კლიმატში კვებაზე მოთხოვნილება ნაკლებია, ხოლო ცივ კლიმატში — მეტი. ცივ ქვეყანაში საკვების მოპოვება უფრო მეტ შრომას მოითხოვს, ხოლო ცხელში — ნაკლებს. ეს შრომის შედეგის სიძვირეს იწვევს. ცხელ კლიმატში მოსახლეობა უფრო მრავლდება, ვიდრე ცივში.

ბიოგეოგრაფიის და ადამიანის ურთიერთზემოქმედებაში წონასწორობის დარღვევას ბოკლი არა მხოლოდ არახელსაყრელ კლიმატიან და ნიადაგიან ქვეყანაში ხედავს, სადაც კვების პროდუქტები ცოტაა, არამედ იქაც, სადაც ბუნება ძალიან უხვია. ეს უკანასკნელი კი ადამიანის ქმედების გარკვეულ ინერტულობას იწვევს. ადამიანს აღარ სჭირდება საკვების მოპოვებისათვის დიდი გარჯა.

ბოკლის აზრით, ძირითადად კლიმატი, ნიადაგი და საკვები მოქმედებს მატერიალური დოვლათის შექმნისას, ხოლო ლანდშაფტი, გარეგნული ხედი ხალხის ფსიქიკაზე, წარმოსახვის ფანტაზიაზე, სულიერ მდგომარეობაზე, ხელოვნებაზე, რელიგიაზე, ლიტერატურაზე მოქმედებს. ერთ შემთხვევაში, როცა გარემო მახინჯია, ბუნებრივია, იქმნება საშინელებათა წარმოსახვა, ხოლო როცა გარემო სახიერია, მაშინ ადამიანის გონება წარიმართება ბუნების კანონების შემეცნების გზით ბიოგეოგრაფიის დამორჩილებისაკენ.

ბოკლი მიიჩნევს, რომ ცივილიზაციების განვითარება დაკავშირებულია როგორც ბიოგეოგრაფიის მდგომარეობაზე, ასევე ხალხზე, მათი განვითარების დონეზე, მათ ინტელექტსა და გამოცდილებაზე, რათა შემოქმედებითად გაითავისოს გარემოს მიერ შემოთავაზებული შესაძლებლობანი. აქედან გამომდინარე, კლიმატი, ნიადაგი, საკვები, ლანდშაფტი და ინტელექტი განაპირობებს ცივილიზაციების განვითარებას და სტაგნაციას. საზოგადოებაში რამდენადაც დარეგულირებულია მოპოვება-დაგროვების და განაწილების ფორმები, იმდენად მაღალია ცივილიზაციის დონე.

ალსანიშნავია, რომ გეოგრაფიულ დეტერმინისტული იდეების გარდა, ბოკლი არ გამორიცხავდა საზოგადოების ისტორიაში სხვა ფაქტორებსაც, ოღონდ მათ უფრო მოკრძალებულ როლს აკუთვნებდა.

გეოგრაფიის საყურადღებო და ორიგინალური განმარტობი იყო რუმინული წარმომავლობის რუსი გეოგრაფ-სოციოლოგი ლევ მეჩნიკოვი (1838—1888), რომელიც მეცნიერულ მოღვაწეობას ძირითადად დასავლეთ ევროპაში ეწეოდა; გარდაიცვალა შვეიცარიაში. მეჩნიკოვის ჩვენთვის საყურადღებო ძირითადი ნაშრომი პირველად დაისტამბა 1889 წელს ფრანგულ ენაზე, ხოლო 1899 წელს რუსულად — „Цивилизация и великие исторические реки“ („ცივილიზაცია და დიდი ისტორიული მდინარეები“).

მეჩნიკოვის მიხედვით: „...ცივილიზაციათა ჩასახვა-განვითარების მთავარი მიზეზია მდინარე; ყველა ქვეყანაში მდინარე თითქოსდა ფიზიკურ-გეოგრაფიული პირობების (კლიმატი, ნიადაგი, რელიეფი, ლანდშაფტი და გეოლოგიური აგებულება) სინთეზია“. აქედან ჩანს, რომ ბიოგეოგრაფიის მრავალ ფორმათაგან მეჩნიკოვისათვის აბსოლუ-

ტურ მნიშვნელობას იღებს წყალი — ჰიდროსფერო. მისი აზრით, დედამიწის ჰიდროსფერო ცივილიზაციათა განვითარების ძირითადი განმსაზღვრელია.

მეჩნიკოვი თავის მონოგრაფიაში ეხება და თავისებურად იაზრებს ისტორიის, სოციოლოგიის, ფილოსოფიის, გეოგრაფიის კარდინალურ საკითხებს. ესენია — ცივილიზაციების წარმოშობის განმსაზღვრელი ფაქტორები; ცივილიზაციების განვითარება და მათი როლი საერთო ისტორიულ პროცესში; ისტორიული განვითარების მთავარი მიმართულებები; ისტორიაში საზოგადოების სოციალური პროგრესის კრიტერიუმები. იმის მიუხედავად, რომ მეჩნიკოვი გეოგრაფიზმის მომხრეა საზოგადოებრივი განვითარების ასხნაში, მან აქ დაუმატა ეკონომიკური და ინტელექტუალურ-ტექნიკური პროგრესის ფაქტორაც.

მეჩნიკოვი გადმოგვცემს: „...მინდა შევისწავლო შინაგანი ურთიერთობა სხვადასხვა ისტორიულ განვითარებასა და ყველა ცივილიზებულ ხალხთა საერთო სამდინარო და გეოგრაფიული გარემოს შორის, სადაც სახლობდნენ და ევოლუციას განიცდიდნენ ეს ხალხები“.

მეჩნიკოვის მოსაზრებით, დედამიწაზე ცივილიზაციის განვითარებაში უპირველესი როლი შეასრულა ჰიდროსფერომ — მდინარეებმა, ზღვებმა, ოკეანეებმა. მას მიაჩნია, რომ ჰიდროსფეროს მიხედვით, მსოფლიო ისტორიამ განვითარების სამი ძირითადი ეტაპი განვლო. პირველია სამდინარო ეპოქა, როცა ცივილიზაციები ჩაისახა მდინარეთა ნაპირებზე, კერძოდ, მდინარეების — ტიგროს-ევფრატის, ნილოსის, განგის, ინდის, ხუანხეს, იანძის ხეობებში. მეორე ეტაპია საზღვლია ეპოქა. ამ ეპოქაში ცივილიზაციებმა მდინარეთა ნაპირიდან ზღვის სანაპიროებისაკენ გადაინაცვლა, მაგალითად, ზმელთაშუა ზღვის და შავი ზღვის ცივილიზაციები. მესამე ეტაპი ზოგადად იწყება 1492 წ. ამერიკის კონტინენტის აღმოჩენით. ამ ეტაპს საოკეანო ეპოქა უწოდა, რასაც მოჰყვა ცივილიზაციის გადანაცვლება შიდა ზღვებიდან ოკეანეთა სანაპიროებზე. საოკეანო ეპოქაში შიდა ზღვების ცენტრების (გენუა, ვენეცია, კონსტანტინეპოლი, ათენი, მარსელი და სხვ.) ადგილი საოკეანო ცენტრებმა დაიკავა — ლონდონი, ლისაბონი, ამსტერდამი, ნიუ-იორკი და სხვ. კაცობრიობის ისტორიაში საოკეანო ეპოქა ბოლოა.

მეჩნიკოვი კაცობრიობის ცივილიზაციის განვითარების ძირითად საერთო ნიშნად თვლის ჰიდროსფეროს — წყალს. მისი აზრით, წყალი ცივილიზაციების განვითარების ძირითადი განმსაზღვრელია. ჩვენ გარკვეულად ვიზიარებთ ლ. მეჩნიკოვის კონცეფციას სამდინარო ცივილიზაციების შესახებ (იხ. Гамкрелидзе, 1992).

გეოგრაფიზმის თვალსაჩინო წარმომადგენელია გეოპოლიტიკის, როგორც მეცნიერების საფუძვლის ჩამყრელი, გერმანელი მეცნიერი ფრიდრიხ რათცელი (1844—1904). მის კალამს ეკუთვნის შემდგომში

ერთობ გახმაურებული და საყურადღებო ნაშრომები — „პოლიტიკური გეოგრაფია“ (Politische geographie), „ანთროპოგეოგრაფია“ (Anthropogeographie) ორი ტომი, „სივრცე და დრო გეოგრაფიაში და გეოლოგიაში“ (Raum und zeit in Geographie und Geologie) და სხვ.

რათცელი დედამიწის ისტორიას ყოფს ორ ძირითად შინაგან-თად — ადამიანამდელ და ადამიანის ეპოქად; დედამიწისას შეერწყა ადამიანის ისტორია. რამდენადაც იცვლება დედამიწის გარემო, იმდენად იცვლება ადამიანიც. რათცელი შეისწავლიდა ბიოგეოგრაფიის და ადამიანის ურთიერთმიმართება-ზემოქმედების საკითხებს. ის ეყრდნობოდა ბიოგეოგრაფიას და აქედან მისწრაფოდა ანთროპოგეოგრაფიის, გეოპოლიტიკის და შედარებითი გეოგრაფიის ამოცანების განხილვისაკენ. რათცელის აზრით, ბიოგეოგრაფია დედამიწაზე სიცოცხლის წარმოშობა-გავრცელებას შეისწავლის, რომელიც, თავის მხრივ, იყოფა სამად — ფლორის, ფაუნის და ადამიანის გეოგრაფიად.

ანთროპოგეოგრაფიის მთავარ ამოცანად რათცელი მიიჩნევს გარემოს გავლენის ხარისხის დადგენას ადამიანზე, ხალხზე, კერძოდ, მათ ფიზიოლოგიაზე და ფსიქიკაზე. რათცელის მიხედვით, ადამიანი, ხალხი, ქვეყნები უნდა განვიხილოთ, როგორც ბიოორგანიზმები განვითარებად პროცესში. ბიოორგანიზმის მსგავსად, გარემოს ზემოქმედებას განიცდის ხალხი და ქვეყანა. წიგნში „კაცობრიობა, როგორც სიცოცხლის მოვლენა ქვეყნიერებაზე“ აღნიშნავს: „...კლიმატური ცვალებადობა დიდ გავლენას ახდენს მთელ დედამიწაზე და ყოველივე ერთეულზე. აქედან იწყება ყოველთვის ისტორიული კვლევა“. აქედან, ერთნაირი კლიმატის ქვეყნებში ერთნაირი კულტურა ვითარდება. ხალხებსა და ქვეყნებს შორის ისტორიულ-კულტურულ განსხვავებას აპირობებს კლიმატი, რელიეფი, ნიადაგი, ხსენებული ფაქტორები „...ზემოქმედებს ადამიანზე; პირველ რიგში ის უშუალოდ განსაზღვრავს ცალკეული პიროვნების, ხალხის ქცევას მოცემული სარტყლის მცხოვრებლებზე. ეს ჩანს მათ ფიზიკურ მდგომარეობაში, მათ ფსიქიკაში და ჩვევებში“. „ეს ზემოქმედებები თავს იყრის პოლიტიკურ გეოგრაფიული ხასიათის შედეგებში, რომლებიც ძირითადად სახელმწიფოთა ზრდას, ხანგრძლიობასა და ძლიერებაში აისახება“.

რათცელის მიხედვით, ძლიერი ხალხები, ქვეყნები იმ მხარეს ფართოვდებიან ტერიტორიულად, სადაც ნაკლებ წინააღმდეგობას უწევენ. ამის მაგალითად მოჰყავს რუსეთი, რომელიც დასავლეთიდან აღმოსავლეთისაკენ გაფართოვდა. მისი აზრით, ეს ტერიტორიული გაფართოებები ისტორიული განვითარების ძირითადი მიზანია. ქვეყნის ტერიტორია შეიძლება გაფართოვდეს სხვა ქვეყნების დაპყრობის გზით ან ახალი, თავისუფალი ტერიტორიების ათვისებით. ეს გაფართოებები

და ზრდა, რათცელის აზრით, ექვემდებარება გარკვეულ კანონებს. ყველაზე მეტად ქვეყნის ტერიტორიის გაფართოება-ზრდის ტენდენციებს აკავებს საზღვარი. ამ მხრივ ყველაზე უფრო მყარია გეოგრაფიულ-ბუნებრივი საზღვარი. ამა თუ იმ ქვეყნის გეოგრაფიული მდებარეობა და ფართობი ძირითადია მეზობელ ქვეყანათა ურთიერთდამოკიდებულებაში. ძლიერი მეზობელი ქვეყანა ნიშნავს მისგან აკრესიას, ხოლო სუსტი — საკუთარი ტერიტორიების გაფართოების შანსს იძლევა.

რათცელი ძირითად გეოგრაფიულ ფაქტორად მიიჩნევს ქვეყნის ტერიტორიულ განლაგებას, ფართობს და მოსახლეობის რაოდენობას. მისი აზრით, ქვეყნის ტერიტორიული გაფართოების სურვილი ბუნებრივია და ეს ზრდა ხალხის სულიერ ზრდას და ინტელექტუალური აზროვნების განვითარებასაც ნიშნავს. რათცელს სახელმწიფოს გაფართოებისაკენ სწრაფვა უმაღლესი კულტურის ნიშნად მიაჩნია.

რათცელი გადმოგვცემს, რომ ისტორიულ კვლევა-ძიებაში ვათვალისწინებული უნდა იყოს კლიმატი, ნიადაგი, რელიეფი, რადგან მათ წამყვანი ადგილი უჭირავთ ისტორიის განვითარების მამოძრავებელ ფაქტორთა შორის. მაგალითად, ისტორიული მოვლენები ზოგჯერ განისაზღვრება ამინდით — ეილაუსთან ნაპოლეონმა ბრძოლა წააგო იმიტომ, რომ უეცრად ამოვარდა ქარიშხალი. ფილიპ II-ის საზღვაო არმადის ქარიშხლის გამო გაფანტვამ დიდი გავლენა მოახდინა ევროპის მთელ შემდგომ ისტორიაზე.

რათცელის მიხედვით, ერთნაირი კლიმატი ქვეყნების პოლიტიკურა დამაკავშირებელია, ხოლო განსხვავებული კი, პირიქით. მისი აზრით, ზღვაოსნობა პროგრესის ერთ-ერთი ძირითადი მამოძრავებელი ძალა იყო. კომუნიკაციების თვალსაზრისით, ზღვა ხმელეთზე უფრო მნიშვნელოვანია. რათცელს მიაჩნია, რომ მთავარიანი რელიეფი ექსპანსიის შემზღვეველია, ხოლო სწორი რელიეფი ხელს უწყობს ტერიტორიულ გაფართოებას. მთავარიანი რელიეფზე მცხოვრები ხალხი თავისუფლებისმოყვარეა, ხოლო ბარის მცხოვრებნი უფრო მორჩილნი არიან. ამის მაგალითად მოჰყავს კავკასია, სადაც რუსეთის ტერიტორიული ექსპანსია თავის დროზე სერიოზულ წინააღმდეგობებს წააწყდა.

რათცელმა სახელმწიფო განიხილა, როგორც ბიოლოგიური ორგანიზმი, რომელიც გარკვეულ ტერიტორიას და მოსახლეობას მოიცავს. მან სახელმწიფოს განვითარების ჩვეულებრივ ტენდენციად შესაძლებლობის ფარგლებში ბუნებრივი გარემოდან გამომდინარე ტერიტორიის გაფართოება მიიჩნია.

რათცელის თეორიები სახელმწიფოს განვითარების და ტერიტორიული გაფართოების შესახებ განავრცეს გეოპოლიტიკოსებმა — ალ.

მეჰენმა, კ. ჰაუმსპოფერმა, რ. ჩელენმა, ო. მაულიმ, ე. ობსტმა, ე. ჰან-თინგტონმა, ჰ. მაკინდერმა, ნ. სპიკემენმა, დ. კიფერმა, ა. ვრაბოვსკიმ და სხვ.

პირველად ტერმინი „გეოპოლიტიკა“ სამეცნიერო მამოქცევაში შეედმა მეცნიერ-პოლიტოლოგმა რუდოლფ ჩელენმა (1863—1923) შემოიტანა. მან გამოყო რამდენიმე მძლავრი გეოგრაფიულ-სამეურნეო კომპლექსი და მიიჩნია, რომ მათ უნდა გაეერთიანებინათ თავის გარშემო მდებარე ჩამორჩენილი ქვეყნები.

XX ს. 20-იან წლებში გეოპოლიტიკური მიმართულების მეცნიერები შრომებს ძირითადად გერმანულ ჟურნალ „Zeitschrift für Geopolitik“-ში აქვეყნებდნენ, რომელსაც რედაქტორობდა კარლ ჰაუსპოფერი (1869—1946), გეოპოლიტიკის ინსტიტუტის დირექტორი.

გეოპოლიტიკოსები ამოსავალ წერტილად იყენებდნენ გეოგრაფიული დეტერმინიზმის მიმდევართა იდეებს და მას უხამებდნენ ბიოლოგიური განვითარების მოდელს. მათ სახელმწიფოს განვითარების ტენდენცია წარმოადგინეს ისევე, როგორც ბიოლოგიური ორგანიზმი. ისევე, როგორც ბიოორგანიზმი განიცდის ზრდას და განვითარებას, ასევე სახელმწიფოც განიცდის ტერიტორიულ ზრდას და სახელმწიფოებრივ განვითარებას. ამიტომ უფრო მაღალგანვითარებული ქვეყნები შთანთქმავდნენ უფრო დაბალგანვითარებულ ქვეყნებს და ზოგიერთი ქვეყანა შინაგანად მოწოდებულიც კი იყო ამისათვის.

ძირითადი გეოპოლიტიკური მოსაზრების — „სასიცოცხლო არეს“ გაფართოებისათვის, შეიარაღებული ძალის გამოყენების გარდა, ზოგჯერ შეიმჩნევა მოსაზრება მშვიდობიანი ეკონომიკური ექსპანსიის შესახებაც. ორივე შემთხვევაში საფუძველია რეგიონული გეოგრაფიული გარემო და გეოპოლიტიკური სიტუაცია.

მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ შეიქმნა რათცელის მიმდევართა საინტერესო ნაშრომები: ე. ჰანთინგტონის „Mainspring of civilization“, 1945; ნ. სპიკემენის „America's strategy in world politics“, 1942; დ. კიფერის „Realities of world power“, 1952; მისივე, „Strategy for survival“, 1953; ს. მარკჰემის „Climate and Energy of nations“, 1942.

საზოგადოების განვითარებაში ბიოგეოგრაფიის ადგილის შეფასება ფ. რათცელის მიმდევარი გეოპოლიტიკოსებისაგან განსხვავებულად გაიანზრა საფრანკეთში წარმოშობილმა გეოგრაფიულმა სკოლამ. საყურადღებო მოსაზრება აქვს გამოთქმული ამ სკოლის ფუძემდებელს პოლ ვიდალ დე ლა ბლანშს (1845—1918) ნაშრომში „Principes de géographie humaine“. მისი მიხედვით, გეოგრაფიული გარემო იძლევა შესაძლებლობებს, ხოლო საზოგადოებაზე და მის ინტელექტზე დამოკიდებული, თუ როგორ და რამდენად გამოიყენებს ამ შესაძლებ-

ლობებს. ამდენად, ბიოგეოგრაფიისა და ადამიანის ურთიერთდამოკიდებულებაში რამდენადმე წინ არის წამოწვეული ადამიანის როლი.

შემდგომში გეოგრაფიის ამ მიმართულებას გამოუჩნდნენ მიმდევრები, რომლებიც გეოგრაფიული პოსიბილიზმის (possibilis — შესაძლებლობა) სახით გაფორმდნენ, მაგ., ი. ბოუმენი, თ. შლუტერი, ლ. ვაიბელი.

საყურადღებოა, აგრეთვე, ფრანგების „ანალები“ სკოლა, რომლებმაც წამოაყენეს გეოისტორიზმის მოსაზრება. ამ მოსაზრების მიხედვით, საზოგადოების განვითარების ისტორია უნდა შესწავლილი იყოს გეოგრაფიულ გარემოსთან ერთად და მისი კვლევა უნდა იწყებოდეს ადამიანის გაჩენამდე გეოლოგიური ეპოქიდან. ამდენად, მათი აზრით, საზოგადოების განვითარება წინასწარ რამდენადმე განსაზღვრული იყო უკვე გეოლოგიურ ეპოქაში (მაგ., მ. მორაზე, მ. სორი, ლ. ფევრი, ვ. ბრადელი და სხვ.).

ფ. რათკელის ანთროპოგეოგრაფიული მოსაზრებების გამოყენება განვითარების შედეგად, ამერიკის შეერთებულ შტატებში წარმოიქმნა ახალი მიმართულება ენვაირონმენტალიზმი (Environmentalism — გარემო). ეს მიმართულება ძირითადად სოციოწარმონაქმნების ბიოგეოგრაფიისთან ურთიერთზემოქმედებას იკვლევს. მასში ყურადღება გამახვილებულია საზოგადოების ეკოლოგიურად სუფთა გარემოში მოქმედებაზე. კერძოდ, გამოთქმულია ბიოგეოგარემოს რაციონალურად, ეკოლოგიურად სუფთა და მალალი მარგი ქმედებით გამოყენების სურვილი. ენვაირონმენტალისტები საბუნებისმეტყველო მეცნიერებების ზუსტი მეთოდის გამოყენებით გამოიჩინეს. მათ კვლევა-ძიებაში სტატისტიკურ-ტიპოლოგიურ მონაცემებს წამყვანი ადგილი უჭირავს. ენვაირონმენტალისტებმა გეოგრაფიული დეტერმინიზმის იდეები უფრო განავითარეს და სტატისტიკურ-ტიპოლოგიური მეთოდის გამოყენებით უფრო მწყობრ სისტემად ჩამოაყალიბეს (Petulla, 1980). მათ მონაცემებზე დაყრდნობით, რამდენადმე გადვილდა გარკვეული საზოგადოებრივი ფენების სხვადასხვა გარემოში მოქმედების მოდელირება. ენვაირონმენტალიზმის მიმდევრები იყვნენ ე. სიმპლი, ე. ჰანთინგტონი, რ. სმიტი, გ. ტელიორი, ბ. ფერნაუ, დ. მიური, დ. პინუო, დ. ქათლი, რ. ემერსონი, გ. ტორო და სხვ.

გეოგრაფიის მიმდევრების გარდა, საზოგადოების განვითარების ისტორიაში გეოგრაფიული გარემოს გარკვეულ გავლენას აღიარებდნენ, მაგრამ გადამწყვეტ როლს არ ანიჭებდნენ, სხვადასხვა დროის მეცნიერ-მოაზროვნეებიც, მაგ., იოჰან ჰოტფრიდ ჰერდერი (1744—1803), ალექსანდრე ფრიდრიხ ვილჰელმ ჰუმბოლტი (1769—1859), გეორგ ვილჰელმ ჰეგელი (1770—1831), კარლ მარქსი (1818—1883), სერგეი სოლოვიოვი (1820—1879), ვასილი კლიუჩევსკი (1841—1911),

გიორგი ჰლეხანოვი (1856—1918), კარლ კაუცკი (1854—1938), არნოლდ ჯოზეფ ტოინბი (1889—1975), ლევ გუმილიოვი (რუსული და საბჭოთური ლიტ. გეოგრაფიული გარემოს შესახებ დაწერილებით იხ. Роль географического фактора... 1984, გვ. 231—261; Анучин, 1982) და სხვ.

გეოგრაფიული გარემოს და საზოგადოების ურთიერთობის შესახებ საყურადღებო ნაშრომები აქვთ შექმნილი ქართველ მეცნიერებსაც: გ. ყორანაშვილი, 1975; გ. ზარდალიშვილი, 1952; გ. მარგიანი, 1985; ტ. გვალია, 1991 (ისტორიოგრაფია იხ. გ. მარგიანი, 1985, გვ. 30—51).

ამრიგად, როგორც ვხედავთ, გეოგრაფიული დეტერმინიზმის მომხრეთა აზრით, გეოგრაფიული გარემო (ჩვენი უდიდესი ბიოგეოგარემო) გადამწყვეტ ზეგავლენას ახდენს საზოგადოების განვითარებაზე. ამ გარემოდან ისინი ძირითადად გამოყოფენ კლიმატს, რელიეფს, ნიადაგს, ლანდშაფტს, მდინეებს, ფაუნას, ფლორას, მდინარეს, ზღვას, ქვეყნის მდებარეობა-განლაგებას. მათი მიხედვით, ეს ფაქტორები მოქმედებს ადამიანის, საზოგადოების ზნე-სასიათზე (ფსიქიკაზე), შესაწავლობაზე, ფიზიოლოგიაზე, კვებაზე, ინტელექტზე, გამრავლებაზე, მატერიალურ დაგროვებაზე, სულიერ წყობაზე, ქვეყნის მმართველობის ფორმაზე, ქვეყნის ტერიტორიულ სივრცეზე, კანონქმედებაზე, ცივილიზაციების განვითარებაზე, ქვეყნის ისტორიულ განვითარებაზე და სხვ.

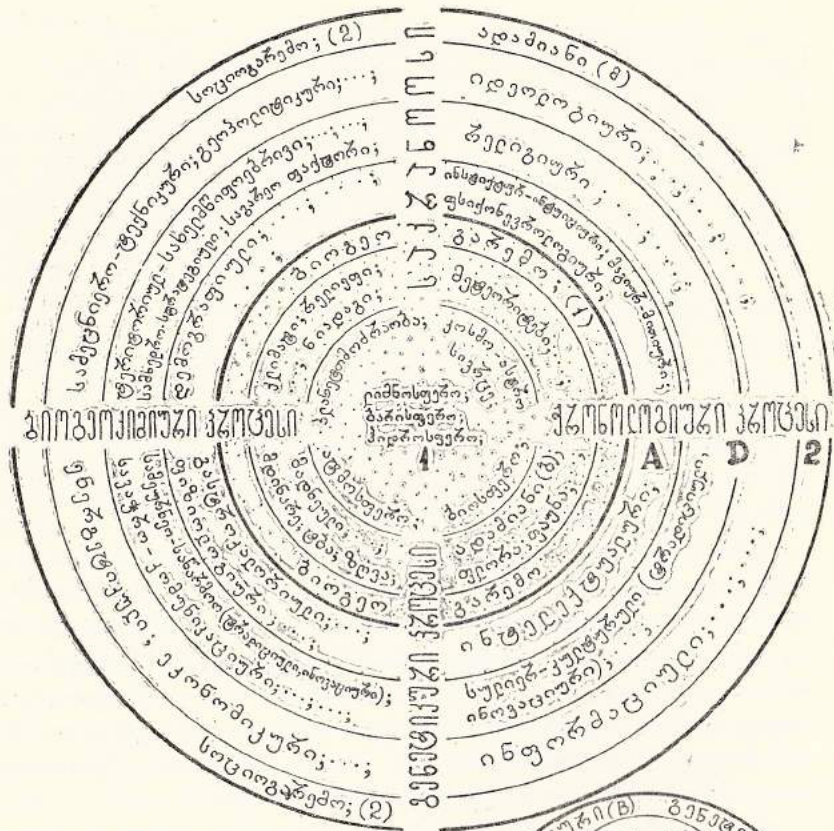
ჩვენ ზოგადად ვიზიარებთ მათ მოსაზრებებს და ვცდილობთ ზემოთ მოყვანილ ფაქტორებს კიდევ რამდენიმე დავუმატოთ და სქემის საშუალებით ისინი გარკვეულ ურთიერთობათა სისტემაში წარმოვადგინოთ.

ისტორიული განვითარების პროცესის ახსნისას ჭეშმარიტება ორი ძირითადი ფაქტორის, კერძოდ, ბიოგეოგარემოს და სოციოგარემოს კორელაციური ურთიერთზემოქმედების ახსნაში უნდა ვეძებოთ. ამათგან პირველის გარეშე მეორე ვერ წარმოიქმნება და განვითარდება, ხოლო მეორეს გარეშე პირველი მაინც არსებობს.

ბიოგეოგარემოს კომპონენტებია: ბარისფერო, ლიმნოსფერო, ჰიდროსფერო, ბიოსფერო, ატმოსფერო, კოსმო-ასტრო სივრცე, პლანეტომოდლობა და მათგან გამომდინარე კლიმატი, რელიეფი, ნიადაგი, მდინეული, მდინარე, ტბა, ზღვა, ადამიანი (ბ), ფლორა, ფაუნა, მეტეორიტები. ბიოგეოგარემოს შემადგენელ ნაწილთაგან ერთ-ერთის ცვლილება იწვევს სხვა ნაწილების ცვლილებას, რაც შემდგომ, შესაბამისად, სოციოგარემოზე ზემოქმედებს.

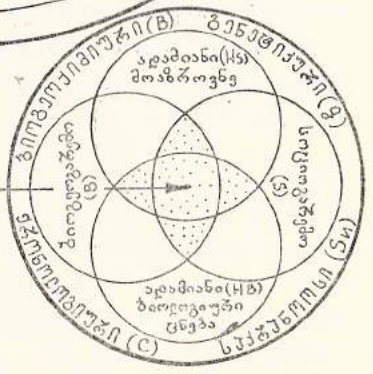
ისტორიული განვითარების მოდელი ურთიერთობების ერთობლივ სისტემაში წარმოგვიდგენია (იხილეთ ისტორიული განვითარების მოდელის ჩვენეული სქემა).

ბიოგეოგრაფიო და ისტორიული განვითარების მოდელი

ცივილიზაციების (Civ)
ჩასახვა-განვითარების არე

$$Civ \approx (B \cdot H_b \cdot S \cdot H_s) \in (S_u + b + g + C)$$

სქემა გრაფიკულად წრიულია, რომელიც შედგება შიდა წრიდან განვითარებული სარტყელებისაგან. წრის გულში ასახულია ბიოგეოგრაფიის კომპონენტები (მუქად) — ციფრობრივად № 1. ციფრობრივად № 2 არის სოციოგრაფიო, რომელიც სარტყელების სახით წრის გარშემოა განლაგებული. სოციოგრაფიოში არის A სარტყელი — ადამიანის, ინდივიდის განვითარების ფაქტორებით და D სარტყელი — ინდივიდებისაგან შემდგარი საზოგადოების განვითარების ფაქტორებით.

მოცემული სქემა განვითარებადია, შეიძლება სარტყელებში კომპონენტ-ფაქტორების დამატება და სარტყელების რაოდენობის ან კლასიფიკაციის გაზრდა. სექტორებში წარმოდგენილი ფაქტორები, შესაძლებლობის ფარგლებში, ერთმანეთიდან გამომდინარე არიან.

სქემის წრიულ სარტყელებს კვეთს ოთხი „პროცესი“, რომლებიც ისტორიულ განვითარებას მუდმივად (ბიოგეოგრაფიის, სოციოგრაფიის) თან სდევნენ და მართავენ. ეს პროცესებია: ბიოგეოქიმიური, გენეტიკური, ქრონოლოგიური და საკრანოზო.

ბიოგეოქიმიური პროცესი მუდმივად, ქიმიური საშუალებებით ბიოგეოგრაფიოში დასაბამიდან დღემდე მიმდინარეობს. ეს არის პროცესი, რომლის დროსაც ორგანიზმები ერთი მდგომარეობიდან მეორეში გადადიან და ჩაბმული არიან ბიოგეოქიმიურ მიმოქცევაში. მასში მოქმედებენ ორგანული და არაორგანული ნივთიერებები. პროცესი მიმდინარეობს მიკროორგანიზმებისა და ბაქტერიების ლვილის საშუალებით. ბიოგეოქიმიური პროცესი ბიოგეოგრაფიოში მიმდინარე გლობალური ქმედებაა (Поннампერუმა, 1977, გვ. 110). ის მოქმედებს ადამიანზეც. მაგალითად, დაბადება, საკვების მიღება (გასტროკალორიული ფაქტორი), კვების შედეგად ცხოვრება და ზრდა, დაბერება, სიკვდილი, მიწას მიბარება (ბიოგეოქიმიურ მიმოქცევაში ჩაბმვა).

გენეტიკური პროცესი ყველა ორგანიზმის ბუნებრივი თვისებაა და უზრუნველყოფს მშობელთა თვისებების შთამომავლობისათვის გადაცემას. თითოეული დღევანდელი ადამიანი დასაბამიდან დღემდე უწყვეტი გენეტიკური პროცესის შედეგია. მან მთელი თანამედვერული ისტორიული განვითარება გამოიარა. საყურადღებოა, მაგალითად, სამეფო დინასტიების ან არისტოკრატიული გვარის წარმომადგენელთა როლი ამა თუ იმ ქვეყნის ისტორიული განვითარების გზაზე.

ქრონოლოგიური პროცესი არის მოვლენებს, ფაქტებს გაბმული თანამედვერობა ისტორიის ერთიან განვითარებაში (ბიოგეოგრაფიოში და სოციოგრაფიოში). მოვლენები ქრონოლოგიური პროცესის მიხედვით ათვლება ჩვენიდან (დღევანდელობიდან) ადრე მომ-

ხდარ ფაქტამდე. ამ პროცესის ძირითადი, პირველადი საზომია ასტრო-
ნომიური დღე-ღამე (შესაბამისად, წამი, წუთი, საათი, კვირა, თვე, წე-
ლიწადი, საუკუნე და ა. შ.), რომლის განმავლობაშიც დედამიწა, მზეს-
თან მიმართებაში, თავისი ღერძის გარშემო შემობრუნდება (Bicker-
man, 1969, გვ. 8—12). ჩვენ თუ არ გვეცოდინება ქრონოლოგიური
პროცესის მიხედვით მოვლენებს განსაზღვრავს, მაშინ გავიჭირ-
დება ბიოგეოქიმიური და გენეტიკური პროცესების შინაგანი ბუნე-
ბის გაგება. მაგალითად, ადამიანი დაიბადა, გაიზარდა, გარდაიცვალა
(ჩაბმულია ბიოგეოქიმიურ მიმოქცევაში); ან წარმოიქმნა სახელმწი-
ფო, განვითარდა და უცხო ტომთა შემოსევის შედეგად განადგურდა.
ეს ყველაფერი შესაბამისად ქრონოლოგიური პროცესის კონკრეტულ
მონაკვეთში და გარკვეული თანამიმდევრობით ხდება — ბიოგეოქიმი-
ური და გენეტიკური პროცესების ქრონოლოგიურ პროცესში.

საკრანოოსი, ჩვენი აზრით, ზებუნებრივი, ღვთაური ძა-
ლის და ადამიანის გონის ერთობლიობაა, რომელიც ისტორიული გან-
ვითარების პროცესს მუდამ თან სდევს. ის სამყაროს მატერიალისტუ-
რი გაგებიდან ამოვარდნილია და უფრო იდეალისტური მიდგომით აიხ-
სნება. ზებუნებრივი ძალები, რომლებიც ადამიანის გონთან თანამშრომ-
ლობენ, საზოგადოების განვითარებაზე ახდენენ გარკვეულ გავლენას.
სხვანაირად გაძნელება ზოგიერთი ზებუნებრივი მოვლენის ახსნა.
საკრანოოსი მოქმედებს ბიოგეოგარემოსა და სოციოგარემოში და აკავ-
შირებს მათ — გადაწყვეტს ერთმანეთში. ამდენად, ის ჩვენ გვესახება
ხიდად, რომელიც გაღებულია, აკავშირებს და გარდაქმნის ბიოგეოგა-
რემოს სოციოგარემოდ. ვფიქრობთ, რომ ადამიანის გონს მართლ არ
ხელეწიფება ჩასწვდეს ბუნების შინაგან კანონებს. ამიტომ მასში მოქ-
მედებს ზეადამიანური ძალაც, რომელიც გარკვეულწილად გამოიჩენს
ადამიანთა გონის გავლით შემოქმედებს საზოგადოების განვითარებაზე.
გარკვეულწილადვე საკრანოოსს ინტუიციურ-ინტელექტუალური ნაწი-
ლიც გააჩნია, მაგრამ მასში ალბათ მაინც ზებუნებრივი საწყისია წამ-
ყვანი.

ჩვენ რამდენადმე ვიზიარებთ ვ. ვერნადსკის ბიოსფეროს ნოოსფე-
როში გადასვლის კონცეფციას (Вернадский, 1926; Вернадский, 1989,
გვ. 234; Вернадский, 1944; Ермолаева, Калькова, 1989, გვ. 3-53; Лапо,
1979, გვ. 18—30 და იქ დასახ. ლიტ.), მაგრამ მას განვიხილავთ იდე-
ალისტური მხრიდან და ამიტომ ზებუნებრივი ფაქტორის არსებობას
ვუმატებთ.

მოცემული სქემის 2A და D სარტყლებში წარმოდგენილია სოციო-
გარემო — ბიოგეოგარემოს შემდეგ ისტორიული განვითარების მეორე
კომპონენტი. სოციოგარემო არის ბიოგეოგარემოსთან კორე-

ლატიური ურთიერთშემოქმედების შედეგად წარმოქმნილი გარემო. ის
წარმოადგენს ადამიანის, ადამიანთა ჯგუფის, საზოგადოების ინტუ-
იციურ-ინტელექტუალურ ქმედებას ბიოგეოგარემოში და მის მატე-
რიალურ შედეგს.

სოციოგარემოს წარმოქმნა Homo sapiens-ის გაჩენით და მისი
ბიოგეოგარემოსთან ურთიერთშემოქმედების ევოლუციით იწყება.
პირველ ეტაპზე (სქემაში 2A სარტყელითაა წარმოდგენილი) ის ხა-
სიათდება უფრო ინდივიდის განვითარების ფაქტორებით; ადამიანის
ფიზიოლოგიური, ფსიქონევროლოგიური, გასტროკალორიული, ინს-
ტინქტურ-ინტუიციური, გამრავლებით-დემოგრაფიული და მაგიურ-
მითიური წყობით.

ადამიანის, ინდივიდის ცხოვრება, ძირითადად, ბიოლოგიური და
სოციალური მოთხოვნილებებისა და შესაძლებლობების რეალიზაციაა.

სქემაში წარმოდგენილი 2D სარტყლები კი უფრო საზოგადოების
განვითარების ერთიანი ნიშნებით ხასიათდება — სამეურნეო-საწარმოო,
საეპრო-კომუნიკაციური, სამხედრო-სტრატეგიული, რელიგიური, სუ-
ლიერ-კულტურული, ტერიტორიულ-სახელმწიფოებრივი, საგარეო
ფაქტორი და ა. შ.; უფრო მაღალი განვითარების იერარქიაა ენერგე-
ტიკული, ეკონომიკური, ინფორმაციული, სამეცნიერო-ტექნიკური,
გეოპოლიტიკური, იდეოლოგიური და ა. შ. ესენი სოციოგარემოს ის
წამყვანი ფაქტორებია, რომლებსაც ადამიანთა ჯგუფური ძალისხმევა
ბიოგეოგარემოსაგან გადაამუშავებს და საზოგადოების წინსვლისათვის
იყენებს. მაგალითად, საცხოვრებელი, თავდაცვითი და საკულტო ნა-
გებობები; გზები, ჰიდრონაგებობები (სარწყავი სისტემები, წყალსა-
ცავები და სხვ.), სოფლები, ქალაქები, სხვადასხვა წარმოებები და სხვ.
ერთი სიტყვით, ყველაფერი ის, რასაც ადამიანთა ჯგუფები, საზოგა-
დოება თავისი მოაზროვნე ინტელექტით ქმნის — სოციოგარემოს
პროდუქტია.

ჩვენი ტაბულის ქვედა მხარეს წარმოდგენილია ცივილიზაციების
ჩასახვისა და აღმავალი განვითარების სქემა. სქემა ერთ დიდ წრეს
წარმოადგენს, სადაც მიმდინარეობს საკრანოოსი (Su), ბიოგეოქი-
მიური (b), გენეტიკური (g) და ქრონოლოგიური (c) პროცესები. ამ
წრეში წარმოდგენილია ოთხი ერთმანეთში ნაწილობრივ გადასული
მცირე წრე — ბიოგეოგარემო (B), სოციოგარემო (S), ადამიანის (h)
(Hh), როგორც ბიოლოგიური ცნება და ადამიანის (Hs), როგორც მო-
აზროვნე-ინტელექტუალური ცნება. ჩვენი აზრით, ყველა შემოთ ჩამოთ-
ვლილი კომპონენტების (წრეების ერთმანეთში გადასული მუქი არე)
სიდიდე (მაგალითად, კვადრატში აყვანა) და თანხვედრა წარმოქმნის
ცივილიზაციების (Civ) უპირატესი ჩასახვის და აღმავალი განვითარე-
ბის არეს.

მოცემული სქემის მიხედვით შეგვიძლია შევადგინოთ ზოგადი ფორ-
მულა (იხ. ტაბ.), რის მიხედვითაც, თუ სტატისტიკური მონაცემები
გვექნა, შეგვიძლია გამოვითვალოთ ცივილიზაციების ჩასახვის გეოგრა-
ფიული არეები.

ვფიქრობთ, რომ ისტორიული განვითარების მოდელის და ცივილი-
ზაციების ჩასახვის ჩვენეული სქემა სრულიადაც არ არის უნაკლო,
ის შემდგომ დახვეწას მოითხოვს.

ბიოგეოგრაფიის და საზოგადოების ისტორიული განვითარების ურ-
თიერთშემოქმედების პრობლემა მსოფლიოს ცივილიზაციების წარ-
მოქმნა-განვითარების საერთო ძირითადი პრობლემაა, მაგრამ რეალუ-
რად არსებობს კონკრეტული რეგიონი, ქვეყანა, კონკრეტული ცივი-
ლიზაცია, კონკრეტული საზოგადოება, კონკრეტული ბიოგეოგრაფი-
კული რეგიონი, რომელიც მოყვანილიდან ჩანს, გეოგრაფიული დეტერმინიზმის
მომხრეებს არაერთხელ აქვთ მიმოხილული საზოგადოების ბიოგეოგა-
რემოსთან ურთიერთობის საკითხები. ჩვენ გვცდებით ეს ურთიერთ-
ობები განვიხილოთ კონკრეტული ქვეყნის, ამ შემთხვევაში ძველი კოლ-
ხეთის მაგალითზე.

*
* *

კოლხეთი, როგორც ისტორიულ-გეოგრაფიული მხარე, მთელ და-
სავლეთ საქართველოს მოიცავს. მისი ფიზიკურ-გეოგრაფიული საზ-
ღვრებია: ჩრდილოეთით კავკასიონის მაღალი მთები; სამხრეთით „მცი-
რე კავკასიონი“ (ანუ ანტიკავკასიონი), აჭარა-ლაზეთის მთიანეთი; აღ-
მოსავლეთით სურამის, ანუ ლიხის ქედი, ხოლო დასავლეთით შავი
ზღვა. კოლხეთის ისტორიული განვითარების პროცესში წამყვანი რო-
ლი შეასრულა ბიოგეოგრაფიამ (resp. გეოგრაფიულმა გარემომ) —
კლიმატი, ნიადაგი, რელიეფი, მდინეები, ზღვა, ტბა, მდინარე, ფლო-
რა, ფაუნა, ადგილმდებარეობა და სხვ. უპირატესად ამაზე არის და-
მოკიდებული მოსახლეობის ფიზიონომიურ-ფსიქიკური, სამეურნეო-
საწარმოო, დემოგრაფიული, სოციალ-კომუნიკაციური, ინტელექტუ-
ალურ-ტექნიკური, სამხედრო-სტრატეგიული, სულიერ-კულტურული,
გეოპოლიტიკური, ტერიტორიულ-სახელმწიფოებრივი მდგომარეობა.

ისტორიული კვლევისას ბიოგეოგრაფიის გამოწვლილვით შეფასე-
ბას ისტორიული განვითარების პროცესის შესწავლაში უპირველესი
ადგილი უჭირავს (იხ. მუსხელიშვილი, 1977).

დასავლეთ საქართველოს, კოლხეთის მთიანეთის ბორცვ-გორაკე-
ბები, სერები, ტაფობები და დაბლობი თავიანთი ბუნებრივი გარე-
მითი მოსახერხებელ დასახლებებელ ადგილებს ქმნის. აქ დიდი რა-
ოდენობით მოიპოვება საშენი მასალა — ხე, სხვადასხვა ჯიშის ქვა, თი-

ხა და ა. შ. არის მარმარილო, კირქვა, თაბაშირი, კერამიკული თიხა.
სხვადასხვა ფიქლები.

კოლხეთში თიხის ჭურჭლის მოჭიქურებისათვის და მინის ჭურჭლის
საწარმოებლად გამოიყენებოდა კვარცის ქვიშა, რომელიც მრავლად
მოიპოვება. დასავლეთ საქართველოში აღმოჩენილია ისეთი მინერა-
ლებიც, რომლებიც ძველთაგანვე გამოიყენებოდა სამკაულების დასამ-
ზღვებლად, მაგ., გიშერი, მთის ბროლი, აქატი, ქალცედონი, სარდი-
ონი, ობსიდიანი, მალაქიტი, სურინჯი და ა. შ.; მოიპოვებოდა სუფრის
მარილი.

კოლხეთში მეტალურგიული (სპილენძი, რკინა, ტყვია, თუთია, კა-
ლა, ვერცხლი) ნედლეულის მოპოვების ძირითადი ადგილებია — რაჭა-
ლხეთში, სვანეთი, აფხაზეთი, აჭარა. მდინარეების ენგურის, ცხენის-
წყლის, ტეხურის და რიონის ქვიშა გარკვეული რაოდენობით ოქროს
შეიცავს (დაწვრილებით იხ. ბოჭორიშვილი, 1946, გვ. 284—285; კოჭ-
ლაეაშვილი, 1962, გვ. 257—259; ჭყონია, 1981, გვ. 92—99). ამას ადას-
ტურებს ჯერ კიდევ I ს. ავტორი სტრაბონი, რომლის ნაწერებიც საყ-
მარო საფუძვლიანობით გამოირჩევა: „წყლის ნაკადებს ოქრო ჩამოაქვს,
ხოლო ადგილობრივი მაცხოვრებლები მას აგროვებენ დაჩვივნილი
ვარცხლებით და ბეწვიანი ტყავებით“ (სტრაბონი, XI წ. II თ. 19).
II საუკუნის ავტორი აბიანე აღნიშნავს: „კავკასიონიდან ჩამომდინარე
ნაკადულებს ოქროს ქვიშა ჩამოაქვს. ადგილობრივი მცხოვრებლები
მდინარეებში ხშირბეწვიან ცხვრის ტყავებს აგებენ და აგროვებენ ქვი-
შას, რომელიც მათზე ილექება“ (აბიანე, მითრიდატეს ომები, 103),
(ყაუხჩიშვილი, 1959, გვ. 199). ოქროს მოპოვების შესახებ გადმოგ-
ვცემს I საუკუნის ავტორი გაიუს პლინიუს სეკუნდუსი (უფროსი):
„კოლხეთში მეფობდა აიეტის მემკვიდრე სავლაკი, რომელიც თავის
სამეფოში დიდძალ ოქროს და ვერცხლს იპოვებდა სვანეთის მიწასა
და საერთოდ სახელმწიფოში...“ (Natvralis historia, liber XXXIII).

საყოველთაოდ ცნობილია კოლხეთის მოსახლეობის როლი მეტა-
ლურგიული წარმოების საქმეში (მაგ., ხალიბები, მოსინიკები, მოსხე-
ბი). კოლხეთის რეგიონი ლითონების წარმოება-დამუშავების ერთ-ერთ
მსოფლიო ცენტრს წარმოადგენდა (დაწვრილებით იხ. კვარცველია,
1976; Хахутаншвили, 1987, და იქ დასახლებული ლიტ.). აქ მოსახ-
ლეობის მიერ მდინეების ნაყოფიერმა დამუშავება-გამოყენებამ კოლ-
ხური საზოგადოება უკვე ძვ. წ. II ათასწლეულში ახალი განვითარების
საფეხურზე აიყვანა. ანტიკურ ხანაში კოლხური მეტალის ექსპორტი
მეზობელ ქვეყნებშიც ხდებოდა. ამდენად, კოლხეთში საწარგებლო
მდინეულის არსებობა იწვევდა პოზიტიურ ძვრებს წარმოების და ვაჭ-
რობის განვითარებაში, რაც, თავის მხრივ, აქაური საზოგადოების და-

წინაურებას და სახელმწიფოებრიობის განვითარების პროცესს აჩქარებდა.

ამგვარად, ძველი კოლხეთი მადნეულით მდიდარი ქვეყანა ჩანს, რაც შემდგომში საფუძვლად დაედო მომპოვებელი და გადამამუშავებელი ხელოსნობა-წარმოების მთელი რიგი დარგების განვითარებას. ამ დარგების პროდუქტია კი ხშირად სხვადასხვა ქვეყნებში სავაჭროდ გაჰქონდათ. იქიდან კი შემოჰქონდათ ისეთი ნაწარმი, რომელიც ადგილობრივ არ მოიპოვებოდა (დაწვრ. იხ. ლორთქიფანიძე, 1966, გვ. 68—92, 117—144 და იქ დასახელებული ლიტ.).

კოლხეთის რელიეფი, ტექტონიკური განვითარების თავისებურებების გამო, ორ ძირითად განსხვავებულ ნაწილად იყოფა: მთა-მაის-წინეთად და ბარ-დაბლობად (Гвоздецкий, 1956, გვ. 101—125; Атлас Грузии, 1964, გვ. 20—21; მარუაშვილი, 1970, გვ. 200—210).

მთა-მაის-წინეთი — კავკასიონის მთავარი ქედი და გვერდითი ქედებია: რაჭის, ლეჩხუმის, სამეგრელოს, სვანეთის, კოდორის, ბზიფის და გაგრის. ამ ქედების მრავალრიცხოვანი განშტოებები ბარისაკენ ეშვება. კოლხეთის კავკასიონის ქედის ყველაზე მაღალი მწვერვალია შხარა — 5068 მ.

მცირე კავკასიონი უფრო დაბალია, ვიდრე კავკასიონი. აქ ყველაზე მაღალი წერტილებია — ხევა (2812 მ), არსიანი (3165 მ), მეფასწყარო (2850 მ). აჭარა-მესხეთის მთიანეთი ორი ძირითადი ქედისაგან შედგება. ერთი არის მესხეთის, ხოლო მეორე შავშეთის ქედი. მათაც მრავალი განშტოება აქვთ, რომლებიც მთისწინა ზოლში გადადის და ბარისაკენ ეშვება.

დიდ და მცირე კავკასიონს ერთმანეთთან აკავშირებს ლიხის, ანუ სურამის ქედი, რომელიც ორივე კავკასიონზე გაცილებით დაბალია. მისი ყველაზე მაღალი ნაწილი 1920 მეტრს არ აღემატება.

ლიხის, დიდი და მცირე კავკასიონის ქედებ-მთიანეთში გადიოდა ბილიკ-გზები, რომლითაც კოლხეთის მოსახლეობა უკავშირდებოდა დანარჩენ კულტურულ სამყაროს. ადგილობრივი მცხოვრებლები ამ გადასასვლელებს ახლაც იყენებენ სავალად. ესენია: რიკოთის, ზეჟარის, მეფისწყაროს, გოდერძის, მამისონის, ნაქრის, ქლუხორის და სხვ. ეს გადასასვლელები ხელს უწყობდა ეკონომიკურ-კულტურული კონტაქტების გაღრმავებას.

მთებით შემოსაზღვრული კოლხეთი თავისი ჩელიეფით (ქედები, ხეობები, სერები, ტაფობები, ბორცვ-გორაკები) მოსახერხებელ თავდაცვით და სამხედრო-სტრატეგიულ გარემოს ქმნიდა. ამ თვალსაზრისით საყურადღებოა ძვ. წ. I ს-ის რომაელი მხედართმთავრის ლუკულუსის მითრიდატე ევპატორთან ომის დროს კავკასიონის მთიანეთის

და მისი მიმდებარე ტერიტორიის სამხედრო მოქმედების ადგილის შეფასება: „მე აქ იმ მიზნით ვაყოვნებ, რომ ჩემმა მოწინააღმდეგემ (მითრიდატე ევპატორი — გ. გ.) კვლავ მოიკრიბოს ძალა და დიდ მხედრობას მოუყაროს თავი, რათა ადგილზევე დარჩეს და ჩვენი მიახლოებისთანავე არ გაიქცეს. განა თქვენ ვერ ხედავთ, რომ მის ზურგში გადამლილია უზარმაზარი და უსაზღვრო უდაბნო? (იფულისხმება ბოსფორისა და ყუბანის სტეპები — გ. გ.). იქვე ახლოს არის კავკასიონი მრავალი მაღალი მთით, რომელთაც სულ ადვილად შეუძლიათ შეიფარონ და დაიცვან ბრძოლის ამრიდებელი ათი ათასობით მეფე“ (პლუტარქე, ლუკულუსი, 14).

აღსანიშნავია, რომ სამხედრო მოქმედების დროს დიდი მნიშვნელობა აქვს ადგილობრივი რელიეფ-ლანდშაფტის გათვალისწინებას. ჩასაკეტად ადვილი ვიწრო ხეობების, გადასალახად რთული მაღალი მთების, გასამაგრებლად მოხერხებული გორების, ხშირი გაუვალი ტყეების, ძნელად დასაძლვეი მდინარეების მოხერხებული სამხედრო-სტრატეგიული გამოყენება საომარი მოქმედების წარმატებული დაგეარგების გარანტია იყო. არანაკლები მნიშვნელობა სამხედრო მოქმედებისას ენიჭება კლიმატს და წელიწადის დროებს ცვლას. მაგალითად, მითრიდატე ევპატორი პომპეუსთან ომის დროს „მთების გადაღმა კოლხეთში გაიქცა“ (სტრაბონი, XII წ. III თ. 28). მას ძალუბას მოკრება და აღჭურვილობის შევსება ესაჭიროებოდა და სამთარი დიოსკურიამი ვაატარა. ამ შემთხვევაში მითრიდატემ სამთარი და მთები (რელიეფი და ჰავა) თავისი სამხედრო-სტრატეგიული გეგმის განსახორციელებლად გამოიყენა (აბიანე, „მითრიდატე“ 101).

შემოსენებულ მთათა მყინვარებიდან გამოედინება დიდი თუ პატარა მდინარეები, რომლებიც შავი ზღვის აუზს მიეკუთვნებიან. ისინი რაოდენობრივად დაახლოებით 1600-ზე მეტია. მათ შორის წყალუხვობით უწინარესი ადგილი უჭირავთ — რიონს, ყვირილას, ცხენისწყალს, ტეხურას, ხობს, ენგურს, კოდორს, ბზიფს, ღალიძგას, ხანისწყალს, ფიჩორს, სუფსას, ნატანებს, ჭოროხს. აქედან ხობს, ტეხურას, ფიჩორს, სუფსას და განსაკუთრებით რაიონ-ყვირილას სატრანსპორტო გადასადგილებელ გზებად იყენებდნენ. მათზე სავაჭრო-სატრანსპორტო ნაგებობით დაცურავდნენ. სწორედ ეს სავაჭრო-სამდინარო გზები (ვიდრე სახმელეთო) გაცილებით რენტაბელურს ხდიდა ვაჭრობას, რომელიც ადგილობრივი მოსახლეობის განვითარებისათვის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ფაქტორს წარმოადგენდა.

კოლხეთის დედამდინარეა რიონი (ფასისი), რომლის ნაპირზეც განვითარდა კოლხური ცივილიზაცია (დაწვრილებით იხ. Лордкипаниძე, 1979; Гамკრелиძე, 1992). მდინარე რიონი კავკასიონის სამხრეთი კალთებიდან, ფასის მთის მყინვარიდან გამოედინება. ქალაქ ქუთაისამ-

დე იგი მთის მჩქეფარე მდინარეა, ჩქარი დინება გააჩნია და უმეტეს-წილად ვიწრო ხეობაში მოედინება; ქუთაისის ქვემოთ კოლხეთის დაბლობზე ჩამოდის და ბარის მდინარის მღორე დინება უჩნდება. იგი იტოტება და მთებიდან ჩამოტანილი შლამის დაღეკვით წარმოქმნის კუნძულებს. რიონი, როგორც ჩანს, ხშირად იცვლობდა კალაპოტს, ამიტომ კოლხეთის დაბლობზე კარგად შეინიშნება ნარიონალები, ძველი კალაპოტები. საყურადღებოა რიონის II ს-ში მნახველის, ფლავიუს არიანეს ნაწერში — „მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო“ — დაცული ცნობა: „ფასისის წყალს ტყვიის თუ კალის ფერი გადაკრავს, მაგრამ რომ გააჩერებ, ძალიან წმინდა ხდება“ (ფლავიუს არიანე, 1961, გვ. 37).

წერილობით წყაროებში მდ. რიონი ხშირად იხსენიება ფასისის სახელით, ოღონდ მისი სათავეს მდებარეობა ხანდახან არასწორადაა მითითებული (ბერძნიშვილი, 1969, გვ. 89; ჯანაშია, 1952, გვ. 271—281).

შემორჩენილ წერილობით წყაროებში ფასისი პირველად იხსენიება ჰესიოდეს „თეოგონიაში“ (ძვ. წ. VIII—VII სს.). ჰესიოდეს იქვე აქვს მოხსენებული რესოსი. ზოგ მკვლევარს ეს სახელი მდ. რიონის სახელწოდების სახესხვაობად მიაჩნია (ურუშაძე, 1964, გვ. 494). არსებობს, აგრეთვე, მოსაზრება, რომ მდ. ფასისის ზემო წელს ერქვა რისი (ჯანაშია, 1952, გვ. 271—281). ხსენებული მოსაზრება ემყარება ფსევდო სკილაქს კარიანდელის ძვ. წ. IV ს. ცნობას: „...მდ. ფასისის და ელინური ქალაქი ფასისი, მდინარის ზევით აყოლებით ასოთხმოცი სტადიონის მანძილზე არის დიდი ბარბაროსული ქალაქი, საიდანაც იყო მდგეა. აქ არის მდ. რისი...“ (ყაუხჩიშვილი, 1967, გვ. 48—49). შესაძლებელია, რომ რისად იწოდებოდა ჯერ ახლანდელი რიონის ზემო წელი, ხოლო შემდეგ ქვემო წელმაც იგივე სახელი მიიღო. თვით სახელს „ფასისი“, „ფაზისი“ სამეცნიერო ლიტერატურაში ქართველურ ენობრივ სამყაროს უკავშირებენ (დაწერ. იხ. ბერძნიშვილი, 1965, გვ. 82; გორდენიანი, 1971, გვ. 181—186).

მდინარე რიონ-ყვირილა (ფასისი), თავისი ფიზიკურ-გეოგრაფიული მდებარეობით, მოხერხებული სავაჭრო-სატრანზიტო გზა იყო (Гозалишвили, 1956, გვ. 153—160; Ямпольский, 1956, გვ. 161—180; ბერძნიშვილი, 1969, გვ. 99—199; ლორთქიფანიძე, 1957, გვ. 377—384; Гамкрелидзе, 1992). ცნობები მისი სატრანზიტო გზად გამოყენების შესახებ, ძირითადად სტრაბონისა და პლინიუსის ნაწერებშია შემონახული. სტრაბონი აღწერს მდ. რიონ-ყვირილას მაგისტრალს: „ფასისზე აღმა ცურვა შეიძლება შორაპნამდე. ამ სიმაგრეს შეუძლია დაიტოს მთელი ქალაქის მოსახლეობა; შორაპნიდან ფეხით, საურმე გზით ოთხ დღეში მიისვლება მდ. მტკვარამდე“ (XI წ., II თ. 17). ამ

გზის გაგრძელებას სტრაბონი ასე აგვიწერს: „...ინდური საქონელი შემოაქვთ პირკანის ზღვაში, ხოლო აქედან ალბანეთში გადააქვთ და შემდეგ მტკვარზე და მის მომდევნო ადგილებით ეგქსინის ზღვაში ჩააქვთ“ (სტრაბონი, XI წ., VII თ. 3).

ამრიგად, ნათელია, რომ I ს. ავტორი სტრაბონი აღწერს სავაჭრო გზას, რომელიც მოემართებოდა აღმოსავლეთიდან მდ. მტკვარზე და მდ. ფასისზე (რიონ-ყვირილა) გავლით შავი ზღვისკენ. ამავე გზას აღწერს I ს. ავტორი პლინიუსი: „...პომპეუსის ლაშქრობის დროს, მისი ბრძანებით შესწავლილი იქნა, რომ ინდოეთიდან შეიძლება შეიდ დღეში ჩასვლა ბაქტრიაში, მდ. ბაქტრთან, რომელიც ერთვის ოქსს. აქედან ინდური სავაჭრო საქონელი გადააქვთ კასპიის ზღვის იქით მდ. მტკვარზე და ხმელეთით არა უმეტეს ხუთი დღისა მათ შეუძლიათ მიაღწიონ ფასის, რომელიც შავ ზღვას უერთდება“ (პლინიუსი სეკუნდუსი, VI, 52).

საყურადღებოა, რომ სწორედ ამ გზის გაყოლებაზე მდებარეობს ანტიკური ხანის და ადრეული შუა საუკუნეების ნამოსახლარები, რომელთა არქეოლოგიური კვლევის დროსაც აღმოჩნდა შემოტანილი უცხოური ნაწარმი (კერამიკა, სამკაულები, მონეტები, ლითონის და მინის ჭურჭელი). ასეთი ნამოსახლარები მდ. რიონ-ყვირილას გაყოლებაზე აღმოჩენილია შორაპანში, ვარციხე-პატრიკეთში, ვანში, საყანჩიაში, ციხესულორში, შუამთაში, ფარცხანაყანევში, მთისძარში, დაბლაგომში, დაფნარში, საჯავახოში, პატარა ფოთში, ჭალადიდში, ფოთში (პალიასტომის ტბაზე) და სხვ. (დაწვრილებით იხ. Гамкрелидзе, 1992).

რიონ-ყვირილას (ფასისის) სავაჭრო-სამდინარო გზის ბოლო პუნქტი იყო ტბა პალიასტომზე მდებარე ქალაქი, რომლის შემდეგაც სავაჭრო კარჭაპები შავ ზღვაში გადიოდა კაბოტაყური ცურვისათვის (Берадзе, 1989, გვ. 66—71).

გეომორფოლოგების აზრით, პალიასტომის ტბა — ლაგუნა ზღვიური რელიქტია (Гвоздецкий, 1958, გვ. 109). ძველად აქ მდინარე რიონის ღიმანი იყო (Вылканов, Данов, Маринов, Владев, 1983, გვ. 287). სრულიად ბუნებრივია, რომ წინათ სწორედ ამ მოხერხებულ ღიმანში, რომლის ნაპირზედაც ქალაქ-ნავსაყუდელი მდებარეობდა, ზომალდები შემოსულიყო. ზომალდებიდან შემდეგ ტვირთი ბრტყელძირა სამდინარო კარჭაპებში გადაიტვირთებოდა და პალიასტომის გავლით ისინი მდინარე რიონზე ანდა ფიჩორზე აღმა აგრძელებდნენ სვლას.

ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობით, პალიასტომი „კვალად ფოთის სამხრეთით, ზღვის კიდეზე, არს ტბა პალიასტომისა, დიდი. ამ ტბიდან შესდის ზღუას მდინარე ამისივე. აქედამ შემოვლენან ნავნი და დგე-

ბიან ტბასა შინა განსუენებისათვის. იპყრობის თევზნი სხუადასხუანი მას შინა ურიცხუნი. ამას იტყვიან ნაქალაქეგს და შემდგომად მოცულსა წყლისაგან. კვალად ამ ტბისა და ჭუმათის მთის სამხრეთით ღის მდინარე სუფსეგი“ (ვახუშტი, 1973, გვ. 790).

აგათია პალიასტომის შესახებ გადმოგვცემს: „იქ ხომ ერთი ტბა არის, რომელსაც პატარა ზღვას ეძახიან და რომელიც ევქსინის პონტოს უფროდება“. შემდეგ: „დიდი სატვირთო ხომალდები ზღვის ნაპირას და ფასისის შესართავთან მიატურეს ქალაქის მახლობლად“ (აგათია, „გეოგრაფია“, 1936, გვ. 102).

პალიასტომის ტბის ფართობი თვრამეტ კვადრატულ კილომეტრამდეა. მისი მაქსიმალური სიღრმე ექვს მეტრამდეა. ტბის წყალი მომლაშოა და ძირითადად მუქი, მოყავისფრო-მომწვანო ელფერი დაპკრავს. ზღვისა და ტბის დონე თითქმის თანაბარია. ტბის დონე გაზაფხულზე და შემოდგომაზე ოდნავ მატულობს. იგი ძირითადად შენაკადებით და წვიმის წყლით საზრდოობს. მალთაყვის სრუტით ტბაში გარკვეული რაოდენობის ზღვის წყალიც იჭრება (განსაკუთრებით ზამთარში).

პალიასტომს დაჭაობებული შემოგარენიდან მდორედ მომდინარე მდინარეები ერთვის. ამათგან ახლა ყველაზე უფრო წყალუხვია სამხრეთ-აღმოსავლეთი მხარის შენაკადი მდინარე ფიჩორი. წინათ, ვიდრე ჭებირებს ააგებდნენ, რიონის ერთი ტოტიც აქ შემოედინებოდა.

1985 წელს არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის შავიზღვისპირეთის პირთარქეოლოგიურმა ექსპედიციამ პალიასტომის ტბაში, ზღვის შესართავიდან დაახლოებით კილომეტრზე, ტბის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში წყალში მიაკვლია III—VII სს. ნამოსახლარს. შესაძლოა, რომ ამ ნამოსახლარის სახით ჩვენ საქმე გვაქვს პროკოფი კესარიელის და აგათიას თხზულებებში აღწერილი ქალაქ ფასისის ნაშთებთან (დაწვრილებით იხ. გამყრელიძე, 1987, გვ. 98—117; გამყრელიძე, 1988, გვ. 44—50; Гамкრელიძე, 1986, გვ. 502—504; Gamkrelidze, 1990, გვ. 223—226; Gamkrelidze, 1992, გვ. 46—61).

მდინარე რიონზე ჩამოცურებული სატრანსპორტო ნაგებობა ტვირთი პალიასტომის ტბაზე მდებარე ნავსაყუდელში უკვე საზღვაო კარტაბ-ხომალდებში გადატვირთა და შავი ზღვის გავლით მიჰქონდათ შორეულ ქვეყნებში.

შავმა ზღვამ დიდი როლი შეასრულა კოლხეთის სოციალურ-ეკონომიკურ განვითარებაში. წერილობითი და არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით, ზღვის სანაპიროზე მთელი რიგი ნაქალაქარები და სხვა დასახლებული პუნქტებია მიკვლეული. ესენია: აფსაროსი (გონიოსთან), ბათუმის ციხე, ციხისძირი, ქობულეთ-ფიჭვნარი, ურეკი, ფა-

სისი (ფოთთან), ანაკლია, ფიჩორი, გიენოსი (ოჩამჩირესთან), დიოსკური-სებასტოპოლისი (სოხუმთან), ეშერა, პიტიუნტი (ბიჭვინტასთან) და ა. შ.

ჩამოთვლილი დასახლებები, ბუნებრივია, ცხოვრების წესით ზღვასთან მჭიდროდ იყო დაკავშირებული. ისინი გარკვეულ როლს ასრულებდნენ უცხოეთიდან სავაჭრო-ეკონომიკურ და კულტურულ-პოლიტიკურ ურთიერთობაში. პირველ რიგში, სწორედ ზღვისპირა ქალაქების მეშვეობით ხორციელდებოდა კონტაქტები შავი ზღვის და ხმელთაშუა ზღვის ქვეყნებთან და ქალაქებთან: მილეტთან, ქიოსთან, როდოსთან, ათენთან, მენდესთან, სინოპესთან, რომთან (ოსტია). შემდგომში ბიზანტიასთან (კონსტანტინეპოლთან), გენუასთან, ვენეციასთან და სხვ.

ზღვისპირა ქალაქში, ვაჭრობის გარდა, ხელოსნობის სხვადასხვა დარგები (მეთუნეობა, მჭედლობა, ხურობა, ფეიქრობა და ა. შ.) იყო განვითარებული. მაგრამ აქ ალბათ განსაკუთრებული ადგილი მაინც ზღვასთან დაკავშირებულ საქმიანობას, ზღვაოსნობას, მეთევზეობას, ზღვის მარილის მოპოვებას და, რაც მთავარია, ვაჭრობას ეჭირა.

ცნობილია, რომ ზღვამ მსოფლიო არენაზე ცივილიზებული ქვეყნები გამოიყვანა. ანტიკურ ეპოქაში კოლხებმაც გამოიყენეს საზღვაო კომუნიკაციები ვაჭრობისათვის. ანტიკურ ხანაში კოლხეთის სანაპიროზე გარკვეული ბუნებრივი რეგიონი შეიქმნა ანტიკურ სამყაროსა და კოლხეთს შორის (იხ. გამყრელიძე, 1985, გვ. 90—94). ეს რეგიონი მამინ ორივე მხარისათვის ეკონომიკურად მომგებიან-მოხერხებული უნდა ყოფილიყო.

სტრაბონის „გეოგრაფიაში“ აღნიშნულია, რომ შავი ზღვის „ძველა ხალხები დაცურავდნენ ყაჩაღობისა და ვაჭრობისათვის. ისინი შუა ზღვაში კი არ ცურავდნენ, არამედ ნაპირ-ნაპირ (კაბოტაჟურად — გ. გ.), როგორც ისონიჭრომელმაც დასტოვა ხომალდი (როდესაც კოლხებისაგან მიდიოდა...“ (სტრაბონი, I წ. III თ. 2). ზღვაზე ყაჩაღობა და უცხო სანაპიროებზე თავდასხმები, ალბათ, ზღვისპირა ხალხების შემოსავლის ერთ-ერთი წყარო იყო.

ბიზანტიელი ისტორიკოსი აგათია შრომაში „*περὶ Ἰουστινιανῶν βασιλέων*“ კოლხეთის შესახებ გადმოგვცემს: „ძლიერნი და მამაცნი არიან ლაშხები“. ისინი „...ამაყობენ კოლხთა ძველი სახელით...“; გამოიჩინებენ „...თავისი სიმდიდრის სიუხვით, ასევე ქვეშევრდომთა სიმრავლით, მიწა-წყლის სიჭარბით და მოსავლიანობით...“ „...ეხლანდელი მცხოვრებლები დასცურავენ კიდევ, რამდენადაც შესაძლებელია, და ვაჭრობაშიაც ნახულობენ დიდ სარგებლობას“ (აგათია, III, 5) (ვაუხჩიშვილი, 1936, გვ. 50).

საისტერესია აპოლონიოს როდოსელის (ძვ. წ. III ს.) „არგონავტიკაში“ აღწერილი ძველი გადმოცემა, სადაც მოთხრობილია არგონავტების მიერ ოქროს საწმისის გატაცების და კოლხთა მეფის აიეტის შვილის აფსირტეს მათზე ხომალდებით დადევნების ამბავი: „კოლხებმა იმავე დღეს გამოიყვანეს ხომალდები, ხომალდებზე აფრები აუშვეს და იმავ დღეს გავიდნენ ზღვაში“ (არგონავტიკა, IV, 235); ერთ დამეს არგონავტებმა „თავისი ხომალდი კოლხური ხომალდის ახლოს მიაცურეს და დაამარცხეს კოლხი მეომრები...“ „...როცა კოლხებმა წინამძღოლის (აფსირტეს — გ. გ.) დალუბვა გაიგეს, შეუდგნენ ზღვაში არგოსა და მინიების ძებნას...“ (არგონავტიკა, IV, 490—495).

ფიზიკურ-გეოგრაფიულად შავი ზღვა ხმელეთშია ზღვაა. ის ბოსფორ-დარდანელის სრუტეებით გადის ხმელთაშუა ზღვის აუზში. ბოსფორის სრუტის უვიწროესი ადგილი სიგანეში მხოლოდ 700 მეტრამდეა, ამიტომ მისი გადაკეტვა-კონტროლი ადვილია. სრუტე გეოპოლიტიკურ-სტრატეგიულად ფრიად მოსახერხებელია. ისტორიულად ვის ხელშია ბოსფორის სრუტე იყო, ის აკონტროლებდა ხმელთაშუა და შავ ზღვებს შორის მიმოსვლას. ამან კი უარყოფითი როლი ითამაშა კოლხეთის ისტორიულ-ეკონომიკურ განვითარებაზე (იხ. ბერაძე, 1989; Берадзе, 1989).

შავი ზღვის ფართობი 41200 კვ. კილომეტრამდეა (დაწვრილებით იხ. Вылканов..., 1983). ის ოვალური ფორმისაა და სიღრმით 2210 მეტრამდეა; კოლხეთის ნაპირებთან სიღრმე 200 მეტრამდეა. აქ ნაპირი ყველგან ერთნაირი არ არის. დაბლობის გასწვრივ ის ვაკეა, ხოლო სამხრეთ და ჩრდილოეთის მონაკვეთში მთიანია; სანაპირო ხაზზე გამოწეულია კონცხები — მწვანე კონცხი, ციხისძირ-ბობოყათის, ფოთის, ანაკლიის, კოდორის, სოხუმის, ბიჭვინტის. ამ კონცხებთან შექმნილი ყურეები მოსახერხებელია ნავსაყუდლების შესაქმნელად.

ანტიკური ხანის კოლხეთის გეოგრაფიულმა ადგილმდებარეობამ განაპირობა საზღვაო (სანაპირო ქალაქები — ფასისი, გიენოსი, დიოსკურია და სხვ.) და სამდინარო (რიონ-ყვირილას სატრანზიტო გზა) კომუნიკაციების განვითარება, რაც დიდად მოქმედებდა მაშინდელი ქვეყნის შიგა და გარე წარმატებული ვაჭრობის წარმოებაზე.

კოლხეთის სანაპიროზე ზღვის წყალი არ იყინება; სიღრმეში თითქმის მუდმივად 7°-მდეა. კოლხეთის ფარგლებში სანაპიროზე ძლიერი გრივალური, დამანგრეველი ქარები არ იცის.

შავ ზღვაში თევზების 180-მდე ნაირსახეობაა შემორჩენილი, ძველად ალბათ უფრო მეტი იყო და სანაპიროზე მცხოვრებთა ძირითად საზრდოს წარმოადგენდა. სარეწ თევზთაგან აღსანიშნავია შავი ზღვის ორაგული, კოლხური ზუთხი, ჯარღალა, ატლანტური ზუთხი, კეფალი, შავი ზღვის სტავრიდა, სვია, შავი ზღვის ქაფშია, სარდინი, შავი ზღვის

ქაშაყი, ღორჯო და ა. შ. ისინი ძირითადად არიან ზღვის შეღფში, ხოლო ქვირითის დაყრისას ადიან მდინარეებში — რიონში, ენგურში, კოდორში, სუფსაში, ხობში.

შავი ზღვა უდიდეს როლს თამაშობს კოლხეთის კლიმატის ფორმირებაში, რაც, თავის მხრივ, დიდ გავლენას ახდენს აქაურ აგროკლიმატურ სიტუაციაზე და ადგილობრივი მცხოვრებლების სამეურნეო ყოფაზე. ზღვა კოლხეთში თბილი და ნოტიო კლიმატის ჩამოყალიბებას უწყობს ხელს.

კოლხეთის ისტორიაში ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი უარყოფითი ფაქტორი ზღვის ნაპირის ბიოგეოგრაფიის შეცვლა იყო. გეომორფოლოგიის ვარაუდით, ახალშავზღვიურმა ტრანსგრესიამ შეცვალა ფანაგორიული რეგრესია (დაახლოებით ძვ. წ. I ათასწლეულის მეორე ნახევარში), ხოლო ძველი და ახალი წელთაღრიცხვის მიჯნაზე ისევე იწყება ტრანსგრესია, ზღვის დონის აწევა. ამის გამო, სანაპიროზე განლაგებული დასახლებები წყლის ქვეშ მოექცა. ახალშავზღვიური ტრანსგრესიის შემდეგ დღემდე შავი ზღვის სარკემ დაახლოებით 3—4 მ-ით აიწია, რის შედეგად სანაპიროზე განლაგებული ძველი ქალაქ-დასახლებები წყლის ქვეშ მოხვდა და შეწყვიტა არსებობა (იხ. გამყრელიძე, 1988, გვ. 44—50; Gamkrelidze, 1992, გვ. 11—16).

საქართველოს ზღვისპირეთში, წერილობითი წყაროების (სკილაქს კარიანდელი, ფლავიუს არიანე, პომპონიუს მელა, სტრაბონი, კლავდიოს ბტალემიოსი, პროკოპი კესარიელი, აგათია, ვახუშტი ბაგრატიონი და სხვ.) მიხედვით, მთელი რივი ქალაქებია მოხსენიებული: ფოთთან — ფასისი, ოჩამჩირესთან — გიენოსი, სოხუმთან — დიოსკურია-სებასტოპოლისი, ბიჭვინტასთან — პიტიუნტი, ქობულეთ-ციხისძირი და ა. შ.

ხსენებული ნაქალაქარების ან მათი მიმდებარე ტერიტორიის წყალში დაძირვამ და ცხოვრების შეწყვეტამ ზღვისპირეთში საწარმოო-ეკონომიკური დონის დაქვეითება გამოიწვია. შესაბამისად, გვიანანტიკური ხანის და ადრეული შუასაუკუნეების კოლხეთის ისტორიულ განვითარებაზე ეს გეომორფოლოგიური პროცესი უარყოფითად იმოქმედებდა.

ძვ. წ. XII საუკუნეში შავ ზღვას ასურელები „ზემო ზღვას“ უწოდებდნენ, რაც დამოწმებულია უძველეს წერილობით წარწერაში (მელიქიშვილი, 1966, გვ. 26—33). ბერძნები შავ ზღვას პირველად „აფსინუს პონტოს“ — არასტუმართმოყვარე ზღვას უწოდებდნენ, რადგან თავიდან ისინი არ იცნობდნენ ამ ზღვას და მასზე ცურვა ამიტომ უჭირდათ; თანაც, ალბათ, ამას ერთვოდა ისიც, რომ ბერძნებს სანაპიროებზე გადასვლისას ხშირად უწევდათ ადგილობრივ მცხოვრებლებთან საბრძოლო შეტაკებები. მას შემდეგ, რაც ბერძნებმა უკეთ აითვისეს შავ ზღვაზე ნაოსნობა და სანაპიროებზე მცხოვრებლებთანაც

უფრო ახლო სავაჭრო კონტაქტებში შევიდნენ, მათ შეიცვალეს აზრი და შავ ზღვას ახლა უკვე „ექვსინუს პონტოს“ — სტუმართმოყვარე ზღვა შეარქვეს.

საყურადღებოა სტრაბონის „გეოგრაფიაში“ ცნობა, სადაც შავი ზღვის ის მონაკვეთი, რომელიც კოლხეთის სანაპიროსთან მდებარეობდა, იწოდებოდა „კოლხეთის ზღვად“ (XI წ. I თ. 6), რაც კოლხეთზე, როგორც საზღვაო ქვეყანაზე, უნდა მიუთითებდეს.

ანტიკურ სამყაროში შემდგომში შავ ზღვას „პონტოს ზღვას“ — „პონტოს თალასოს“-თაც იხსენიებენ. „პონტოს ზღვა“ ბერძნულიდან ქართულ ენობრივ სამყაროშიც გავრცელდა. მაგალითად, იოანე საბანისძის (VIII ს.) „მარტილობა ჰაბო ტფილელისა“-ში იხსენება „...ზღუი იგი პონტოსისაი...“ (ძველი ქართული..., 1963, გვ. 59). ერთ-ერთ სპარსულენოვან ავტორთან შავი ზღვა მოიხსენიება, როგორც „ქართველების ზღვა“ — „დარიე გურჯხან“ (Крачковский, 1957, გვ. 231).

როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, კავკასიონი, ანტიკავკასიონი, ლიხის ქედი და შავი ზღვა ქმნის ბუნებრივად შემოზღუდულ ტერიტორიას, რომლის შუაშიც კოლხეთის ბარ-დაბლობი და მთისწინეთი ექცევა (ძველაია, 1973). ეს ტერიტორია კოლხეთის მთავარი აგარაულ-სამეურნეო რეგიონი იყო (გაგუა, 1988).

კოლხეთის ბარ-დაბლობი და მთისწინეთი ხასიათდება დაბლობის ჭაობიანი და ეწერი, მთისწინეთის წითელ და ყვითელმიწა ნიადაგებით. მთისწინეთში და ზეგნებზე ხშირია ეროზიები.

კოლხეთის დაბლობი სხვადასხვა სიბრტყეზეა განლაგებული. ამიტომ დასავლეთ, ზღვისპირა მონაკვეთში აღინიშნება განსაკუთრებული ჭაობიანობა, ხოლო აღმოსავლეთით უფრო ეწერი ნიადაგებია. ჭაობებში ძირითადად ტორფიანი ნიადაგები ჭარბობს. ზოგან ტორფის სისქე 7—8 მეტრს აღწევს. არის აგრეთვე, ჭაობის ქვიშა-ლამიანი ნიადაგები და თხნარიანი მონაკვეთებიც.

აგარაულ-სამეურნეო საქმიანობაში ყველაზე მეტად გამოყენებულია კოლხეთის დაბლობის შემადგენელი მონაკვეთი. აქ არის ეწერ-ლებიანი და ალუვიური ნიადაგები. სამეურნეო საქმიანობაში იყო ჩამბული, აგრეთვე, კოლხეთის მთისწინეთის ბორცვ-გორაკიანი წითელ-მიწა და ყვითელმიწა ნაწილიც.

სტრაბონის „გეოგრაფიაში“ დაცული ცნობის მიხედვით, კოლხეთი ბუნებრივი რესურსებით საკმაოდ მდიდარ ქვეყნად წარმოგვიდგება: „ქვეყანაში კარგი ნაყოფები იცის; ...მოიპოვება გემთსაშენი ყოველივე მასალა, რადგან იზრდება აქ მრავალი ტყე და მდინარეებით ჩამოაქვთ; ამუშავებენ ბევრ სელს, კანაფს, ცვილსა და ფისს. ხოლო სელის წარმო-

ება განთქმულია და გარეთაც კი გააქვთ“ (სტრაბონი, XI წ. II თ. 17). ექსპორტზეა საუბარი მარკუს მანილიუსის (I ს.) ცნობაშიც, სადაც ის გადმოგვცემს, რომ რომაელებს კვებავს ნუმიდიელთა სანაპირო და ფასისის ჭალები (Латышев, 1904, გვ. 377—378).

საყურადღებოა კოლხეთის შესახებ VI ს. ბიზანტიელი მწერლის პროკოპი კესარიელის წერილობითი ცნობა: „მოხირისი ერთი დღის სავალზეა არქეობოლისიდან და შეიცავს მრავალს შვიდროდ დასახლებულ სოფელს. კოლხეთის მიწა-წყალზე ის საუკეთესო მხარეს წარმოადგენს; ღვინოც კარგი მოდის და სხვა ნაყოფიც იქ კარგად ხარობს...“ (პროკოპი კესარიელი, BG, VIII, 14). კოლხეთში მდებარე მოხირისის მხარე, როგორც ჩანს, ეკონომიკურად ძლიერი რეგიონია. მდ. რიონის შუაწელი დაახლოებით ემთხვევა კოლხეთის ამ რეგიონის შედარებით გვიანდელ სახელწოდებასაც — სამოქალაქო, რომელიც, აგრეთვე, მძლავრ ეკონომიკურ მხარედ არის ცნობილი (ჩხატარაიშვილი, 1971, გვ. 131; ჯანაშია, 1952, გვ. 320—321).

კოლხეთის დაბლობი რომ დაწინაურებული სამეურნეო-ეკონომიკური მხარე იყო, კარგად ჩანს ამ რეგიონში აღმოჩენილი არქეოლოგიური მასალიდანაც (იხ. Гамкрелидзе, 1992).

კოლხეთის კლიმატის ფორმირებაში დიდ როლს ასრულებს მზის რადიაცია, ჰაერის ცირკულაცია, ზღვასთან სიახლოვე (დაწვრ. იხ. კორძაია, 1961, გვ. 68—172). აქ ბარის და მთის ჰავაში დიდი სხვაობაა. ბარის ჰავის ცვლილება ძალიანაა დამოკიდებული შავი ზღვის და მისი ჰავის ზეგავლენაზე. შავიზღვისპირა დაბლობზე ყველაზე თბილი ზამთარი იცის. ქ. ბათუმის მიდამოებში იანვრის საშუალო ტემპერატურა +7 გრადუსამდეა. მთაში ზაფხული შედარებით გრილია. კოლხეთში შავი ზღვის მძლავრი გავლენისაგან ნოტიო-სუბტროპიკული ჰავა დომინირებს. ჰაერი მთელი წლის განმავლობაში მაღალი ტენიანობით ხასიათდება. კოლხეთში ქარის მიმართულება-სიჩქარეზე ძირითადად ხეობების, ქედების და ზეგნების განლაგება მოქმედებს. ხალხურ დაკვირვებაში შემორჩენილია ორი ქარის სახელი — „ზენა ქარი“ და „ქვენა ქარი“ (დასავლეთისა და აღმოსავლეთის), რომელთა მიხედვითაც მეურნე ცდილობდა ამინდის პროგნოზირებას და თავის სამეურნეო საქმიანობის შესაბამისად დაეგეგმვას.

კოლხეთი მრავალფეროვანია თავისი მცენარეული საფარით. აქ დღესაც შეხვდებით რელიქტურ სახეობებს; არის ენდემური ჯიშები (კეცხოველი, 1959). ალბიური სარტყლის ქვემოთ მთა-მთისწინეთი, და ნაწილობრივ ბარიც, ძირითადად ტყითაა შემოსილი. ბარ-დაბლობში ტყეები ძირითადად მდინარეების ჭალებშია. ბარის მცენარეული საფარის ჩამოყალიბებაში შავი ზღვის სიახლოვეს წამყვანი მნიშვნელობა

აქვს. ზღვასთან სინოტივის მოყვარული მცენარეებია, ხოლო ზღვიდან დაშორებულ რეგიონებში — სიმშრალის მოყვარული.

კოლხეთის ბარ-მთისწინეთში გაბატონებულია ფოთლოვანი ხეები — მუხა, რცხილა, წაბლი, წიფელი, ცაცხვი, ნეკერჩხალი. შემორჩენილია, აგრეთვე, მესამეული პერიოდის ხეები — ლაფანი, ძელქვა. არის მარად მწვანე ბუჩქნარები — ბუჩქი, წყავი, შქერი. დაბლობებში ტყე ჩახლართულია ხეივანებით (სურო, ღვედკეცი). ტყის ზედა სართული დაახლოებით 1200 მ ზემოთ წიწვიან მცენარეებს უჭირავს (ნაძვი, სოჭი).

წინათ კოლხეთის დაბლობზე შემადგენულ ადგილებში იზრდებოდა მუხა, რცხილა, წიფელი, რაც ახლა აქ თითქმის იშვიათობაა. ამ ხეების სამშენებლო მასალად გამოყენება არქეოლოგიური მონაცემებით ხშირად დასტურდება. კოლხეთის განვითარების გარკვეულ ეტაპზე ძვ. წ. III საუკუნის ზემოთ, ხე შეიძლება ძირითად სამშენებლო მასალად ჩაითვალოს. გათლილი ხისაგან და მორისაგან იგებოდა საცხოვრებელი სახლები, შენდებოდა თავდაცვითი ნაგებობები და ზოგჯერ ჭაობიან ადგილებში გზა-ტროტუარების გასამართავდაც გამოიყენებოდა. სტრაბონის ცნობით, „ქვეყანაში (კოლხეთში — გ. გ.) კარგი ნაყოფი მოდის, გარდა თავლისა, რომელიც მეტწილად მწარეა. მოიპოვება გემოსაშენი ყველანაირი მასალა, რადგან იზრდება აქ მრავალი ტყე და მდინარეებით ჩამოაქვთ; ამუშავებენ ბლომად სელს, კანაფს, ცვილსა და ფისს. ხოლო სელის დამუშავება განთქმულიც კი არის; გააქვთ ქვეყნის გარეთაც“ (სტრაბონი, XI წ. II თ. 17). ტყეების სიუხვესვე ადასტურებს ძვ. წ. I ს. რომელიც მეცნიერი ვიტრუვიუსი: „კოლხები პონტოს მხარეში ტყის სიუხვის გამო აწყობენ მიწაზე მარჯვნივ და მარცხნივ მთლიან ხეებს...“ (ვიტრუვიუსი, ათი წიგნი არქიტექტურის შესახებ, II წ. I თ. 4).

კოლხეთის ქვემო ნაწილი ტორფიან ჭაობებს უჭირავს. ჭაობის და მისი მიმდებარე ადგილებისათვის მცენარეებიდან ძირითადად დამახასიათებელია ლელიანები, ისლიანები, ჩალიანები, გვიმრიანები; სელი, კანაფი და სხვ.

ძველი კოლხეთის სამეურნეო ყოფისათვის დიდი მნიშვნელობა ექნებოდა ისეთი მცენარეების გავრცელებას, როგორც იყო, მაგალითად, ხორბლის და ქერის მარცვალი, ვაზი, ფეტვი, ჭვავი, წაბლი, ღომი, კაკალი, თხილი, ლეღვი, ზღმარტლი, ხახვი და სხვ.

კოლხეთის ბარ-დაბლობში უკეთესი მდგომარეობა იყო დასასახლებლად და სამეურნეო საქმიანობისათვის. ბუნებრივია აქ ხდებოდა კულტურულ-სამეურნეო მცენარეების ახალი ჯიშების შემოტანა-გავრცელება. ზოგ შემთხვევაში ახალი პროდუქტიული ჯიშების შემოტანით ძველი ტრადიციული ჯიშები თითქმის ქრებოდა. მაგალითად,

XVII ს.-ში სიმინდის (გუგუშვილი, 1954, გვ. 48—49) შემოტანამ კოლხეთში თანდათან თითქმის მოსპო ისეთი ძველი კულტურული მცენარე, როგორც ღომია — *Setaria italica*, (ვახუშტი, 1973, გვ. 743—744; შარდენი, 1975, გვ. 221; ლამბერტი, 1960, გვ. 78; რუხაძე, 1960, გვ. 75—91). XVII ს. ცნობილი ფრანგი მოგზაური ჟან შარდენი აღნიშნავს: „ღომი არის ფაფა, რომლითაც მეგრელები იკვებებიან ისევე, როგორც ბურთი“ (შარდენი, 1975, გვ. 221).

ცხოველთა სამყაროდან კოლხეთში, ენდემურის გარდა, მრავლადაა გავრცელებული ევროპული და მცირეაზიური სახეობები. მართო კოლხეთის დაბლობზე მეცნიერ-მკვლევრების მიერ აღნუსხულია 380-მდე ხერხემლიანი ცხოველი (ჯანაშვილი, 1963, გვ. 65—66).

ცხოველთა სამყაროს სიმრავლეზე და მის მრავალფეროვნებაზე გარკვეულწილად, დამყარებული იყო მოცემულ ტერიტორიაზე მოსახლეობის გამოკვება. ამიტომ აქ შინაური ცხოველების მოშენება ერთ-ერთი სამეურნეო საქმიანობა უნდა ყოფილიყო.

კოლხეთში ნადირობდნენ ისეთ გარეულ ცხოველებზე, როგორცაა — არჩვი, ჯიხვი, გარეული ღორი, კურდღელი, ირემი, შველი, მურა დათვი და სხვ.; მგლის, დათვის, ტურის, მელას, ფოცხვერის ტყავს სამოსის გასაკეთებლად იყენებდნენ. კოლხეთის მდინარეებში ბევრია კალმახი, ლოქო, ორაგული, წვერა. საკვებად გამოსაყენებელ ფრინველთაგან გავრცელებულია ხოხობი, გარეული იხვი, ბატი, გნოლი, მწყერი. ამათგან, არა მარტო საშინაო, არამედ საგარეო ბაზარზე თითქმის მთელ მაშინდელ ცივილიზებულ სამყაროში სახელი მოიხვეჭა კოლხურ-ფასისურმა ხოხობმა *Phasianus Colchicus*, რომელაც ორ კილოგრამამდე იწონის. ფასისურ ხოხობს საკვებად განსაკუთრებით შეძლებული გურმანები ეტანებოდნენ და ამიტომ ეს დელიკატესი ძვირად ფასობდა, თუმცა არ არის გამორიცხული, რომ ხოხობებს დეკორატიული (ფარშევანგისნაირი) დანიშნულებაც ჰქონოდათ. ხოხობი მკვეთრადაა ნაირფერად შეფერილი, ხოლო ბუმბულზე ვერცხლისფერი ბზინვარება დაჰკრავს. XII ს. ავტორი ვესტატუს თესალონიკელი ძველ გადმოცემებზე დაყრდნობით, ნაშრომში „პომეროსის ილიადას განმარტებები“, აღნიშნავს: „...ამბობენ მეფე პტოლემაიოსი გამოტყდა, რომ მას არ ეგემნა ფასისური ხოხობი, რადგან წინაპრები მას (ხოხობს) აშენებდნენ სილამაზისათვის...“ (XXII, 69).

ანტიკური წერილობითი წყაროებიდან ნათელია, რომ ხოხობის სახელი მაშინდელ ცივილიზებულ სამყაროში ფასისიდან არის გავრცელებული (ბერძნიშვილი, 1969, გვ. 36—37). ამიტომ არის, რომ ბერძნულად მას *Φασιόν* ხოლო ლათინურად *Fasianus*-ი ჰქვია. შესაბამისად, ხოხობის სახელი ბერძნულ-ლათინურიდან შევიდა სხვა ევრო-

ბულ ენებში. ქართულ სინამდვილეში ხოხობი, ალბათ, იმდენად მნიშვნელოვანი, დელიკატესური საკვები ფრინველი იყო, რომ ქართულ გასტრონომიულ ფოლკლორში დღესაც იხმარება მისგან დამზადებული კერძი — ჩახოხბილი, რომელსაც ახლა უკვე ჩვეულებრივი ქათმისაგან აწმადებენ.

დასავლეთ საქართველოში არქეოლოგიურად მოპოვებულ მასალაში ხშირია ოსტეოლოგიური ნაშთები, რაც გარკვეულ წარმოდგენას გვიქმნის ძველი კოლხეთის მოსახლეობის მეცხოველეობა-მონადირეობის შესახებ. ანტიკურ ხანასა და შუა საუკუნეებში აქ მონადირეობას უკვე აღარ ექნებოდა ისეთი სასიცოცხლო მნიშვნელობა, როგორც წინა ეპოქებში ჰქონდა.

რაც შეეხება მეცხოველეობას, არქეოლოგიურ მასალაში მსხვილი და წვრილი რქოსანი საქონლის (ხარ-ძროხა, თხა, ცხვარი) ძვლები მრავლად არის დადასტურებული. გვხვდება აგრეთვე ღორის, ძაღლის, ცხენის ძვლებიც. ეს ოსტეოლოგიური მონაცემები დღევანდელი დასავლეთ საქართველოსთვის დამახასიათებელ შინაურ ცხოველთა სახეობებს ჩამოგაეს (ციციშვილი, 1972, გვ. 213—251). საგულისხმოა, რომ არისტოტელე (ძვ. წ. IV ს.) ნაშრომში „ცხოველთა ისტორია“ კოლხეთის ტანმოჩინო ძროხებს აღწერს: „მეწველი ცხოველი მეტ თუ ნაკლებ რძეს მოიწველის, დამოკიდებულია ტანის სიდიდეზედაც და საზრდოს ნაირფეროვნებაზეც. მაგალითად, ფასისთან არაან მომცრო ძროხები, რომელთაგან თითოეული ბევრ რძეს იწველის...“ (III, 21). გამწვე-სატრანსპორტო პირუტყვიდან არქეოლოგიურ მასალაში ძირითადად დადასტურებულია ხარისა და ცხენის ძვლები (გამრეკელი, 1979, გვ. 38—40).

ხარის სამეურნეო საქმიანობაში გამოყენების შესახებ კოლხეთში აღნიშნავს აპოლონიოს როდოსელი (ძვ. წ. III ს.) „არგონავტიკაში“: „არესის ველზე საბალახოდ გაშვებული მყავს ორი სპალენძისჩლიქებიანი ხარი, რომლებიც ცეცხლს აფრქვევენ. მე მათ უღელში ვაბამ და ხოდაბუნისაკენ მიეგრეკები. ამ ადგილს სწრაფად ვხნავ გუთნით...“ „...ხარებს უღელში დილით ადრე ვაბამ, ხოლო საღამო ხანს მკას ვათაეებ“ (არგონავტიკა, III, 405—415).

საერთოდ, კოლხეთში და განსაკუთრებით მის დაბლობ ნაწილში წვიმების სიუხვე, თბილი ზამთარი და ხანგრძლივი ზომიერად ცხელი ზაფხული ხელსაყრელ პირობებს ქმნის სამეურნეო-აგარარული საქმიანობისათვის, კერძოდ, მემარცვლეობის, მებოსტნეობის და მევენახეობა-მეხილეობის განვითარებისათვის, რაც კოლხეთს ძველი სამაწათ-მოქმედო ქვეყნების რიგში აყენებდა (გუგუშვილი, 1954, გვ. 48; Семенов, 1974, გვ. 48—50; Вавилов, 1962, გვ. 30).

ხსენებული სამაწათმოქმედო-სამეურნეო დარგების განვითარება მოცემული რეგიონისათვის დამახასიათებელ კვების რაციონს აყალიბებდა. ასეთი რაციონის გასტროკალორიული პროდუქტები კი, თავის მხრივ, იწვევდა გარკვეული ფიზიონომურ-ფსიქიკური, კოლხეთისათვის დამახასიათებელი ადამიანის ტიპის განვითარება-გამრავლებას. ერთი მხრივ, ზემოთ ხსენებულ გარემოებას და, მეორე მხრივ, საერთოდ საწარმოო ძალთა განვითარებას და ჭარბი პროდუქციის წარმოებას კოლხეთში დემოგრაფიული ზრდა უნდა გამოეწვია (მაგ. იხ. Лордкипანიძე, მიკელაიძე, 1981, გვ. 302—303).

კოლხეთის დაბლობი გარშემორტყმულია ნაოჭა სისტემებით და გამოირჩევა მეტი მდგრადობითა და სტაბილურობით. მის უკიდურესად დაბალ ნაწილში გავრცელებულია ტორფიან-ჭაობიანი ნიადაგები. მდინარეთა აუზებში გვხვდება ალუვიური მიწები. კოლხეთის აღმოსავლეთ ნაწილში ძირითადად ალუვიურთან ერთად ნეშომპალა-კარბონატული ნიადაგებია. ჰავა აქ გარდამავალია ნოტიოდან მშრალისაკენ და ზაფხული თბილი იცის. კოლხეთის დაბლობთან შედარებით წვიმები აქ ნაკლებია.

დასავლეთ კოლხეთის კლიმატურ-გეოგრაფიული გარემოს შესახებ ჯერ კიდევ ძვ. წ. IV ს. მცხოვრები განთქმული ბერძენი მეცნიერი ჰიპოკრატე გადმოგვცემს: „ეს ქვეყანა ჭაობიანია, თბილი, წყლიანი და ტყიანი. წლის ყოველ დროს აქ ხშირი წვიმები იცის. ადამიანებს საცხოვრებელი ჭაობებში აქვთ, მათ ხისა და ლერწმის სახლები წყალზე აქვთ“. „ფასის მდინარეთა შორის ყველაზე დინჯია და მდორედ მოედინება“; „აქ ბევრი სამხრეთის ქარი ჭრის, ვარდა ერთი ადგილობრივი ქარისა. ხოლო ეს ხანდახან ძლიერად უბერავს და ცხელაა. ამ ქარს ეწოდება „ქენზრონის“. ჩრდილოეთის ქარი აქამდე თითქმის ვერ აღწევს, ხოლო როცა უბერავს, ის სუსტია და წყნარი“. „...ფასისელებს სხვა ხალხთან შედარებით ძალიან განსხვავებული გარეგნობა აქვთ“ (ჰიპოკრატე, პავროთა, წყალთა და ადგილთა შესახებ, § 15).

ასევე ახასიათებს კოლხეთის დაბლობის კლიმატურ პირობებს XVII ს. იტალიელი კათოლიკე მოგზაურ-მისიონერი არქანჯელო ლამბერტი: „კოლხეთს ადგილმდებარეობის გამო ისეთი ნოტიო ჰავა აქვს, რომლის ნაიჩი არსად არ მოიპოვება. მიზეზი ამისა ის არის, რომ დასავლეთით, შავი ზღვიდან ჰქრის ნამიანი ჰაერი და აღმოსავლეთით კი აკრავს კავკასიონი, საიდანაც მრავალი მდინარე ჩამოედინება. ამას ემატება ხშირი ტყეები, რომლის გამოც ჰაერი ცუდად მოძრაობს. ზღვის ქარი ძალიან ხშირია და მას ხშირადვე მოსდევს წვიმა“ (არქანჯელო ლამბერტი, 1938, გვ. 19—20).

კოლხეთის ჰავისა და ტყიანი საფარის შესახებ საყურადღებო ცნობებს გვაწვდის XVIII ს. ქართველი მეცნიერი ვახუშტი ბაგრატიონი ნაშრომში „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“: „და არს ქვეყანა ესე ფრიად ტყიანი, რამეთუ იშვიათ არს ველნი, თუ არ აღვილადვილს მცირენი, თვინიერ სახენელთაგან. არამედ ტყენი ადგილადვილ ხილიან-ვენახიანი. ჰავითა კეთილ-მშუენი. გარნა ტყის გამო ზაფხულს იმყოფის სიცხე, ვინაითგან ძნიად იძვრის ქარნი, და არა გაუძლისი სიცხე, თვინიერ ადგილთა რომელთამ. ზამთარი თბილი, რამეთუ ვერ ოდეს განჰყინავს მდინარეთა, ვერცა ვუბესა, რომელსა ზედა შედგეს უტყვი ანუ მეტყუელი. არამედ თოვლი დიდი, რომლისა სიმაღლე ოდესმე მხარი და უმეტესიცა. თუალთა ქუეშე შუენიერება ეგოდენ არა მზენარობს ტყის გამო, თვინიერ ადგილ-ადგილთა, რამეთუ, უკეთუ დახედო მალლის მთიდან, იხილავ სრულიადს იმერეთს ტყედ...“ (ვახუშტი, 1973, გვ. 743).

მოყვანილი მონაცემებიდან ჩანს, რომ კოლხეთის ფიზიკურ-გეოგრაფიული და აგროკლიმატური, აქედან გამომდინარე, საწარმოო-სამეურნეო პირობები უკანასკნელი ოცდასამი საუკუნის განმავლობაში დიდად არ შეცვლიდა, საერთოდ, ჰოლოცენში კოლხეთის ბიოგეოგარემო, და უპირველესად კლიმატი, დღემდე არსებითად არ შეცვლილა (ჯანელიძე, 1991, გვ. 68—69). ამასთანავე გასათვალისწინებელია, რომ XIX საუკუნიდან მოყოლებული, საწარმოო ტექნიკის განვითარებამ, ადამიანის გაცხოველებულმა სამეურნეო საქმიანობამ, ტყეების დიდი რაოდენობით გაჩეხვამ, ჭაობების ამოშრობამ და ა. შ., ბუნებრივია, კოლხეთის გეოკლიმატურ პირობებზე უარყოფითად იმოქმედა (Уклеба, 1983, გვ. 29—39; Джанелидзе, 1980, გვ. 149).

ძველი კოლხეთის ისტორიულ განვითარებაში ანგარიშგასაწევი ბიოგეოგარემოს ზოგიერთი ფაქტორ-კომპონენტის უარყოფითი მხარე. კერძოდ, კოლხეთში აგროკლიმატური პირობები კარგია, მაგრამ დასამუშავებელი ფართობები ცოტაა, რაც მიწათმოქმედების ინტენსიური განვითარებისათვის არახელსაყრელი იქნებოდა და, შესაბამისად, დემოგრაფიულ სიტუაციაზეც იმოქმედებდა. დასავლეთ კოლხეთის ჭაობიანობა იწვევდა სხვადასხვა დაავადებას, რაც, აგრეთვე, უარყოფითად იმოქმედებდა მოსახლეობის გამრავლებაზე. კოლხეთის მთავორიანი და ჭაობიანი ლანდშაფტი სახმელეთო კომუნიკაციების გასამართავად მოუხერხებელი იყო, რაც გამოიწვევდა ვაჭრობის შეფერხებას. კოლხეთის სასარგებლო მადნეული საფუძვლად დაედო გადამამუშავებელ სამეურნეო-საწარმოო საქმიანობას, მაგრამ ეს უკანასკნელიც, გარკვეული ტექნოლოგიური მიზეზების გამო, ეტყობა სრულად არ იყო გამოყენებული. უარყოფითი როლი ითამაშა, აგრეთვე, ზღვის ტრანსპორტისა, რამაც სანაპიროზე მდებარე სავაჭრო-სამეურნეო საქმიანო-

ბის სტაგნაცია გამოიწვია. კოლხეთის ზღვის სანაპიროზე ბუნებრივი ყურეები ცოტაა, რაც ნავთსაყუდლების მოწყობის სიმცირეს იწვევდა და, აგრეთვე, უარყოფითად ზემოქმედებდა ზღვაოსნობის ინტენსიურ განვითარებაზე.

ძველი კოლხეთის ბიოგეოგარემოს წერილობითი და არქეოლოგიური მიმოხილვიდან ნათლად ჩანს, რომ ბიოგეოგარემომ წამყვანი როლი ითამაშა კოლხეთის ისტორიული განვითარების პროცესში.

კოლხეთი მთებითა და ზღვით კარგად შემოსაზღვრული ისტორიულ-გეოგრაფიული რეგიონი იყო, რაც გეოპოლიტიკურად გარკვეულ ბუნებრივ დამცავ არეს ქმნიდა. ნოყიერი ნიადაგი, მრავალფეროვანი რელიეფი, ზომიერი კლიმატი, ჰიდრორესურსების სიმრავლე, მადნეულის სიუხვე, ფლორის და ფაუნის მრავალსახეობა საზოგადოების პროგრესისათვის კარგ საფუძველს იძლეოდა. უპირატესად კი ამასზე არის დამოკიდებული საზოგადოების სამეურნეო-ეკონომიკური, დემოგრაფიული, ფიზიოლოგიურ-ფსიქიკური, ინტელექტუალურ-ტექნიკური, სავაჭრო-კომუნიკაციური, გეოპოლიტიკურ-სტრატეგიული, სულიერ-კულტურული განვითარების მაღალი დონე.

აქედან გამომდინარე, კოლხეთში, ცენტრით მდინარე რიონზე (დაწვრ. იხ. გამკრელიძე, 1992) ჩამოყალიბდა ფრიად თავისებური ისტორიულ-კულტურული, ლოკალური ცივილიზაციის არე (ჩვენ გარკვეულად ვიზიარებთ ლ. მეჩნიკოვის კონცეფციას სამდინარო ცივილიზაციების შესახებ — იხ. Мечников, 1924, გვ. 57—61) და ანტიკურ ხანაში აქ განვითარდა სახელმწიფოებრიობა (იხ. Лорджипანიძე Г., 1978; Лорджипანიძე, 1979). ეს არე დროთა განმავლობაში, ადამიანის და ბიოგეოგარემოს ურთიერთზემოქმედების შედეგად, ევოლუციას განიცდიდა. მისი ისტორიული განვითარების დონე, ეკონომიკა და პოლიტიკური მდგომარეობა სხვადასხვა პერიოდში სხვადასხვანაირი იყო. ანტიკური ხანის კოლხეთს გეოპოლიტიკურად საკვანძო ტერიტორია ეკავა. აქ ხდებოდა აღმოსავლური და დასავლური ცივილიზაციების გარკვეული თანხვედრა.

ასეთი იყო ძველი კოლხეთის ისტორიული ევოლუციის პროცესში ბიოგეოგარემოს როლი. ისტორიული განვითარების განხილვისას ჩვენ იერარქიულად პირველ ადგილზე ბიოგეოგარემოს ვაყენებთ. მხოლოდ ამ გარემოსთან ურთიერთზემოქმედებაში ქმნის ადამიანი სოციოგარე-

მოს, რაზედაც დამოკიდებულია ამა თუ იმ ქვეყნის ისტორიული წინსვლის შემდგომი ბედი.

ანტიკური ხანის კოლხეთის საერთო მიმოხილვიდან გამომჩნდა, რომ ბიოგეოგრაფიამ ძირითადი როლი შეასრულა მისი ისტორიული განვითარების პროცესში და სახელმწიფოებრიობის ჩამოყალიბებაში.

სამწუხაროდ, იმის გამო, რომ ძველი კოლხეთის შესახებ კონკრეტული სტატისტიკური მონაცემები არ გავაჩნია, ჩვენი სქემა კოლხეთთან მიმართებაში ზოგადი გამოდის. ხელთ არა გვაქვს ისტორიული განვითარების მამოძრავებელი ფაქტორების (ორი ძირითადი — ბიოგეოგრაფიის, სოციოგრაფიის და მათგან გამომდინარე სხვა ფაქტორების) შესახებ ზუსტი ცნობები. შესამუშავებელია ფაქტორების სიდიდის განსაზღვრის მეთოდოლოგია. მაგალითად, სავაჭრო-კომუნიკაციური, ინტელექტუალური, დემოგრაფიული, საგარეო ფაქტორის ინტენსიობა-სიდიდე.

ბიოგეოგრაფიით არის სოციოგრაფიის, საზოგადოების განვითარების ძირითადი დეტერმინანტორი, რაც კარგად ჩანს ძველი კოლხეთის მაგალითზეც. ძველი საქართველოს და, კერძოდ, კოლხეთის ტერიტორია, მისი ბიოგეოგრაფიის პირობების თვალთახედვით, კარგ რეგიონს წარმოადგენდა პირველყოფილი ადამიანის არსებობისათვის; — შემდგომში მალაღვანელობითი საზოგადოების და ქვეყნის განვითარებისათვის. ანტიკურ ხანაში აქ, არსებული ბიოგეოგრაფიის შესაბამისად, ცენტრით მდინარე რიონზე (ფასისზე) თავისებური ლოკალური ცივილიზაციის არე ჩამოყალიბდა.

დადოებული ლიტერატურა

- ბიბლია, დაბადება, თბ., 1989.
ბერძენიშვილი, მ., ქ. ფასის ისტორიისათვის, თბ., 1969.
ბერძენიშვილი, ნ., საქართველოს ისტორიის საკითხები, თბ., 1975.
ბერძენიშვილი, თ., ზღვაონობა ძველ საქართველოში, თბ., 1981.
ბოჭორიშვილი, ლ., ოქრომჭედლობა სვანეთში, საქ. მეცნ. აკად. „მოამბე“, თბ., 1946, № 5, გვ. 284—285.
გაგუა, გ., კოლხეთის აგროკლიმატური რესურსების რაციონალური გამოყენების პრობლემა, თბ., 1988.
გამრეკელი, მ., შინაური ცხენები ვანის ნაქალაქარიდან, ვანი IV, თბ., 1979, გვ. 38—40.
გამყრელიძე, გ., აზო-ფარნაეზის დროინდელი კოლხეთის ისტორიისათვის, „მაცნე“, ისტორიის... სერია, თბ., 1985, № 3, გვ. 86—99.
გამყრელიძე, გ., ცენტრალური კოლხეთის ძველი ნამოსახლარები, თბ., 1982.
გამყრელიძე, გ., წყალქვეშა არქეოლოგიური ექსპედიციის კვლევა-ძიება ქ. ფოთის მიდამოებში, „მაცნე“, ისტორიის... სერია, თბ., 1987, № 1, გვ. 98—117.
გამყრელიძე, გ., წყალქვეშა მოქცეული არქეოლოგიური ძეგლები, ყურნ. „ძეგლის მგობარი“, თბ., 1988, № 4, გვ. 44—50.

- ბორჯიკა, III (ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანით გამოცემა ს. ყაუხჩიშვილმა), თბ., 1936.
ბორჯიკა II (ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანით გამოცემა ს. ყაუხჩიშვილმა), თბ., 1965.
ბვალია, ტ., გეოგრაფიული ფაქტორისა და ქართული კულტურის ურთიერთმართების ზოგიერთი საკითხი, თბ., 1991.
ბორდენიანი, რ., ფასისის გეომოლოგიისათვის, თბილისის უნივერსიტეტის შრომები, B 2(140), თბ., 1971, გვ. 181—186.
ბუგუშვილი, პ., მარცვლული მეურნეობა საქართველოში და ამიერკავკასიაში, თბ., 1954.
ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, თბ., 1973.
ხარდალიშვილი, ვ., ადამიანი და გეოგრაფიული გარემო, თბ., 1952.
ქეცხოველი, ნ., საქართველოს მცენარეული საფარა, თბ., 1959.
ქვიციანი, გ., უცხოელი მეცნიერები უძველესი ქართველ ტომების მელოთნეობის შესახებ, თბ., 1976.
კორძაია, მ., საქართველოს პავა, თბ., 1961.
კოჭლავაშვილი, ა., საქართველოს სამამაღრო მეტალურგიული მრეწველობის განვითარება XIX ს., თბ., 1962.
ლამბერტი, არქანჯელო, სამეგრელოს აღწერა, თბ., 1938.
ლორთქიფანიძე, ოთ., ძველი კოლხეთის კულტურა, თბ., 1972.
ლორთქიფანიძე, ოთ., ანტიკური სამყარო და ძველი კოლხეთი, თბ., 1966.
ლორთქიფანიძე, ოთ., ანტიკურ ხანაში ინდოეთიდან შავი ზღვისაკენ მომავალი გზის შესახებ, საქ. მეცნ. აკად. „მოამბე“, XIX, თბ., 1957, № 3, გვ. 377—384.
მარგიანი, გ., გეოგრაფიული გარემოს როლი საზოგადოების განვითარებაში, თბ., 1985.
მარუაშვილი, ლ., საქართველოს ფიზიკური გეოგრაფია, II, თბ., 1970.
მელიქიშვილი, გ., შავი ზღვა ძვ. წ. XIII—XII სს. ასურულ ლურსმულ წარწერაში, კრებ. კავკასიის ხალხთა ისტორიის საკითხები, თბ., 1966, გვ. 26—33.
მუსხელიშვილი, დ., საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები, თბ., 1977.
რუხაძე, ვ., ღმის კულტურა დასავლეთ საქართველოში, მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, XI, თბ., 1960, გვ. 75—91.
ურუშაძე, აკ., ძველი კოლხეთი არგონავტების თქმულებაში, თბ., 1964.
ფლავიუს არიანე, მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო (ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანით გამოცემა ნ. კეჭალმაძემ), თბ., 1961.
ყაუხჩიშვილი, თ., ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, თბ., 1967.
ყაუხჩიშვილი, თ., სტრაბონის გეოგრაფია, თბ., 1957.
ყაუხჩიშვილი, თ., პიოკატეს ცნობები საქართველოს შესახებ, თბ., 1965.
ყაუხჩიშვილი, თ., აპიანე, თბ., 1959.
ყორანაშვილი, გ., გეოგრაფიული გარემოს როლი საზოგადოების განვითარებაში, თბ., 1975.
ყორანაშვილი, გ., საზოგადოების განვითარებაში გეოგრაფიული გარემოს როლის საკითხისათვის, „მაცნე“, ისტორიის... სერია, თბ., 1971, № 2, გვ. 85—97.

- შარდენი ქან, მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში (თარგმნა მ. შვალაბლიშვილმა), თბ., 1975.
- ჩხატარაიშვილი ქ., ქართული ფეოდალური სამხედრო ორგანიზაციის ისტორიიდან, „მაცნე“, ისტ. სერია, თბ., 1971, № 4, გვ. 131—139.
- ციციშვილი ა., ვანის არქეოლოგიური გათხრებისას მოპოვებული ცხოველთა ძვალეულის ნაშთები, ვანი I, თბ., 1972, გვ. 243—251.
- ძველაია მ., კოლხეთის დაბლობი, თბ., 1973.
- ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, I წ., თბ., 1963.
- ჭყონია ა., ოქროს სამეაულები ვანის ნაქალაქარიდან, ვანი VI, თბ., 1981, გვ. 92—99.
- ჯანაშვილი ა., საქართველოს ცხოველთა სამყარო, III ტ., თბ., 1963.
- ჯანაშია ს., ფასილი, შრომები, II, თბ., 1952, გვ. 271—281.
- ჯანელიძე ჯ., საქართველოს ბუნებრივი გარემო ქვის ხანაში, საქართველოს არქეოლოგია, I ტ., თბ., 1991, გვ. 50—69.
- Анучин В., Географический фактор в развитии общества, М., 1982. Атлас Грузии, Тб., 1964.
- Берадзе Т., Мореплавание и морская торговля в средневековой Грузии, Тб., 1989.
- Блаватский В., Природа и Античное общество, М., 1976.
- Бокль Г., История цивилизации в Англии, С.-Петербург, 1906.
- Вавилов Н., Пять континентов, М., 1962.
- Вернадский В., Биосфера, Л., 1926.
- Вернадский В., Несколько слов о ноосфере, сб. Успехи современной биологии, XVIII т., вып. 2, 1944, с. 23—31.
- Вернадский В., Биосфера и ноосфера, М., 1989.
- Витрувий, Десять книг об архитектуре, М., 1936.
- Вылканов А., Данов Х., Маринов Х., Владев П., Черноморские лиманы и лагуны, сб. Черное море, Л., 1983.
- Гамкрелидзе Г., Вопросы развития гидроархеологии в Грузии, Сообщения АН Грузии, Тб., 1986, № 3 (122), с. 502—508.
- Гамкрелидзе Г., Гидроархеологические работы в зоне предполагаемого расположения древнего Фасиса, Материалы V Международного симпозиума по истории Причерноморья (Вани), Тб., 1990, с. 215—219.
- Гамкрелидзе Г., К археологии долины Фасиса, Тб., 1992.
- Гвоздецкий Н., Физическая география Кавказа, М., 1958.
- Гозалишвили Г., О древнем торговом пути в Закавказье, Труды института истории, Тб., 1956, с. 153—160.
- Гумилев Л., Этногенез и этносфера, жур. Природа, М., 1970, № 1, с. 50—63.
- Джанелидзе Ч., Палеогеография Грузии в голоцене, Тб., 1980.
- Ермолаева В., Калькова В., Учение В. Вернадского о ноосфере, М., 1989.
- Крачковский И., Арабская географическая литература, Избранные соч., IV т., М., 1957.
- Латышев В., Scythica at Caucasia, I—II т., С.-Петербург, 1904.
- Лапо А., Следы былых Биосфер, М., 1979.
- Лордкипанидзе Г., Колхида в VI—II вв. до н. э., Тб., 1978.

- Лордкипанидзе О., Древняя Колхида (миф и археология), Тб., 1979.
- Лордкипанидзе О., Микеладзе Т., О демографической ситуации в Колхиде в период Великой греческой колонизации, Материалы II симпозиума по истории Причерноморья, Тб., 1981, с. 292—314.
- Мечников Л., Цивилизация и великие исторические реки, М., 1924.
- Монтескье Ш., Избранные произведения, М., 1955.
- Поннамперума С., Происхождение жизни, М., 1977.
- Ратцель Ф., Человечество как жизненное явление на земле, М., 1901.
- Ратцель Ф., Земля и жизнь, I, II т., С.-Петербург, 1905—1906.
- Ратцель Ф., Политическая география, С.-Петербург, 1897.
- Риттер К., Землеведение Азии, I—5 т., С.-Петербург 1856—79.
- Роль географического фактора в истории докапиталистических обществ. Лен., 1984.
- Семенов С., Происхождение земледелия, Лен., 1974.
- Уклеба Д., Антропогенные ландшафты Грузии, Тб., 1983.
- Хахутайшвили Д., Производство железа в Древней Колхиде, Тб., 1987.
- Ямпольский З., К изучению древнего пути из Каспийского моря по р. Куре через Грузию к Черному морю. Труды института истории, Тб., 1956, с. 153—160.
- Gamkrelidze Gela, Travaux hydroarcheologiques de localisation de l'ancienne Phasis, Le Ponteuxin vu par les Grecs. Annales litteraires de l'Universite de Besancon, Paris, 1990, p. 223—226.
- Gamkrelidze Gela, Hydroarcheology in the Georgian Republic (The Colchian littoral), The International Journal of Nautical Archaeology, London, 1992, № 2, vol. 21, p. 101—109.
- Bickerman E., Chronology of the Anciens World, London, 1969.
- Huntington E., Civilisation and climate, Oxford University Press, 1925.
- Markhem S., Climate and Energy of Nations, Oxford University Press, 1942.
- Petulla J., American environmentalism (values, tactics, priorities), London, 1980.

საგარეო ფაქტორი კოლხეთის ისტორიული
განვითარების პროცესში

ისეთ გეოპოლიტიკურ გარემოში მყოფი პატარა ქვეყნისათვის, როგორც კოლხეთი იყო, საგარეო ფაქტორს დიდი მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა. ამის ვათვალისწინება სრულიად აუცილებელია კოლხეთის ისტორიის რიგი საკითხების ასახსნელად.

საგარეო ფაქტორი ამა თუ იმ ქვეყნის გეოპოლიტიკური სინამდვილის ნაწილია. მეზობელი ქვეყნები ერთმანეთზე ზოგჯერ სასიკეთო, ხოლო ზოგჯერ უკეთურ გავლენას ახდენენ. საგარეო ფაქტორი ქვეყნის ისტორიაში ხან კონსტრუქციულ, ხან კი დესტრუქციულ როლს თამაშობდა. კონსტრუქციულია, მაგ., საგარეო-სავაჭრო, სამეურნეო, კულტურული ინოვაციები; დესტრუქციულია — საომარი თავდასხმის შედეგად ქვეყნის დაპყრობა, საზოგადოებრივი წყობის ტრადიციული სტრუქტურების შეცვლა, საბრძოლო მოქმედებების შედეგად სოფლების და ქალაქების დანგრევა, მატერიალურ ფასეულობათა ძარცვა-განადგურება, ქვეყნის ეკონომიკური საფუძვლის მოშლა და ა. შ.

აზიისა და ევროპის საზღვარზე მდებარე კოლხეთი ორი დიდი პოლიტიკურ-ეკონომიკური ძალის, ერთი მხრივ, ირანული და, მეორე მხრივ, ანტიკური ორიენტაციის ქვეყნების საომარი მოქმედებების ასპარეზი იყო. ასეთ გარემოცვაში მყოფი კოლხეთი ძლიერი მეზობელი ქვეყნებისაგან ხშირ აგრესიას განიცდიდა.

თანამედროვე სამეცნიერო ლიტერატურაში პროტოსახელმწიფოს ჩასახვის ერთ-ერთ ძირითად ფაქტორად ომისათვის მზადებას (თავდაცვას ან თავდასხმას) მიიჩნევენ (Claessen, Skalnik, 1978, გვ. 619—636). ომისათვის მზადება, საომარ მდგომარეობაში ყოფნა, გამორჩეულ წინამძღოლ-პიროვნებათა აღზევნებას, საზოგადოების შეკვრა-მობილიზებას და მეტ ორგანიზებულობას იწვევდა, რაც თავის მხრივ, საზოგადოების განვითარების უფრო მაღალ საფეხურზე აყვანაში და სახელმწიფოებრიობის წარმოქმნაში გამოიხატებოდა (Claessen, Skalnik, 1978, გვ. 625—636). ჩამოყალიბებული სახელმწიფოს განვითარებაშიც „საომარ ფაქტორს“, საგარეო ფაქტორის შემადგენელ ნაწილს, აგრეთვე დიდი მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა. ჩამოყალიბებულ, განვითარებულ სახელმწიფოში ეს ფაქტორი დად-

ებით (ქვეყნის კონსოლიდაცია-დარაზმულობა, საზოგადოებრივი წესრიგის ამაღლება, საფორტიფიკაციო-კომუნიკაციური მშენებლობა და სხვ.) ან უარყოფით (სახელმწიფოებრიობის დაკარგვა, ტრადიციული ცხოვრების წესის მოშლა, ეკონომიკური ზარალი და სხვ.) შედეგს იწვევდა.

ძვ. წ. I ათასწლეულის პირველ ნახევარში ურარტუელების და სკვითების აგრესიულმა მეზობლობამ კოლხეთის გეოგრაფიულად კარგად შემოსაზღვრულ რეგიონში მომხდურთან დასაპირისპირებლად საზოგადოების სხვადასხვა ჯგუფების თავდაცვითი ორგანიზება და შეკვრა-კონსოლიდაცია გამოიწვია. მოცემულ საგარეო ფაქტორს შემდგომში, ძვ. წ. IV საუკუნისათვის, კოლხეთის სამეფოს ჩამოყალიბება-განვითარების პროცესში საგრძნობი როლი უნდა შეესრულებინა.

კოლხური სახელმწიფოებრიობის განმტკიცებაში გამოჩეული, კონსტრუქციული (საგარეო ფაქტორი) ადგილი ეკიბრა სავაჭრო-ეკონომიკურ და კულტურულ ურთიერთობებს. საგარეო ფაქტორის ხსენებული ნაწილები ანტიკურ სამყაროსთან მიმართებაში მონოგრაფიულად დაწვრილებით განხილული აქვს პროფ. ოთ. ლორთქიფანიძეს ნაშრომში — „ანტიკური სამყარო და ძველი კოლხეთი“. ამიტომ ჩვენ დაწვრილებით მასზე აღარ შევჩერდებით (ლორთქიფანიძე, 1966).

საგარეო ფაქტორად უნდა ჩაითვალოს ე. წ. „ბერძნული კოლონიზაციის“ მიმდინარეობა კოლხეთის ზღვისპირეთში, კერძოდ, საინტერესოა ის, თუ რა გავლენა მოახდინა მან კოლხური საზოგადოების პოლიტიკურ-ეკონომიკურ და კულტურულ ცხოვრებაზე (დაწვრილებით იხ. Лордкипанидзе, 1977; ლომოური, 1962; ინაძე, 1982; მიკელაძე 1980, გვ. 164—170; Лордкипанидзе Г., 1979, გვ. 322—326).

უახლესი სამეცნიერო ლიტერატურის მიხედვით, საბერძნეთიდან გასული მოსახლეობის ახალშენებს შორის გარკვევით გაიმიჯნა სავაჭრო და აგრარული კოლონია — აბოიკები. ამ ორ ფორმას, როგორც სავაჭროს, ასევე აგრარულს, აქვთ თავიანთი მოქმედება-გაერცელების მექანიზმი; პირველს — კომერციულ-სავაჭრო, მეორეს — ტერიტორიული (Vallet, 1973, გვ. 53—72). პირველი, ჩვენი აზრით, კონსტრუქციული საგარეო ფაქტორი უნდა ყოფილიყო, რადგან დამყარებულია სავაჭრო-ეკონომიკურ ბრუნვაზე და ორივე ქვეყნისთვის მომგებიანი იყო. ასეთი კოლონიები დაარსებულა, როგორც ემპორიონები. მეორე — დესტრუქციული საგარეო ფაქტორია ადგილობრივი მოსახლეობისათვის, რადგან მას თან ახლავს ისეთი მივლენები, როგორცაა ტერიტორიის დაკარგვა და ადგილობრივი მოსახლეობის დამონება ან განდევნა. ასეთი კოლონიები თავიდანვე დაარსებულა, როგორც პოლისები, თვითმმართველობით და სასოფლო-სამეურნეო ხორით. არსე-

ბობს, აგრეთვე, სტრუქტურულად და ეთნიკურად შერეული სახის ახალშენები.

შავი და ხმელთაშუა ზღვების სანაპიროების ბერძნული კოლონიების მეცნიერულმა შესწავლამ (ბიბლიოგრაფია იხ. Качарავა, Квириквелия, 1991) ცხადი გახდა, რომ ახალშენები არსდებოდნენ, ვითარდებოდნენ და სხვადასხვა ქრონოლოგიურ ეტაპზე ტრანსფორმაციას განიცდიდნენ (ინაძე, 1982, გვ. 78). მეტროპოლიდან შორს დაარსებული ახალშენები დროთა განმავლობაში ადგილობრივ მოსახლეობასთან კონტაქტების შედეგად სიმბიოზს და ცვალებადობას განიცდიდა. ეს ცვლილებები დიდად იყო დამოკიდებული ადგილობრივ ბიოგეოგრაფიულ და სოციოგრაფიულ პირობებზე. პირველ რიგში სწორედ მათზე (ბიოგეოგრაფიულ და სოციოგრაფიულ) დამოკიდებული დროთა განმავლობაში კოლონიებში მეტროპოლისაგან განსხვავებული საზოგადოებრივი და ეკონომიკური წყობის განვითარება. ამიტომ პრინციპული მნიშვნელობა ჰქონდა იმას, თუ რომელ გეოგრაფიულ რეგიონში არსდებოდა ესა თუ ის ახალშენი.

ანტიკურ წერილობით წყაროებში მოხსენიებული კოლხეთის სანაპიროზე მდებარე ქალაქები ფასისი, გიენოსი, დიოსკურია ბერძნებმა დააარსეს, როგორც ემპორიონები. მათი დაარსების ძირითადი მიზანი იყო, პირველ რიგში, ადგილობრივი ნედლეულის (მადნეულის, ხე-ტყის, სელის, სელის ზეთის, ცვილის და ა. შ.) გატანა და სანაცვლოდ კოლხეთში სხვადასხვა ფუფუნების საგნების (ნატიფი კერამიკის, სამკაულების, ლითონის ჭურჭლის, ნელსაცხებლების და ა. შ.) შემოტანა, რაც წერილობითი და არქეოლოგიური წყაროებით დასტურდება. ადგილობრივ სამოსახლოებასთან დაარსებული ამ ემპორიონების საშუალებით ხორციელდებოდა ძირითადად კოლხეთის ეკონომიკურ-კულტურული ჩაბმა უცხოეთის მოწინავე ქვეყნების ურთიერთობების ორბიტაში (დაწვრილებით იხ. Лордкипანიძე, 1977 და იქ დასახ. ლიტ.). ამდენად, ზღვის სანაპიროზე ემპორიონების წარმოქმნა თვით კოლხეთის სამეფოს ინტერესებში შედიოდა.

ასეთი მდგომარეობა, ჩვენი აზრით, გაგრძელდა ძვ. წ. IV ს. ბოლომდე. კოლხეთის სამეფოს დაშლის მერე კი სანაპიროზე მდებარე ემპორიონები თანდათან ანტიკურ ქვეყნებსა და შიდა კოლხეთს შორის ბუფერული, ეთნიკურად შერეული პოლისური ტიპის ქალაქ-სახელმწიფოებად ტრანსფორმირდნენ (იხ. გამყრელიძე, 1985, გვ. 95).

ამრიგად, ბერძნულ სავაჭრო „კოლონიზაციას“, როგორც საგარეო ფაქტორს, კოლხეთისათვის უნდა მოჰყოლოდა ძირითადად კონსტრუქციული, დადებითი ძვრები, კერძოდ, საზღვაო ვაჭრობის შედეგად საერთაშორისო ურთიერთობებში ჩაბმა; ადგილობრივი მოსახლეობა გა-

ეცნო იმ ხანად მოწინავე ბერძნულ სამეურნეო, საზოგადოებრივ და კულტურულ მიღწევებს, რამაც მნიშვნელოვანი სტიმული მისცა კოლხურ საზოგადოებაში საქალაქო ცხოვრების დაწინაურებას.

კოლხეთმა, ქართული წერილობითი წყაროების მიხედვით ეგრისმა, რთული ისტორიული გზა განვლო. მისი ეკონომიკა და პოლიტიკური მდგომარეობა სხვადასხვა პერიოდში სხვადასხვანაირი იყო. კოლხეთის ისტორიული განვითარების პროცესში წამყვანი როლი შეასრულა ბიოგეოგრაფიამ. უმეტესად ამაზე იყო დამოკიდებული მოსახლეობის სამეურნეო-ეკონომიკური, დემოგრაფიული და სულიერ-კულტურული მდგომარეობა.

ეგრისის სახელით ქართულ წერილობით წყაროებში ზოგჯერ მთელი დასავლეთ საქართველო აღინიშნება — „ხოლო ეგროსს მისცა ქუეყანა ზღვის ყურისა, და უჩინა საზღვარი: აღმოსავლით მთა მცირე, რომელსა აწ ჰქვიან ლიხი დასავლით ზღუა; ჩრდილოთ მდინარე მცირისა ხაზარეთისა, სადა წარსწუთების წუერი კავკასისა. ხოლო ამან ეგროს აღაშენა ქალაქი და უწოდა სახელი თვისი ეგრისი. აწ ამას ადგილსა ჰქვიან ბედია“ (ქართლის ცხოვრება, 1955, გვ. 5).

მასშასადამე, „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, ეგრისს გარკვეულ პერიოდში აღმოსავლეთით საზღვრავს სურამის ანუ ლიხის ქედი; დასავლეთით — ზღვა, ჩრდილოეთით — კავკასიონის მთები, რომელიც აღწევს ზღვამდე მდ. ფსოუსთან; ხოლო სამხრეთით აჭარა-ლაზეთის მთიანეთი — „მეწვიდე გაგზავნა კლარჯეთის ერისთავად, და მისცა არსიანთგან ზღუამდე. და მერვე, ქუჯი, იყო ერისთავი ეგრისისა“ (ქართლის ცხოვრება, 1955, გვ. 24). ქართული და უცხოური წერილობითი წყაროების შედარებისას ეგრისის საზღვრები ძნელად გასარკვევი ჩანს.

ეგრისი ქართულ წერილობით წყაროებში არსად არ აღინიშნება; როგორც სამეფო — „ეგრისის სამეფო“ (შეად. ჯანშია, 1952, გვ. 307—321; ლომოური, 1968). ეგრისი უმეტესად იხსენიება, როგორც საერისთავო — „და მერვე, ქუჯი, იყო ერისთავი ეგრისისა“ (ქართლის ცხოვრება, 1955, გვ. 24). „და მისცა ქუჯის ქუეყანა ეგრისს წყალსა და რიონს შუა, ზღვითგან მთამდე, რომელსა შინა არის ეგრისი და სუანეთი და დაამტკიცა იგი ერისთავად მუნ“ (ქართლის ცხოვრება, 1955, გვ. 23—24). „და გარდამოვლეს გზა თაკურისა, და მოვიდეს ერისთავთა თანა ეგრისათა“ (ქართლის ცხოვრება, 1955, გვ. 57). ზოგჯერ ეგრისი ჰერეთისნაირი სტატუსის მქონე ოლქად არის ნახსენები — „და ამისა შემდგომად განდგეს კლარჯნი ვარაზ-ბაქარისაგან და მიერთნეს ბერძენთა. და დაიპყრეს ბერძენთა თუხარისი და ყოველი კლარჯეთი ზღვითგან არსიანთამდე. და დარჩა ვარაზ-ბაქარს ქართლი თვინიერ კლარჯეთისა და ჰერეთი და ეგრისი“ (ქართლის ცხოვ-

რება, 1955, გვ. 136). ანდა „და მეფობდა ესრეთ მირიან მცხეთით გაღმართ ქართლს, სომხეთს, რანს, პერეთს, მოვაკანს და ეგრეს“ (ქართლის ცხოვრება, 1955, გვ. 65).

გარკვეული დროიდან ტაბონიმი ეგრისი დასავლეთ საქართველოს კრებითი სახელია (ისეთივე, როგორც ბერძნულ-ლათინური წყაროების „კოლხიდა“). ის ხან დიდი ტერიტორიის მომცველია (მთელი დასავლეთ საქართველო), ხან კი მცირე ტომობრივ სახელად გვევლინება; მაგ., ფ. ბუზანდის ეგერ-სვანები (Бузанл, 1953, გვ. 15) ან „ქართლის ცხოვრების“ „შიდა ეგრისი“ (ქართლის ცხოვრება, 1955, გვ. 185), ანდა კიდევ, კლავდიოს პტოლემეისის 'Εγριαιή (ლომოუზი, 1955, გვ. 45), რომელსაც ეგერ//ეგრისის დამახინჯებულ ფორმად მაინც ვენ (ჯავახიშვილი, 1960, გვ. 404; ჯანაშია, 1959, გვ. 6). „სომხურ გეოგრაფიაში“, რომელიც აღრიხდელი, IV ს., ბერძნული გეოგრაფების გავლენითაა დაწერილი, ეგრისის ტერიტორიაზე აღინიშნება ოთხი მხარე — „კოლხიდა, რომელიც არის ეგერი, მდებარეობს პონტოს ზღვის აღმოსავლეთით, სარმატიის ახლოს და საზღვრავს იბერიას და დიდ სომხეთს. ეგერი იყოფა ოთხ მხარედ: მანრილი, ეგრასი-ეგრევიკა, ლაზეთი, ჭანივი რომელიც არის ქალდეა. აქ არის ბევრი მთა, მდინარე, ქალაქი, ციხე, აგრეთვე ოლქები, სოფლები და სავაჭრო ადგილები“ (Армянская география, 1877, გვ. 38—39).

ჩამოთვლილი მხარეები — მანრილი, ეკრეკტიკა//ეგრე-ვიკა, ლაზეთი და ჭანივი ეგერ//ეგრისში შედიან. მანრილი იგივეა, რაც კლავდიოს პტოლემეისის მიერ ხსენებული მანრალეხი (ლომოუზი, 1955, გვ. 45). ეკრეკტიკა//ეგრე-ვიკა ნახსენებია კლავდიოს პტოლემეისის გეოგრაფიაში და „ქართლის ცხოვრებაში“ ალბათ „შიდა ეგრისი“ სახით (ქართლის ცხოვრება, 1955, გვ. 24). ჭანივი კი ფლავიუს არიანეს მოგზაურობაშია დადასტურებული (ჭანეთი//Σάνυοι). იგი ტრაპეზუნტის ახლოს, მთებისკენ მდებარეობს (არიანე, § 11). თუ დავუშვებთ იმას, რომ სომეხი ანონიმი ეგრისის მხარეების ჩამოთვლაში გარკვეულ თანამიმდევრობას იცავს, მაშინ გამოვა — ჭანეთს ტრაპიზონის ახლოს (მთებისკენ) ესაზღვრება ლაზეთი, რომელსაც რიონამდე ზღვის სანაპირო ეჭირა. მას შემდეგ მოსდევს ეკრეკტიკა//ეგრეთი, რომელსაც თუ „შიდა ეგრად“ მივიჩნევთ, მაშინ უნდა მოვითავსოთ მდინარე რიონს ზემოთ (ქართლის ცხოვრება, 1955, გვ. 24), დაახლოებით სამეგრელოს და ცენტრალურ კოლხეთში. მანრილეთი კი გამოდის, რომ განლაგებულია ეგრისის დარჩენილ ნაწილში (არგვეთი და თაკვერი). ლაზეთის, როგორც ეგრისის ერთ-ერთი მხარის ხსენება აქ, ეტყობა, გამოწვეულია იმით, რომ „სომხურ გეოგრაფიაში“ აისახა ის დრო, როცა ლაზეთს ჯერ კიდევ არ ჰქონდა ჰეგემონობა მოპოვებული მთელი ეგრისზე.

ქართულ წერილობით წყაროებში დაცული ცნობები, რომლის მიხედვითაც აზოს და შემდგომში ფარნავაზის დროს (ძვ. წ. IV ს. ბოლო — III ს. დასაწყისი) კოლხეთის ნაწილი იბერიის სამეფოს ფარგლებშია მოქცეული, სანდოდ გამოიყურება (Меликишвили, 1959, გვ. 290—292; Лордкипанидзе, 1979, გვ. 196). ამ დროისათვის ძვ. წ. VI—IV სს. კოლხეთის სამეფო დასუსტებულია და ვეღარ უძლებს, ერთი მხრივ, მთიდან, ხოლო მეორე მხრივ, აღმოსავლეთიდან შემოსევებს. იგი თანდათან სუსტდება და კარგავს ტერიტორიებს. ჯერ აღმოსავლეთ, ხოლო შემდეგ შიდა კოლხეთზეც ვრცელდება იბერიის გავლენა. საფიქრებელია, რომ სწორედ ეს ტერიტორია იწოდებოდა მაშინ ძველი ქართული წერილობითი წყაროების ეგრისად. დროთა განმავლობაში სახელი ეგრისი დასავლეთ საქართველოს დასავლეთ ნაწილზე, იმდროინდელ მეგრულ-ზანურ მოსახლეობაზე გავრცელდა (მელიქიშვილი, 1965, გვ. 90).

ზემოხსენებულს მხარს უბამს დასავლეთ საქართველოს არქეოლოგიური მონაცემები. ძვ. წ. IV ს. ბოლოს კოლხეთის მატერიალურ კულტურაში, რომელიც ადრე ერთგვაროვანი იყო, შეინიშნება ცვლილებები, ძვ. წ. III საუკუნეში კი ეს ცვლილებები კიდევ უფრო გაღრმავდა.

მკვეთრი განსხვავება შეიმჩნევა შიდა და ზღვისპირა კოლხეთის მატერიალურ კულტურაში (ლორთქიფანიძე, 1972, გვ. 40). ამ პერიოდში შიდა კოლხეთის მატერიალური კულტურა იბერიულ გავლენას განიცდის. პირველად ეს აისახა დაკრძალვის ახალი წესის გაჩენაში (ქვევრსამარხები), რაც შესაძლოა კოლხეთში აღმოსავლურ-ქართული მოსახლეობის შემოსვლით აიხსნას (ლორთქიფანიძე, 1972, გვ. 40). ამგვარი სამარხები ძირითადად შიდა კოლხეთშია აღმოჩენილი, ხოლო ზღვისპირეთში ისინი არ გვხვდება — ნიგორზღვა, დაფნარი, დაბლაგომი, მთისძირი, ფარცხანაყანევი, წყალტუბო, მალაკი, ბანოჯი, ქვიტირი, გოდოვანი, ოდილაური, აჯამეთი, ჩხარი, ბანძა, ძეგრი, ციხესულორი, დიდვანი, ბზვანი, მუხიანი, ჭოგნარი, მესხეთი, უკანეთი, ბუკისციხე, ზენობანი, გოგორეთი, ზემოფარცხმა, თეკლათი, ისულა, ზანთი, ნოქალაქევი, ბატნაოხურო, ლანჩხუთი, ჩიბათი, ძირულა, საჯავახო, ბორი და სხვ. (Кигураძე, 1976, ტაბ. 1; თოლორაძე, 1980, ტაბ. 1).

კოლხეთში ქვევრსამარხებში დაკრძალვის რამდენიმე ვარიანტია დადასტურებული: პირველი — ქვევრი ვერტიკალურადაა, მიწაში თავდაყირა ჩადგმული. მეორე — ქვევრი, აგრეთვე, ვერტიკალურადაა, მხოლოდ ძირით ქვევით. მესამე — ქვევრი ჰორიზონტალურადაა ჩადგმული.

სამარხებად გამოყენებულია ჩვეულებრივი სამეურნეო დანიშნულების ქვევრები (რუხად გამომწვარი, მოშავო ზედაპირიანა; ქვევრის პირი საკმაოდ ფართო და პროფილირებული; მუცელი თითქმის სფერულია; ქვევრები ხშირად ორნამენტირებულია რელიეფური სარტყლებით და ვერტიკალური ქედებით). ქვევრებზე ხანდახან ამოკაწრულია ნიშნები. ქვევრის პირის გვირგვინი შედარებით სადაა. მასზე არ შეიმჩნევა წინა ეპოქის კოლხური ქვევრის პირებისთვის დამახასიათებელი ე. წ. ბადისებური ან წიწვოვანი ორნამენტი.

ქვევრსამარხები აღმოჩენილია კავკასიის მთელ რიგ რეგიონებში. დღემდე ცნობილი არქეოლოგიური მასალების მიხედვით, ქვევრსამარხების გავრცელებას საქართველოს ტერიტორიაზე ძვ. წ. I ათასწლეულის მეორე ნახევარში ვარაუდობენ.

კოლხეთში ქვევრში დაკრძალვის წესის გაჩენა, უახლესი არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით, დაახლოებით ძვ. წ. IV ს. მიწურულიდან არის სავარაუდო. ქვევრსამარხების რაოდენობის მიხედვით მდ. რიონის შუაწელი ძირითადი რეგიონია კოლხეთში. ამგვარი სამარხებიდან მომდინარე არქეოლოგიური მასალა რამდენადმე განსხვავდება მის წინ არსებულისაგან და მიგვიჩვენებს ცვლილებებზე შიდა კოლხეთის ტერიტორიაზე (ლორთქიფანიძე, 1972, გვ. 40).

სამარხებიდან მომდინარე მასალა ძირითადად კერამიკას და სამკაულებს (მძივები, ლითონის სამაჯურები, საკისრე და საყურე რკოლები) შეიცავს. ქვევრსამარხებში აღმოჩენილი ჭურჭელი სხვადასხვანაირია. მათში შეიმჩნევა ადგილობრივი და შემოტანილი ფორმა-გაფორმების შერწყმა. აქ არის ადგილობრივთან გენეტიკურად დაკავშირებული ჭურჭელი და აღმოსავლურ ქართულ კულტურასთან დაკავშირებული კერამიკაც — მსხლისებური მოყვანილობის წითლად მოხაზული ღოჭები, რომლებიც კოლხეთის ზღვისპირა ზოლში ჯერჯერობით არაა მიკვლეული.

ქვევრსამარხებში ნაპოვნი ნივთები უმეტეს შემთხვევაში ცოტაა და ღარიბული. საბრძოლო იარაღი მათში არ გვხვდება. ეს ფაქტიც დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს ქვევრსამარხებს აახლოებს (თოლორდავა, 1980, გვ. 59).

უიარაღო ქვევრსამარხებთან დაკავშირებით საყურადღებოა „ქართლის ცხოვრების“ ერთი ცნობა, რომლის მიხედვითაც აზოს ბრძანებით უნდა დასჯილიყო ყველა ქართველი, ვისაც იარაღი ჰქონდა: „აზო იყო კაცი ძნელი და მესისხლე, და ესე დააწესა და ამცნო აპათა მისთა, ვითარმედ: ყოველმან ქართველთაგანმან რომელმან პოვოს საჭურველი, მოკალთ იგი. და ჰყოფდეს ჰრომნი იგი ესრეთ ქართველთა ზედა, და ვინცავენი გამოჩნდის ქართველთაგანი ქმნულ-კეთილი და ასაკოვანი, მოკლიან იგი“ (ქართლის ცხოვრება, 1955, გვ. 20).

შიდა კოლხეთის მატერიალურ კულტურაში ცვლილება პირველად საირხის ლომინაურში (ნადირაძე, 1975, გვ. 99), ითხვისში (აბრამიშვილი, 1963, გვ. 7) და ვანში (ლორთქიფანიძე, 1977, გვ. 20) წითლად მოხატული იბერიულის ნაირი კერამიკის გაჩენით აღინიშნა. განსაკუთრებით საყურადღებოა მსხლისებურტანიანი, ბრტყელძირა, ცალყურა, პირგადაშლილი და წითელი საღებავით გაფორმებული ღოჭების აღმოჩენა. წითლად მოხატული ამგვარი ჭურჭელი სრულიად უცხოა ძვ. წ. VI ს. — IV ს. პირველი ნახევრის კოლხეთისათვის, ხოლო აღმოსავლეთ საქართველოში ისინი ბევრია დადასტურებული — ციხიაგორას დაჭრილების სამაროვანი (ნაკაიძე, 1980, გვ. 28—41), თეთრიწყარო (ბოხოჩაძე, 1963, გვ. 27), თბილისი (ქორიძე, 1958, გვ. 47), ასურეთი (Куртин, 1948, გვ. 8). მოყვითალოდ ანგობირებული და წითლად მოხატული ჭურჭელი ინახება ქ. ხაშურის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში, სადაც სოფ. ტკოციდან არის მოტანილი, ინვ. № 036, და ა. შ. ამგვარი ჭურჭლის პირველი, მოყვითალოდ ანგობირებული ნიმუშები (ვანის № 9 სამარხი და ითხვისის № 2 სამარხი) იბერიიდან არის შემოტანილი. შემდგომში ამგვარი ფორმის და გაფორმების კერამიკა (უანგობო), ადგილობრივ დამზადებული, უკვე მრავლად გვხვდება დასავლეთ საქართველოში აღმოჩენილ ქვევრსამარხებში.

ცვლილება შეიმჩნევა კოლხური ხელოსნობის ისეთ მკვეთრად გამოხატულ დარგში, როგორც ოქროს და ვერცხლის მხატვრული დამუშავება. ძვ. წ. VI—IV სს. ოქროს და ვერცხლის ნივთების დამზადებაში შეიმჩნევა გეომეტრიული ფორმების (სამკუთხედი, რომბი, კონუსი, წრე) და გაფორმების ტექნიკის (ცვარა, დაკეპვნა, გრენგა) მდგრადობა. გავრცელებულია რომბიანი დიადემები, სხივანა საყურეები, ჭვირულბურთულებიანი საყურეები, ყელსაბამები, სასაფეთქლეები — ვანი, ითხვისი, მთისძირი, ქობულეთ-ფიჭვნარი, ბრილი, საირხე, სოხუმი, ზუგდიდი და ა. შ. (დაწვრილებით იხ. ლორთქიფანიძე, 1971, გვ. 51—63; ჭყონია, 1981, გვ. 6—53).

კოლხური ოქრომჭედლობა ძვ. წ. IV ს. მეორე ნახევრიდან გარკვეულ კრიზისს განიცდის. ეს შესაძლოა გამოწვეული იყოს სამხედრო მოქმედებების შედეგად (საგარეო ფაქტორი) ქვეყნის ეკონომიკის დაცემით. ძვ. წ. III საუკუნიდან იცვლება ფორმები და გაფორმების ხერხები, შემოდის ახალი სიუჟეტები, ჭარბობს უცხოური საუკუნეობრივი ნაწარმი.

დასავლეთ საქართველოს ხუროთმოძღვრებაში, კერძოდ, შიდა კოლხეთის არქიტექტურულ მასალაზე, იბერიის გავლენა აისახა, მაგალითად — საირხეში (ნადირაძე, 1975), საზანოში (ჯაფარიძე, 1984, გვ. 8), ვანში (ლორთქიფანიძე, 1972), საყანჩიაში (ლიჩელი, 1977, გვ. 52—57), მთისძირში (გამყრელიძე, 1982). მსგავსება შეიმჩნევა იბე-

რის — არმაზციხე, წიწამური, ღართის კარი (Апакидзе, Николай-швили, 1985, გვ. 44—46), ციხიაგორა (Циктишвили, 1976, გვ. 60), სამადლო (Гагоშიძე, 1979, გვ. 62), უფლისციხე (ხახუტაიშვილი, 1970, გვ. 22) და კოლხეთის — ვანი, საყანჩია, საირხე, მთისძირი სამშენებლო წესებში (ალიზის აგურის და ქვათლილების გამოყენება; ქვათლილების მშრალი წყობა და ერთმანეთთან დაკავშირების წესი). ფორმის მხრივ გარკვეული სიახლოვე აღინიშნება სამადლოს და ვანის კრამიტს შორის (Гагоშიძე, 1979, გვ. 62); ვანის, მთისძირის, ციხიაგორას, სამადლოს და მცხეთის კრამიტების ნიშნებშიც თითქმის მსგავსება აღინიშნება.

საინტერესო ფაქტია, რომ რიყის ქვით საძირკვლის გაკეთება აღმოსავლეთ საქართველოში დადასტურებულია დედოფლის მინდორზე, ურბნისში, საყარაულო სერზე, ხოლო კოლხეთში ის მხოლოდ ძვ. წ. III ს. საყანჩიას ნამოსახლარზე გვხვდება (ლიჩელი, 1981, გვ. 42). ანგარიშგასაწევია მსგავსება სამადლოს, სარკინეს და ვანის ნაქალაქარების ტერასებზე დაგეგმარებაში. სამადლოს ზოგიერთი სამშენებლო ქვის პეტროგრაფიული შესწავლის შედეგად გაირკვა, რომ ასეთი ჯიშის ქვა (ეკლარის კირქვა) მოიპოვება მხოლოდ დასავლეთ საქართველოში ქ. ქუთაისის მახლობლად. აქ ახლაც ამუშავებენ ეკლარის ქვის საბადოებს. ამ კარიერზე უფრო ახლო სამადლოსთან ამგვარი ჯიშის ქვა არ მოიპოვება (ანალიზები ჩაატარეს გეოლოგებმა მ. ხუჭუამ და თ. ქუთათელაძემ) (Гагоშიძე, 1979, გვ. 53).

კოლხეთის მატერიალურ კულტურაში გარდატეხის მიმანაშენებელია ისიც, რომ ძვ. წ. IV საუკუნის ბოლოდან აღარ იჭრება კოლხური თეთრი, რომელიც აქამდე, თითქმის სამი საუკუნის განმავლობაში, მთავარ მონეტად ჩანს კოლხეთის სამონეტო მიმოქცევაში (Дундуа, 1987, გვ. 9; Капанაძე, Голенко, 1957, გვ. 88—95).

იბერიასა და შიდა კოლხეთში ძვ. წ. III საუკუნიდან ძირითადად შემოდის ალექსანდრი მაკედონელის და ლისიმახეს სახელზე მოჭრილი მონეტები. საქართველოს ტერიტორიაზე ნაპოვნი 381 მონეტიდან მხოლოდ სამიოდეა მიკვლეული ზღვის სანაპიროზე (ფოკვნარი და გულრიფშის რაიონი) (Дундуа, 1982, გვ. 15). შემდგომში ალექსანდრეს და ლისიმახეს სტატერების მინაბადები საკმაო რაოდენობით გვხვდება დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს არქეოლოგიურ მასალაში.

შიდა კოლხეთში არამეულის ერთ-ერთი სახეობის, მცხეთის ტერიტორიაზე დადასტურებული „არმაზული“ (წერეთელი, 1943, გვ. 2—87) დამწერლობის ნაირი ნიმუშები აღმოჩენილია სოფ. ბორში (ხარაგაულის რაიონი) ნანახ ვერცხლის თეფშზე (Придик, 1914, გვ. 15)

და ვანის ნაქალაქარზე გათხრილ ძვ. წ. II—I სს. ნაგებობის ნანგრევებში, სადაც წარწერა ამოკაწრულია ოქროს ფირფიტაზე, ქალის რელიეფური გამოსახულების გარშემო (ჭყონია, 1981, გვ. 84, 125). არამეული ენის სპეციალისტი პროფ. კ. წერეთელი თავის ნაშრომში „არამეული ენა საქართველოში“ აღნიშნავს: „არამეული დამწერლობის ხმარებას ჩვენში კარგა ხნის ტრადიცია უნდა ჰქონოდა. ვფიქრობთ, მართალი უნდა იყოს ვერმანელი მეცნიერი ელსნერი, რომელიც არმაზული დამწერლობის ჩამოყალიბებას ძვ. წ. II—I სს. ვარაუდობს. ამასთანავე, მისი თქმით, არმაზული დამწერლობა არამეულის ჩრდილომესობოტამიური ტიპის შემდგომ განვითარებას წარმოადგენს. თუ ეს ასეა, მაშინ არამეული ენის ხმარებას აღმოსავლეთ საქართველოში (იბერიაში, გ. გ.) ხანგრძლივი ისტორია აქვს და სავსებით ბუნებრივი ჩანს, რომ ამ ისტორიის დასაწყისი აქემენიანთა ხანაში უნდა ვეძებოთ. სწორედ მაშინ უნდა დაწყებულყო საქართველოში (აღმოსავლეთ საქართველოში, გ. გ.) არამეული ენის ხმარება, როგორც აღმინისტრაციის ენისა“ (წერეთელი, 1976, გვ. 151; წერეთელი, 1982, გვ. 19). ამრიგად, სრულიად შესაძლებელია, რომ არამეული დამწერლობა კოლხეთში აღმოსავლეთ საქართველოდან, აქ კი არიან-ქართლიდან (ირანის ქართლიდან) გავრცელებულიყო.

ძვ. წ. IV საუკუნის მიწურულის საომარი მოქმედებების შედეგადაა ეტყობა, მაგალითად, ვარციხის „გიორგობიანების გორის“, ვანის და მთისძირის „ადეიშვილების გორის“ ნაგებობები დანგრეული. სამწუხაროდ, შიდა კოლხეთში ამ პერიოდის სხვა ნაგებობები გერგვრობით ცოტაა მიკვლეული და გათხრილი. ვფიქრობთ, რომ შეუსწავლელ ნამოსახლარებზეც იგივე სიტუაცია აღინიშნება. სოფ. ვარცხის „გიორგობიანების გორაზე“ აღმოჩენილი ნაგებობა დანგრეულ-გადაწვეარია ძვ. წ. IV ს. მეორე ნახევარში (ჯაფარიძე, 1977, გვ. 43—50). ძვ. წ. IV ს. მეორე ნახევარშია გადამწვარი ვანის ნაქალაქარის ცენტრალური ტერასის თეთრი ქვით ნაგები შენობა და ზედა ტერასაზე (ნაქ. 211 და 193) გათხრილი ძეგურ-ბათქაშიანი ნაგებობა. ძვ. წ. IV საუკუნის მიწურულისთვისაა დანგრეული სოფ. მთისძირის „ადეიშვილების გორის“ ძეგურ-ბათქაშიანი თავდაცვითი ნაგებობა (შენობის დანგრევის დრო რადიოაქტიური ნახშირბადის დაშლის მეთოდითაა განსაზღვრული) (გამყრელიძე, 1982, გვ. 56—63, 93).

კოლხეთის ძვ. წ. IV ს. მიწურულის და ძვ. წ. III ს. პირველი ნახევრის მატერიალურ კულტურაში ზემოთ აღნიშნული ცვლილებები შეიძლება, ერთი მხრივ, აზოს (აზონ) და, მეორე მხრივ, ფარნავაზ-ქუჯის მიერ ძალაუფლებისათვის ბრძოლით გამოწვეული საომარი მოქმედებების შედეგებით აიხსნას. როგორც ცნობილია, ქართლის (იბერიის) სამეფოს ჩამოყალიბების რთული პროცესი სწორედ ძვ. წ. IV—

III საუკუნეების მიჯნაზე მიმდინარეობს (Меликишвили, 1959, გვ. 266—283; Ломоური, 1975, გვ. 481—494; Гагошидзе, 1979, გვ. 97—100; მამულია, 1979, გვ. 93—113). ამ დროისათვის შიდა კოლხეთიც ქართლის სამეფოს ფარგლებში ერთიანდება.

სამეცნიერო ახალი ლიტერატურის მიხედვით, ქართული საისტორიო გადმოცემა („მოქცევაი ქართლისაი“ და „ცხოვრება ქართუელთა მეფეთა და პირველთაგანთა მამათა და ნათესავთა“) ქართლის სამეფოს წარმოშობის და აზო-ფარნავაზის ურთიერთობის შესახებ ძირითადად სანდოა (წერტიელი, 1943, გვ. 2—83; Меликишვილი, 1959, გვ. 23—62; მამულია, 1979; Мухელიშვილი, 1986, გვ. 57—70; ალექსიძე, 1984, გვ. 152—157; ინაძე, 1989, გვ. 154—164).

არიან-ქართლიდან, ანუ ირანის ქართლიდან (მდინარე მტკვრისა და ჭოროხის სათავეების ახლომასლო ტერიტორია. ჰეროდოტე, III, 94) მოსულმა, ალექსანდრე მაკედონელის მიერ აღზევებულმა აზომ, ჯერ ქართლის გეოგრაფიულ-სტრატეგიული (მდ. მტკვრისა და მდ. არაგვის შესაყარი) ცენტრი „მცხეთის ქვეყანა“ დაიმორჩილა, ხოლო შემდგომში ქართველური მოდემის ტომებით დასახლებული სხვა მხარეებიც დაიქვემდებარა (მათ შორის ეგრისიც). ერთგვარად აზო ქართველურ ენაზე მოლაპარაკე ტომთა გამაერთიანებლად გვევლინება: „და მას მიუბოძა მცხეთა საჯდომად და საზღვარი დაუდვა მას ჰერეთი და ეგრის წყალი და სომხითი და მთაი ცროლისაი“ (ძველი ქართული აგიოგრაფიული..., 1963, გვ. 81).

ჩვენთვის საინტერესო აზოს დროინდელი ქართლის (იბერიის) დასავლეთი საზღვრის დასადგენად გასარკვევია, თუ დასავლეთ საქართველოს რომელ მდინარეს ეწოდებოდა „ეგრის წყალი“. ქართული ისტორიოგრაფიაში ეგრისწყლის მდებარეობის შესახებ გამოთქმულია რამდენიმე მოსაზრება: პირველი — მდ. ლალიძგა, მეორე — მდ. ოხოჯი, მესამე — მდ. ერისწყალი, მეოთხე — მდ. ენგური (საკითხის ისტორიოგრაფია დაწვრილებით იხ. ბერაძე, 167, გვ. 131—183). საგულუსხმოა, რომ ყველა ავტორი მას დაახლოებით ერთი და იმავე რეგიონში ეძებს (მდ. ენგურიდან მდ. ლალიძგამდე). მართლაც, შესაძლოა, რომ ეგრისწყალში იგულისხმებოდეს დღევანდელი ერისწყალი (ლომოური, 1981, გვ. 31) ან ენგური (ბერაძე, 1967, გვ. 135—141), ანდა მათ შუა რომელიმე სხვა მდინარე.

„მოქცევაი ქართლისაის“ ზემოთ მოყვანილ ნაწყვეტში ეგრისის დასავლეთ საზღვრად ეგრისწყალია დასახელებული. აქ ნახსენები არ არის ზღვა, რომელიც აქვე ახლოა და ისეთი ბუნებრივი საზღვარია, რომ მისი აღუნიშნაობა გარკვეულ ახსნას მოითხოვს. „მოქცევაი ქართლისაის“ ავტორმა ალბათ რაიმე რეალური მიზეზი იცოდა, რის მი-

ხედვითაც კოლხეთის ზღვისპირეთი არ შევიდა აზო-ფარნავაზის დროინდელი ქართლის სამეფოს შემადგენლობაში.

ამის ასახსნელად ფრიად საინტერესოა არქეოლოგიური მონაცემები, რომლის მიხედვითაც დასავლეთ საქართველოს ძვ. წ. IV ს. მიწურულის და განსაკუთრებით ძვ. წ. III ს. ზღვის სანაპიროს და შიდა კოლხეთის მატერიალურ კულტურაში აღინიშნება მკვეთრი განსხვავება (ლორთქიფანიძე, 1972, გვ. 40).

„მოქცევაი ქართლისაი“-ზე უფრო გვიანდელი წერილობითი წყარო „ცხოვრება ქართველთა მეფეთა და პირველთაგანთა მამათა და ნათესავთაში“ აზოს სამფლობელოს დასავლეთ საზღვრად სპერის ზღვა დასახელებული (ქართლის ცხოვრება, 1955, გვ. 19).

მას შემდეგ, რაც ფარნავაზმა კლარჯეთში გაქცეული აზო საბოლოოდ დაამარცხა, იგი უკან, ქართლში მობრუნდა და დაიწყო ადმინისტრაციული რეფორმების ჩატარება (ქართლის ცხოვრება, 1955, გვ. 23—24). ფარნავაზმა ქუჯის საერისთავოდ დაუმტკიცა ეგრის წყალსა და რიონს შუა, ზღვიდან მთამდე მდებარე ტერიტორია. აქვე აღნიშნულია, რომ ეგრისწყლის იქით, ზღვამდე, ეგრისის საერისთავოს აღარ ეკუთვნის — „ხოლო ეგრის წყალს ქუემოთ დაჩა ბერძენთა, რამეთუ მკვიდრთა მის ადგილისათა არა ინებეს განდგომა ბერძენთა. მაშინ ფარნავაზ მისცა დაი თვისი ოვსთა მეფესა ცოლად, და მეორე დაი თვისი მისცა ქუჯის ცოლად. და მისცა ქუჯის ქვეყანა ეგრის წყალსა და რიონს შუა, ზღვიდან მთამდე, რომელსა შინა არს ეგრისი და სუანეთი, და დაამტკიცა იგი ერისთავად მუნ. და მან ქუჯი აღაშენა ციხე-გოჯი“ (ქართლის ცხოვრება, 1955, გვ. 24).

ზღვის სანაპირო მდ. რიონის ქვემოთ და ეგრის წყლის ზემოთ ეგრისს არ ეკუთვნოდა. ზღვისპირეთის მიწები ძვ. წ. IV ს. მიწურულში დაშლილი (საგარეო ფაქტორის გამო) ყოფილი კოლხეთის სამეფოს იყო. საფიქრებელია, რომ ისინი ცალკეულ „ქვეყნებად“ (ქალაქ სახელმწიფოებად) დაიშალნენ — „დიოსკურია-ეშერის ქვეყანა“, „გიენოსის ქვეყანა“, „ფასისის ქვეყანა“ და „ქობულეთ-ფიჭვნარის ქვეყანა“. ისინი შიდა კოლხეთისაგან ბერძნული ეთნიკური ელემენტის (იხ. კახიძე, 1975) სიჭარბით გამოირჩეოდნენ. ფასისის და ქობულეთ-ფიჭვნარის ქალაქ-ქვეყნებში ძირითადი მოსახლეობა, ჭანური, ლაზურ-მეგრული იყო (გაიუს პლინიუსი, „ისტორია“, VI, 12; ფლავიუს არიანე, „პერიპლუსი“, 11).

ზღვისპირეთში (მდ. რიონსა და ეგრისწყალს შუა მდებარე მონაკეთის გარდა) აზო-ფარნავაზის ეპოქაში კოლხეთის სამეფოს დაშლის შემდეგ, საფიქრებელია, ანტიკურ ქვეყნებსა და იბერიას შორის ზუფერული ქალაქ-სახელმწიფოები წარმოიშვა. მათ გაჩენაში გარკვეული

როლი ითამაშა კოლხურ დასახლებებთან „ბერძნული კოლონიზაციის“ შედეგად წარმოქმნილმა სავაჭრო ემპორიონებმა, რომლებიც კოლხეთის სამეფოს დაშლის შემდეგ ტრანსფორმირდნენ პოლისური ტიპის დასახლებებად (კოლონიზაციის შესახებ დავწვრილებით იხ. Лордки-ანიძე, 1977; იხაძე, 1982).

ამის თაობაზე საინტერესოა ქალაქ ფასისის შესახებ პერაკლიდეს ცნობა ფასისის სახელმწიფო წყობის (პოლიტიის) შესახებ. პერაკლიდეს შესახებ მეცნიერებაში განსხვავებული მოსაზრებებია გამოთქმული. ზოგი მას ძვ. წ. IV ს., ხოლო ზოგი ძვ. წ. II ს. ავტორად მიიჩნევს. სპეციალისტ წყაროთმცოდნეებს მიაჩნიათ, რომ „პოლიტეისის“ დამუშავების თარიღი ძვ. წ. IV საუკუნის შემდგომ პერიოდს უნდა ასახავდეს (დაწვრ. იხ. ყაუხჩიშვილი, 1969, გვ. 189—190). შესაბამისად იმ დროს, როცა კოლხეთის სამეფოს დაშლის მერე ზღვის სანაპიროზე ემპორიონები გარდაიქმნა პოლისურისნაირ ქალაქებად. აქ საგულეებელია ქალაქ-სახელმწიფოს მაგვარი ერთეულების გაჩენა. შესაძლოა, რომ სწორედ ამგვარი ქალაქ-სახელმწიფოების „ბაილეესები“ იყვნენ აქი და მელაბე. აქის სახელიანი მონეტა სულ ორია ჯერ-ჯერობით ნაპოვნი; აქედან ერთი ქ. ტრაპიზონთან ზღვის სანაპიროზე (დღევანდელ თურქეთში), ხოლო მეორე სოფ. კინჩხაში (მარტივლას რაიონი). მათი თარიღი ძვ. წ. II ს. 1977 წელს ვანში გათხრილ რამენიმე ადგილობრივ ძვ. წ. III ს. კრამიტზე აღმოჩნდა ბასალევეს მელაბეს სახელიანი დამლები (Ахвледиანი, 1986, გვ. 7).

ზღვიდან მთამდე და რიონიდან ეგრისწყლამდე ტერიტორია ეგრისის საერისთავოს ეკუთვნოდა. ფარნავაზ მეფის სიძემ, ეგრის-სვანეთის ერისთავმა აქ სტრატეგიულად მოხერხებული მდ. ტეხურას შუა წელზე ააგო ციხე-გოჯი (ქართლის ცხოვრება, 1955, გვ. 24).

წერილობითი და უახლესი არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით, ციხე-გოჯი დამაჯერებლადაა გაიგივებული მდ. ტეხურას შარტხენა ნაპირზე მდებარე ნოქალაქევთან. სოფ. ნოქალაქევის ნაქალაქარას შიდა ციხეში მიკვლეულია ფარნავაზის დროინდელი კულტურული ფენა (კრამიტები, პირამიდისებური საწაფები, ადგილობრივი ამფორის ვარდულიანი ძირები და სხვ.) (გრიგოლია, ფხაკაძე, ბარამიძე, ლორთქიფანიძე, 1973, გვ. 17—38) და გალავნის გადამა გათხრილი ქვევრსამარხები და ორმოსამარხები (Гвинчидзе, 1978). ციხე-გოჯი, ერთი მხრივ, სამდინარო გზით უკავშირდებოდა მდ. რიონს (ძირითად სატრანსპორტო მაგისტრალს), ხოლო მეორე მხრივ, ეგრისის ქედის იქით სვანეთსაც აკონტროლებდა (მდ. ენგურის და მდ. ცხენისწყლის აუოლებით).

ციხე-გოჯის გარდა, დასავლეთ საქართველოში ლეონტი მროველს ნახსენები აქვს შორაპნის და დიშნის ციხეები: „ერთი გაგზავნა მარგვის

ერისთავად, და მისცა მცირით მითვან, რომელ არს ლიხი, ვიდრე ზღუ(რ)ადმდე (ეგრისისა), რიონს ზემოთ. და ამანვე ფარნავაზ აღაშენა ორნი ციხენი, შორაპანი და დიშნა“ (ქართლის ცხოვრება, 1955, გვ. 24).

შორაპანი თანამედროვე დაბაა შორაპნის ციხესთან, ხოლო დიშნი სოფ. ზედა დიშის ნაციხართან არის გაიგივებული (ეკტიშვილი, 1964, გვ. 71—106; ჯაფარიძე, 1990; ბრავაძე, 1990, გვ. 137—150). „ქართლის ცხოვრების“ ზემოთ ხსენებულ ნაწყვეტში სიტყვები „ზღუ(რ)ადმდე და (ეგრისისა)“ ახალი ჩამატებულია (შეადარე — ჯავახიშვილი, 1948, გვ. 47). ხოლო თუ ტექსტს პირვანდელ მდგომარეობას დავუბრუნებთ, მაშინ წაიკითხება „ვიდრე ზღუადმდე, რიონს ზემოთ“. „ქართლის ცხოვრების“ იმავე გვერდზე (გვ. 24) აღნიშნულია „არსიანიდან ზღუამდე“. ხოლო 35-ე გვერდზე „რამეთუ მოგუეცა საზღვარად მეფისა“. ასე რომ, განსხვავება (უ) და (ე)-შია. აქედან ჩანს, რომ ტექსტში სულ მთლად საზღვარზე არ უნდა იყოს საუბარი; ანდა შესაძლოა ლეონტი მროველი შედარებით გვიანდელ (არა ფარნავაზის დროინდელ) სიტუაციას გადმოგვცემს. ეს კი უცხოური წერილობითი წყაროებით (სტრაბონი, XI, III, 4; პროკოპი კესარიელი BP, II, 29) და არქეოლოგიური მონაცემებით დასტურდება.

ამრიგად, აზო-ფარნავაზის პერიოდის კოლხეთი, ზოგიერთი ზღვისპირა მონაკვეთის გარდა, ქართლის სამეფოში ეგრის-სვანეთის საერისთავოს სახით იყო გაერთიანებული (გამყრელიძე, 1985, გვ. 86—97). როგორც ჩანს, კოლხეთში იმხანად იმძლავრა ცალკეული სკვპტუხიების გათიშულობა-დაპირისპირებამ, ხოლო ქართლში, პირიქით, მეტი საზოგადოებრივ-პოლიტიკური კონსოლიდაცია მოხდა და ძლიერი ცენტრალიზებულ ხელისუფლებიანი სამეფო ვანეთარდა. ქართლის სამეფომ ჩამოყალიბება-გაძლიერების პროცესში კოლხეთის ნაწილის ასიმილაცია-ინკორპორაცია განახორციელა (გამყრელიძე, 1985, გვ. 87—89). ასეთი მდგომარეობა გაგრძელდა დაახლოებით ძვ. წ. II—I სს. მიჯნამდე, ვიდრე კოლხეთის გარკვეული ნაწილი (ახალი სავარეო ფაქტორი) მითრიდატე VI ევპატორის სამეფოს გავლენის ქვეშ არ მოექცა.

ანტიკურ ქვეყნებსა და იბერიის სამეფოს შორის კოლხეთის ზღვისპირეთში ძვ. წ. IV საუკუნის მიწურულიდან განვითარდა ბუფერული ქალაქ-სახელმწიფოები — დიოსკურიის ქვეყანა (არქეოლოგიური მასალა სოხუმიდან იხ. Трапш, 1969; Шамба, 1980; Воронков, 1980), ვიენოსის ქვეყანა (არქეოლოგიური მასალა ოჩამჩირიდან იხ. Качарава, 1972), ფასისის ქვეყანა (არქეოლოგიური მასალა ფოთის მიდამოებიდან იხ. მიქელაძე, 1978; ბერძნიშვილი, 1969; Gamkrelidze, 1990, გვ. 223—226), ქობულეთ-ფიჭვნარის ქვეყანა (არქეოლოგიური

მასალა იხ. კახიძე, 1971), ხოლო შიდა კოლხეთი (resp. ეგრისი) იბერიის სამეფოს პოლიტიკურ გავლენას დაქვემდებარა (დაწვრალებით იხ. გამყრელიძე, 1985, გვ. 86—97). იბერიის სამეფოს გავლენის ქვეშ მყოფი შიდა კოლხეთის სტრაბონისეული სკეპტუხიები (სტრაბონი, XI წ., II თ., 18) — საირხის ქვეყანა (იხ. ნადირაძე, 1990), ქუთაისის ქვეყანა (იხ. ლანჩავა, 1975; ჯიქია, 1977, გვ. 26—30), ვარდციხის ქვეყანა (იხ. ჯაფარიძე, 1977, გვ. 43—50), ნოქალაქევის ქვეყანა (იხ. ზაქარაია, 1981; ლომოური, 1981, გვ. 18—46), ვანის ქვეყანა (არქეოლოგიური მასალა იხ. კრებ. „ვანი“, 1972, 1976, 1977, 1979, 1981, 1981, 1983) და სხვები გარკვეული დამოუკიდებლობით სარგებლობდნენ.

ამგვარი ტერიტორიული დანაწილება განვითარდა, პირველ რიგში, ფიზიკურ-გეოგრაფიული და ეკონომიკურ-კომუნიკაციური მდგომარეობის საფუძველზე. როგორც ჩანს, ზოგიერთი თემი უფრო დაწინაურდა და ჩამოყალიბდა გარკვეულ „ქვეყნად“ საქალაქო ცენტრით. შემდგომ სწორედ ეს „ქვეყნები“ დაედო საფუძვლად სკეპტუხიებად დანაწილებას. ეტყობა, იმიტომაც, აგებდა იბერია შორაპნის და დიშნის ციხე-ფორპოსტებს (Лорджикианидзе, 1979, გვ. 213), რომ ეს სება-რატისტული გამოვლინებები დაეთრგუნა. ზემოთ ჩამოთვლილი „ქვეყნების“ გარდა, კოლხეთში მეომარი, დაბალგანვითარებული ტომებიც მოსახლეობდნენ.

კოლხეთის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური განვითარების შესახებ ფრიალ ცოტა საისტორიო წერილობითი და არქეოლოგიური მონაცემი მოგვეპოვება. ამ კუთხით საყურადღებოა კოლხეთის შესახებ სტრაბონის „გეოგრაფიაში“ შემონახული ცნობა: „თუ როგორ იყო სახელგანთქმული ძველად ეს ქვეყანა, ცხადყოფენ ამას მითები, რომლებიც მოგვითხრობენ იასონის ლაშქრობაზე, რომელიც მოვიდა მიდიამდე, და ამაზე ადრე კი ფრიქსეს ლაშქრობაზე. ამის შემდეგ შემკვიდრე (მომდევნო ხანის) მეფეებმა სკეპტუხიებად დაჰყვეს ქვეყანა და ჰქონდათ ზომიერი ძალაუფლება“ (სტრაბონი, XI წ., II თ., 18).

როგორც სტრაბონის „გეოგრაფიის“ ამ ნაწყვეტიდან ჩანს და არქეოლოგიური მონაცემებიც ამას მოწმობენ, დაახლოებით ძვ. წ. V საუკუნისათვის კოლხეთში უკვე გაფორმებულია ფიზიკურ-გეოგრაფიულ და ეკონომიკურ-კომუნიკაციურ საფუძველზე წარმოქმნილი ტერიტორიული ერთეულები, რომელთა სათავეში ადგილობრივი დაწინაურებული გვარის წარმომადგენლები იდგნენ. ამ ტერიტორიებიდან ზოგიერთი უფრო დაწინაურდა და ჩამოყალიბდა გარკვეულ „ქვეყნად“ საქალაქო ცენტრით. ასეთებია, მაგალითად, „ვანი“, „ქუთაისი“, „საირხე“ და სხვ. შემდგომ სწორედ ეს „ქვეყნები“ დაედო საფუძვლად „სკეპტუხიებად“ დაყოფას.

სტრაბონის „გეოგრაფიის“ ნაწყვეტიდან ნათლად ჩანს, რომ კოლხეთი სკეპტუხიებად დანაწილეს, რაშიც უნდა იგულისხმებოდეს ქვეყნის დაყოფა გარკვეულ ტერიტორიულ-სამმართველო ერთეულებად. ეს დანაწილება, ალბათ, ხელისუფლებამ ჩაატარა, რათა, ერთი მხრივ, გაადვილებოდა ადმინისტრაციულად ქვეყნის მართვა, ხოლო მეორე მხრივ, კიდევ მეტი პოლიტიკური ცენტრალიზაციისათვის მიეღწია (იხ. ინაძე, 1961, გვ. 783—790; ლორთქიფანიძე, 1977, გვ. 15).

საფიქრებელია, რომ „ქვეყანის“ წარმოქმნის პირველ ეტაპზე ისინი უფრო ტომობრივ-ტერიტორიული ერთეულებია, ხოლო თანდათან ერთ-ერთი ამ ერთეულის არისტოკრატიული გვარი წინააღმდეგა და ახერხებს დანაწილების დაქვემდებარებას. სწორედ ეს არისტოკრატიული გვარი შემდეგ სამეფოს უკეთ სამართავად და ხელისუფლების განსამტკიცებლად ადმინისტრაციულ რეფორმებს ატარებს. აქ ალბათ ისეთივე რეფორმები ტარდება, როგორც ქართლში გაატარა მეფე ფარნავაზმა. კერძოდ, „მაშინ ფარნავაზ უშუამ იქნა ყოველთა მტერთა თვისთაგან და მეფე იქნა ყოველსა ქართლსა და ეგრესა ზედა. და განამრავლა ყოველნი მხედარნი ქართლოსიანნი, განაწესნა ერისთავნი რვანი და სპასპეტი“ (ქართლის ცხოვრება, 1955, გვ. 24).

დროთა განმავლობაში კოლხეთის საგამგებლო ერთეულებს შორის მოხდა გარკვეული დიფერენციაცია, რადგან აქაური რეგიონული ფიზიკურ-გეოგრაფიული და აგროკლიმატური პირობები არათანაბარია (მაგ., რიონის დაბლობის სკეპტუხიები უფრო მდიდარი უნდა ყოფილიყო, ვიდრე მთიანი გურიის). ამან შემდგომში, დაახლოებით ძვ. წ. IV საუკუნის მეორე ნახევარში, საგამგებლოებს შორის ურთაერთდაპირისპირება გამოიწვია, რაც საბოლოო ჯამში კოლხეთის სამეფოს დასუსტებით და იბერიასთან მისი ინკორპორაციით დასრულდა.

ქართული საისტორიო ტრადიციის მიხედვით, იბერიის მეფე ფარნავაზმა ეგრისის საერისთავო დაუმტკიცა ქუჯის, რომელიც, როგორც ჩანს, ადრეც ფლობდა კოლხეთის ნაწილ ტერიტორიას. ახლა ფარნავაზმა მას ტერიტორიები გაუფართოვა, სამეფო ხელისუფლების ადმინისტრაციული უფლებებიც უბოძა (და გააყოლა ცოლად) და ამით სამეფო ლიდრობელედ აქცია. საყურადღებოა, რომ რვა ერისთავიდან საისტორიო წყაროში მხოლოდ ქუჯია მოხსენებული (ქართლის ცხოვრება, 1955, გვ. 24). ქუჯი წარმომავლობით ძველი არისტოკრატიული გვარიდან უნდა ყოფილიყო და ქართლის მეფის კოლხეთში ხელისუფლებისათვის ბრძოლაში წვლილი მიუძღოდა.

საფიქრებელია, რომ ანალოგიური სიტუაცია შეიქმნა ძვ. წ. V ს. კოლხეთში, სადაც ადმინისტრაციული რეგიონებას სათავეში მეფის ხელისუფლებისადმი ლოიალურად განწყობილი ადგილობრივი არისტოკრატიული გვარის წარმომადგენლები რჩებიან. რომელთაც შედეგ

სახელმწიფო მოხელის ფუნქციაც მინიჭა. ამდგავარი უნდა ყოფილიყო კოლხეთში ის იერარქიული კიბე, რომლის თავშიც ძლიერი გამაერთიანებელი ხელისუფალი — მეფე იდგა, ხოლო მას დიდმოხელე არისტოკრატები მოსდევდნენ. ეს, ეტყობა, მაშინ ხდებდა, როდესაც მაღალი არისტოკრატია არცთუ ისე ძლიერია და მათი სოციალური სტატუსიც ვერჯერობით მკვეთრად არ არის გამოხატული. სტრაბონის თქმით, ქვეყანაში მათ „ჰქონდათ ზომიერი ძალაუფლება“ (სტრაბონი, XI წ., II თ., 18). შემდგომში, როცა ისინი მომძლავრდნენ, ცალკეული სკეპტუხიების დამოუკიდებლობისაკენ სწრაფვა დაიწყო, რაც ძვ. წ. IV საუკუნის ბოლოს კოლხეთის სამეფოს დასუსტება-დაშლათ დამთავრდა და „ქვეყანა-სკეპტუხიები“ ცენტრალურ ხელისუფლებაზე ფორმალურად დამოკიდებულ ერთეულებად გარდაიქმნენ.

ეტყობა, სწორედ ამის მერე კოლხეთში ჯერ აზომ, ხოლო შემდეგ ქუჯის (ადგილობრივი ერთ-ერთი ძველი სკეპტუხიის არისტოკრატიული გვარის წარმომადგენლის) საშუალებით ქართლის მეფე ფარნავაზმა იმპლავრა.

ძვ. წ. II—I სს. მიჯნიდან კოლხეთის პოლიტიკურ პორციონტზე (ახალი საგარეო ფაქტორი) პონტოს მეფე მითრიდატე VI ევპატორი გამოჩნდა. მითრიდატეს დროის პონტო-კოლხეთის ურთიერთობის საკითხებს მრავალი მკვლევარი შეეხო, მაგრამ სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაში მათ შესახებ დღემდე აზრთა სხვადასხვაობაა (ისტორიოგრაფია იხ. Reipach, 1890; Манандян, 1940, გვ. 89—100; Максимова, 1956; Инадзе, 1968; Лордкипანიძე Г., 1970; Молев, 1976; Ломоური, 1979; Шелов, 1980, გვ. 28—43; Немировский, 1980, გვ. 154—160; Дундуа, Лордкипანიძე, 1985, გვ. 601—608; Тодуа, 1990; სანიკიძე, 1956; გოზალიშვილი, 1965; ღუნდუა, 1974, გვ. 146—159; და მათში მითითებული ლიტერატურა).

კოლხეთში, პირველ რიგში ზღვისპირა კოლხეთში, პონტოს სამეფოს თავისი პოლიტიკური და სტრატეგიული ინტერესები ჰქონდა. სწორედ აქ იყო განლაგებული დიოსკურიის, გიენოსის, ფასისის, ქობულეთ-ფიჭვნარის „ქალაქ-ქვეყნები“, რომლებიც შიდა კოლხეთისაგან ბერძნული ეთნიკური ელემენტის სიჭარბით გამოირჩეოდნენ. ამ ქალაქების შემოერთებაში აისახა მითრიდატე ევპატორის ძირითადი მიზნის — მთელი შავიზღვისპირეთის გაერთიანების გრანდიოზული იდეის (Шелов, 1980, გვ. 28—43) თანამიმდევრული განხორციელება.

ზღვისპირა კოლხეთის ქალაქები მითრიდატემ პონტოს სამეფოს ძვ. წ. II—I სს. მიჯნაზე შეუერთა (Лордкипანიძე Г., 1970, გვ. 20). ხსენებული ქალაქები, ერთი მხრივ, საზღვაო ვაჭრობის — მათი ეკონომიკის ერთ-ერთი ძირითადი საყროინის არასტაბილურობით, ხო-

ლო მეორე მხრივ, — კოლხეთის მთიანეთში მცხოვრები მეომარი ტომების თავდასხმებით იყვნენ შეწუხებული (სტრაბონი, XVII წ., III თ., 24; პლინიუსი VI, 15). ისეთი ძლიერი ხელისუფალის მმართველობაში შესვლა, როგორც მითრიდატე იყო, ვაჭრობა-ეკონომიკასა და თავდაცვაში სტაბილურობის განმტკიცებას მოასწავებდა. აქ, შესაძლოა, დაახლოებით ისეთივე მდგომარეობა წარმოიშვა, როგორც იყო დიოფანტეს ლაშქრობის შედეგად პონტოს სამეფოსთან ბოსფორის სამეფოსა და ხერსონესის შემოერთების დროს. საყურადღებოა ცნობა იმის შესახებ, რომ მითრიდატეს კოლხეთი მემკვიდრეობით ერგო (იუნიაუს იუსტინუსი XX XVIII, 7, 10). გასათვალისწინებელია ის ფაქტიც, რომ იმ სანაპირო ნაქალაქარებზე, რომლებიც დღეს-დღეობით მეტ-ნაკლებადაა არქეოლოგიურად შესწავლილი — ეშერა, სოხუმი-დიოსკურია, თნამირე-გიენოსი — არ არის დადასტურებული ძვ. წ. II—I სს. მიჯნის გადამწვარი ფენები ან რაიმე საბრძოლო მოქმედების კვალი. მაგრამ ეს სრულიადაც არ ნიშნავს იმას, რომ ამ ქალაქებში, ისევე როგორც ბოსფორსა და ხერსონესში, მითრიდატე გარკვეულ წინააღმდეგობას არ წააწყდა. მაგალითად, შკმონი (30) აღნიშნავს, რომ მითრიდატემ ომით დაიმორჩილა ფასისის მიდამოები (მდ. ფასისის ქვემო წელი — გ. გ.). ამ მიდამოების მიმდებარე ტერიტორიაზე, ქობულეთ-ფიჭვნარში ნაქალაქარი დაბეულია ძვ. წ. II ს. ბოლოსათვის (იხ. Хахутайшвили, Кахидзе, 1985, გვ. 517).

შიდა კოლხეთი მითრიდატეს არ შეუერთებია პონტოს სამეფოსთვის. ამასთანავე არ არის გამორიცხული, რომ იგი იქ შეიჭრა მაშინ, როცა პომპეუსს გამოექცა და ზამთარი დიოსკურიაში გაატარა (ამის შესახებ ქვემოთ გვექნება საუბარი). ნიშანდობლივია ისიც, რომ არც ერთ წერილობით წყაროში არ აისახა მითრიდატეს მიერ შიდა კოლხეთის დაპყრობა-შემოერთება.

მითრიდატულ ისტორიოგრაფიაში (იხ. ჯანაშია, 1949, გვ. 178—179; სანიკიძე, 1956, გვ. 26; გოზალიშვილი, 1965, გვ. 299; Лордкипანიძე Г., 1970, გვ. 21; Ломоური, 1979, გვ. 185) არსებობს მოსაზრება, რომ იბერია მუდამ პონტოს მოკავშირე იყო. მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ, რომ პოლიტიკა ცვალებადი რამ არის, შით უმეტეს, მითრიდატე ევპატორის ეპოქაში (მაგ., მითრიდატე და ტიგრანი ჯერ მოკავშირეები იყვნენ, ხოლო შემდეგ მოსისხლე მტრები; ანდა, მითრიდატეს მამა ჯერ რომის „მოკავშირე და მეგობარი“ იყო, ხოლო შემდეგ მტერი, ან კიდევ — მახარემ უღალატა მამას და რომაელების მხარეზე გადავიდა და სხვ.), იბერიის სამეფოს პოლიტიკაც პონტოს მიმართ ცვალებადი უნდა ყოფილიყო. თუ გადავხედავთ ქართულ წერილობით წყაროებს და ახალ არქეოლოგიურ მონაცემებს, იბერიის სა-

მეფოს უსათუოდ უნდა ჰქონოდა გარკვეული პოლიტიკური ინტერესი კოლხეთში (იხ. გამყრელიძე, 1985, გვ. 97).

მემონი (30), აბიანე (15) (აბიანეს ისტ. წყაროდ გამოყენების სანდოობის შესახებ იხ. Шелов, 1986, გვ. 113—117), იუსტინუსი (XXXVIII, 7, 10), სტრაბონი (XI წ., II თ., 18; XII წ., III თ., 28) გვამცნობენ, რომ მითრიდატემ შეიერთა კოლხეთი, მაგრამ სახელდობრ კოლხეთის რა ნაწილი, არ არის აღნიშნული. თუ სტრაბონისავე ცნობას დავუჯერებთ, კოლხეთი მეტწილად ზღვასთან მდებარეობს (XI წ., II თ., 17); შემდეგ იგი გადმოგვცემს: „მთელი ეს სანაპირო ეპყრა ევპატორს, კოლხეთიდან ჰერაკლეამდე, ...“ (XII წ., III თ., 2). შესაბამისად, სტრაბონის მიხედვით მითრიდატეს ძირითადად სანაპირო ზოლი უნდა დაეკავებინა.

სტრაბონის ცნობებიდანვე ჩანს, რომ მითრიდატე ძირითადად დაინტერესებულ იყო კოლხეთის სანაპიროთი, საიდანაც მას მისდიოდა მეტი წილი ძალებისა სანაოსნო სამსახურისათვის, ხე-ტყე, სელი, კანაფი, ცვილი, ფისი — გემების ასაგებად (XI წ., II თ., 17, 18).

კოლხეთის სანაპირო ის სტრატეგიულ-კომუნიკაციური მხარე იყო, რომელიც აუცილებლად სჭირდებოდა პონტოს სამეფოს თავისი ჩრდილოშავიზღვისპირა ტერიტორიების ზედამხედველობისათვის. აქედან გამომდინარე, სრულიად ბუნებრივია, რომ მითრიდატემ, დაიკავა რა კოლხეთი (დასავლეთი კოლხეთი), მის ადმინისტრაციულ ცენტრად აქცია ქალაქი დიოსკურია, რომელსაც მისცა მონეტის მოჭრის უფლება (მონეტების შესახებ იხ. Лордкипаниძე, 1970, გვ. 18). სწორედ აქ დასვა მითრიდატემ მის მიერ გამოგზავნილი მმართველი (სტრაბონი, XI წ., II თ., 18). სწორედ აქ, თავის კოლხურ რეზიდენციაში დაიწამთრა პომპეუსისგან დევნილმა მითრიდატემ (აბიანე, 101).

დასავლეთ კოლხეთის დაკავების დროს პონტოს სამეფო სამხედრო-ეკონომიკურად ძლიერი იყო. სწორედ ეს იყო, ალბათ, ძირითადი მიზეზი იმისა, რომ იბერიის სამეფო მოლაპარაკების შემდეგ (მემონი, 30) გაჩუქდა და მითრიდატემ კოლხეთის სანაპიროზე ბუნებრივი ქალაქები შეიერთა. იბერიის სამეფოს გავლენის ქვეშ კი შიდა კოლხეთი დარჩა (იხ. გამყრელიძე, 1985, გვ. 86—97). ანგარიშგასაწევია, აგრეთვე, პლუტარქეს ცნობა: „იბერთა ტომი პონტომდე აღწევს“ და იბერები ალბანებთან ერთად „ყველაზე უფრო უდიდესნი“ არიანო (პომპეუსი, 34). მემონი (30) აღნიშნავს, რომ მითრიდატემ მოკავშირეებად შეიამხანაგა პართები, მიდიელები, ტიგრანე არმენიელი, ფრიგიელი მეფეები და იბერი მეფე, საიდანაც ჩანს, რომ მითრიდატეს და იბერთა მეფეს შორის ადგილი ჰქონდა რაღაც მოლაპარაკება-შეთანხმებას. მითრიდატეს და ტიგრანის ჯარში მყოფი იბერი მეთაურები, ეტყობა, დაქირავებული იყვნენ და იბერიის მეფის სამხედ-

რო ძალას არ წარმოადგენდნენ. ისინი ომობდნენ „საჩუქართა მიღების სურვილით“ (პლუტარქე, „ლუკულუსი“, 26, 31) (იხ. Ломоури, 1979, გვ. 183).

მკვეთრად შეიცვალა სიტუაცია კოლხეთში პონტო-რომის პირველი ომის დასასრულისათვის, როცა მითრიდატემ მარცხი განიცადა საბერძნეთში. კოლხეთში იფეთქა აჯანყებამ. აჯანყებულებმა მოათხოვეს, რომ მითრიდატეს აქ მეფედ შვილი დაენიშნა. მითრიდატე იძულებული გახდა შეესრულებინა აჯანყებულების მოთხოვნა და კოლხეთის მეფედ გაამწესა შვილი — მითრიდატე ფილოპატორი ფილადელფი.

დასავლეთ კოლხეთის ამ აჯანყება-არეულობაში, სავარაუდოა, რომ იბერიის ხელისუფალთა ხელიც ერიას; ისარგებლეს რა მითრიდატეს წარუმატებლობებით, ისინი შეეცადნენ დასავლეთ კოლხეთში მისი გავლენა დაესუსტებინათ და ამით თავისთვის მომგებიანი მდგომარეობა შეექმნათ. დარდანოსის (ძვ. წ. 85 წ.) ზავის შემდეგ მითრიდატემ მოიცალა კოლხეთისათვის: ურჩი შვილი, რომელიც მამის საწინააღმდეგო ინტრიგებში (კოლხეთში მითრიდატეს მოწინააღმდეგეები; იბერიის სამეფო) ჩაება, სიკვდილით დასაჯა და დასავლეთ კოლხეთში უწინდელი მდგომარეობა აღადგინა (აბიანე, „მითრიდატე“ 64).

ბუნებრივია, რომთან ომების დროს მითრიდატე ეცდებოდა საიმედო ზურგი ჰქონოდა (მემონი, 30). ამიტომ ის მოერიდებოდა იბერიის სამეფოსთან ურთიერთობის გამწვავებას. იბერთა ხელისუფალიც, ალბათ, კარგად იყენებდა მითრიდატეს ამგვარ განწყობას. ხან სამოკავშირეო ხელშეკრულებას უდებდა (მემონი, 30), ხან დასავლეთ კოლხეთში ხალხს უჯანყებდა (აბიანე, „მითრიდატე“ 64), ხანაც პომპეუსისაგან დევნილ მითრიდატეს ებრძოდა (აბიანე, „მითრიდატე“ 101). გაუმართლებლად გვეჩვენება აზრი, რომ იბერებს ეშინოდათ — მითრიდატეს დამარცხების შემდეგ რომი ჩვენ მოგვდგებაო, და მხოლოდ ამიტომ მიემხრნენ მითრიდატეს. პონტო-რომის პირველი ომის დროს იბერია რომის პოლიტიკური ინტერესების არეალში არ იმყოფებოდა.

იბერიის და მითრიდატეს ურთიერთობა პლუტარქეს („პომპეუსი“, 34) ფრიალ მიაპიტურად აქვს გადმოცემული — იბერებს „ძალიან უნდოდათ მითრიდატესთვის ეამებინათ და პომპეუსი უკუეჭკიათ“. მით უმეტეს, რომ პლუტარქე იქვე დასძენს: „იბერნი არც მიდიელების მორჩილებაში ყოფილან, არც სპარსელებს ექვემდებარებოდნენ და, თავის დროზე, მაკედონელთა მბრძანებლობაც აიცდინეს თავიდან...“ (პლუტარქე, 1957, გვ. 117). მაშ, რად უნდოდათ ასეთ დაუმორჩილებლებს დამარცხებული „მითრიდატესთვის ეამებინათ“? „პომპეუსის“ ცხოვრების ეს ადგილი არადამაჯერებლად გამოიყურება, მით უმეტეს, რომ სხვა წერილობითი წყაროები ამავე ამბის თხრობისას იბერების მიერ მითრიდატეს მამებლობის ცდას არ აღნიშნავენ (აბიანე, „მითრი-

დატ.“ 103; დიონ კასიოსი, „რომის ისტ.“, XXXVII, 1, 2; სტრაბონი, XI წ., I თ., 6).

იბერების დამარცხების შემდეგ პომპეუსი შეუფერხებლად გადავიდა კოლხეთში (პლუტარქე, „პომპეუსი“, 34). როგორც ჩანს, იბერიისაგან განსხვავებით, კოლხეთში ორგანიზებული წინააღმდეგობა არ გაუწევიათ. შესაძლოა იმიტომაც, რომ სკვპტუხიებად დანაწილებული შიდა კოლხეთი პოლიტიკურად იბერიის გავლენის ქვეშ იყო და მათ მეფე არტაგისის მსგავსი (ქართლის ცხოვრება, 1955, გვ. 30) ჯარი არ ჰყავდათ (არტოკეს ჯარის შესახებ იხ. — აპიანე, „მითრიდატ.“ 103; დიონ კასიოსი, „რომის ისტ.“, XXXVII, 1, 2; პლუტარქე, „პომპეუსი“, 34). „ამის შემდეგ, როდესაც პომპეუსმა გაიგო, რომ ფასისი არ არის შორს, გადაწყვიტა მის გაყოლებით კოლხეთში ჩასულიყო“ (დიონ კასიოსი, „რომის ისტ.“, XXXVII, 3). ამ ნაწყვეტიდან ისე ჩანს, რომ კოლხეთი მდ. ფასისის ქვემო წელზე, ზღვასთან იგულისხმებოდა. პომპეუსი „დაიძრა განზრახული მიმართულებით და გაიარა კოლხებისა და მათი მეზობლების მიწაზე, თან მოქმედებდა ხან ღარწმუნებით, ხან დაშინებით“ (დიონ კასიოსი, „რომის ისტ.“, XXXVII, 3) და ბრძოლით.

პონტო-რომის მესამე ომის დასასრულს პომპეუსისაგან დევნილი მითრიდატე სამი ათასი მეომრით მიდის ქალაქ სინოროიაში (სინორეგა). რათა სული მოითქვას და მხედრობას აღჭურვილობა შეუქმნოს (აპიანე, „მითრიდატ.“ 101). აქედან მითრიდატე ჯართურთ თავისი სიძის — ტიგრანისკენ გაემართა, „მაგრამ ტიგრანმა იგი არ მიიღო და თანაც ასი ტალანტი ჯილდოდ შეჰპირდა მას, ვინც მის თავს მიუტანდა. ამიტომ მითრიდატემ ევფრატის სათავეს გზა აუქცია და კოლხეთში გადავიდა“ (პლუტარქე, „პომპეუსი“, 32). ამასვე ადასტურებს დიონ კასიოსი კოკეიანოსი — „თავის იმედებში მოტყუებული მითრიდატე გაემართა კოლხეთისაკენ...“ („რომის ისტ.“, XXXVI, 50).

მითრიდატე გადავიდა მდინარე აფსაროსზე (ჭოროხ-ოლთუ) და იქიდან მდ. მტკვრის ხეობაში. იგი ზღვის სანაპირო გზით არ წასულა, რადგან იცოდა, რომ აქ პომპეუსის ბრძანებით ჩასაფრებული იყო სერვილიუსი სამხედრო-საზღვაო ფლოტით (პლუტარქე, „პომპეუსი“, 34). სერვილიუსს, ეტყობა, მთასა და ზღვას შორის ვიწრო სანაპირო (აფსაროსის ვიწრო გასასვლელის შესახებ იხ. Латышев, 1904, გვ. 447) ჰქონდა ბლოკირებული და მითრიდატეს რაზმებს ელოდებოდა.

მითრიდატე შეიჭრა ხოტენეში, ბრძოლით გაიკაფა გზა (აპიანე, „მითრიდატ.“ 101) და შემდეგ დაუყვა მდ. მტკვრის ხეობას, აქედან ფოცხოვი-ქვაბლიანი-ჭუბრაულის ხეობებში გადაინაცვლა, რადგან მტკვართან იბერებთან შეტაკება მოუხდა (აპიანე, „მითრიდატ.“, 101). ეტყობა, მათთანაც, როგორც ტიგრანთან, საქმე ვართულებული ჰქონ-

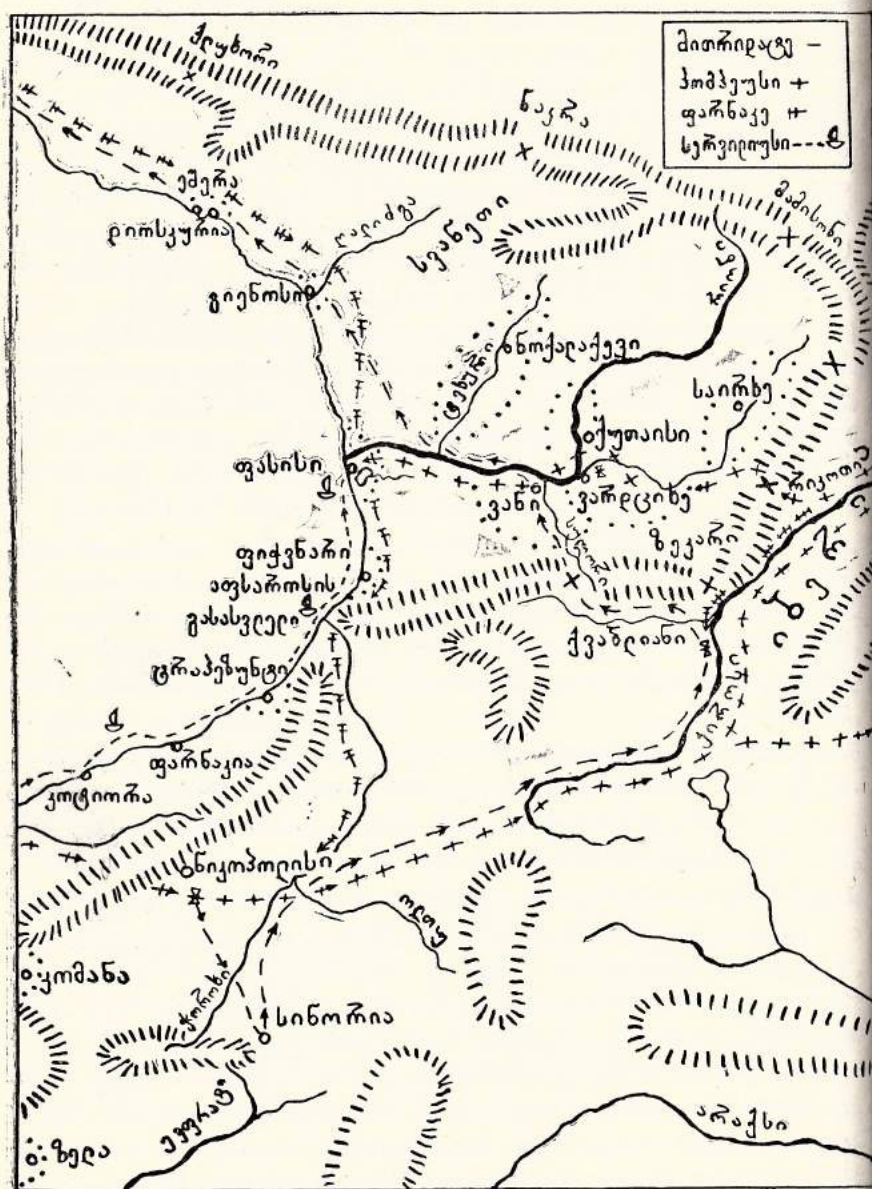
და, და გაემართა „მეფისწყაროს“ გადასასვლელისაკენ (შესაძლოა, რომ მითრიდატე გადავიდა ზეკარის გადასასვლელზე და შემდეგ ხანისწყალ-რიონის გზით მიადგა „ვანს“). ეს გზა შემდეგ მდ. სულორის წყალგამყოფ ქედამდე აღწევს და ხეობაში ეშვება. იგი არცთუ ძნელად სავალია და სირთულით დაახლოებით ლიხის ქედის გადასასვლელების მსგავსია. ადგილობრივი მცხოვრებლები მას ახლაც იყენებენ სასაირალოდ (ამ გზაზე სოფ. სულორის ზემოთ „საკაკილე“ ძვ. წ. IV—II სს., მდ. ყუმურის ხეობაში სოფ. გაილოურთან „მსხალთა“ ძვ. წ. III—I სს. არქეოლოგიური მასალებია დადასტურებული) (იხ. გამყრელიძე, 1982, გვ. 32). ამ ადგილებზე მიუთითებს ალბათ სტრაბონი, როცა გადმოგვცემს, რომ მითრიდატე „მთებას გადაღმა კოლხეთში გაიქცაო“ (სტრაბონი, XII წ., III თ., 28).

ძალების მოკრება და აღჭურვილობის შევსება ესაჭიროებოდა დევნილ მითრიდატეს. მას ხომ ისევე რომთან ბრძოლის დიდი გეგმები უტრიალებდა თავში (აპიანე, „მითრიდატ.“, 102), რაც უზარმაზარ თანხებს მოითხოვდა. მითრიდატეს აზაზე კი მდ. სულორის ხეობაში მდიდარი ქალაქი სური (ვანი) მდებარეობს (ვანი-სურის შესახებ იხ. Хоштарна, 1960, გვ. 47—50; ყაუხჩიშვილი, 1987, გვ. 131—143).

სკვუნდუსი აღნიშნავს: „...ფასისს, რომელსაც ირთვის დიდი მდინარეები პიპოსი (ცხენისწყალი, გ. გ.) და კიანეოსი, ახლა არსებობს მხოლოდ სურიუმი, რომელსაც სახელი ჰქვია მდინარის, რომელთანაც მდებარეობს (მდ. სულორი, გ. გ.). ეს მდინარე ფასისს ერთვის იქ, სადამდეც შეიძლება დიდი გემებით ნოსნობა“ (იხ. Латышев, 1904, გვ. 178—179).

სურიონის მსგავს ტოპონიმს, კოლხეთის გარდა. კლავდიუს პტოლემეოსი (ლომთური, 1955, გვ. 40) იბერიაშიც ახსენებს. იბერიის „გეოგრაფიაშიც“ **Σοур-α** ისეთივე დაწერილობით არის გადმოცემული, როგორც „ვანის“ ნაქალაქარის ახლად აღმოჩენილ ძვ. წ. III ს. საკანონმდებლო წარწერაში (**Σοур-ε**) (ყაუხჩიშვილი, 1987, გვ. 138).

ვანის ნაქალაქარის შესახებ გამოთქმულია სხვადასხვაგვარი მოსაზრებები (იხ. Хоштарна, 1960; გვ. 47—50; კაკაბაძე, 1959, გვ. 35; ბოზოჩაძე, 1967, გვ. 547—552; ლორთქიფანიძე, 1968, გვ. 133—143). ჩვენ შესაძლებლად მიგვაჩნია, რომ სური (ვანი — „ვანის ქვეყანა“) ყოფილიყო თეოკრატული მმართველობის ქალაქი — „სკვპტუხიის“ ცენტრი, სადაც დიდი როლი ენიჭებოდა კულტმსახურებას, რადგან რელიგია-იდეოლოგია კიდევ ერთი დამატებითი ძალა იყო, რომელიც ხელისუფალი არისტოკრატისათვის მძლავრ ბერკეტს ქმნიდა დაბალი ფენების სამართავად (შეადარე, Лорджкиანიძე, 1972, გვ. 106—125; ინაძე, 1986, გვ. 32—53; გამყრელიძე, 1989, გვ. 59—69).

ვანის ნაქალაქარზე აღმოჩენილ რელიგიური ხასიათის საკანონ-
 მდებლო წარწერა-დადგენილებაში მითითებულია რა უნდა აკეთონ
 ქურუმებმა (რა მსხვერპლზეწირვა აწარმოონ, მისტერიები როგორ შე-
 ასრულონ) და რა არის აკრძალული (უსამართლობის ჩადენა, კულტ-
 მსახურების დარღვევა და ა. შ.) „არამედ მისდიონ დაწერილს და დას-
 ღონ ფიცი ქურუმმა ქალებმა და ქურუმმა (კაცებმა), რომ მოიქცევიან
 დადგენილებისამებრ. ფიცის ერთგული ვიყო ისე, როგორც ღვთისმო-
 სავეთ ეკუთვნით, ხოლო ფიცის გამტეხს ამის საწინააღმდეგო დამემარ-
 თოს“ (ყაუხჩიშვილი, 1987, გვ. 137).

საყურადღებოა, რომ წარწერაში აღმოჩნდა საერთო ქართული მა-
 სალისათვის (წერილობითი, ეთნოგრაფიული, ფოლკლორული და სხვ.)
 დამახასიათებელი ტრიადა — დედამიწა, მზე, მთვარე. წარწერის ამომ-
 კითხველი იმოწმებს ლეონტი მროველს: „და უბრძანა ალექსანდრე
 აზონს, რათა პატივსცემდენ მზესა და მთვარესა და ვარსკულავთა
 ხუთთა და ჰმსახურებდენ ღმერთსა უხილავს, დამბადებელსა ყოვლისა-
 სა“ (ქართლის ცხოვრება, 1955, გვ. 18).

ვანის ნაქალაქარზე აღმოჩენილია საზოგადოებრივი, სატაძრო-სა-
 კულტო და ძლიერი საფორტიფიკაციო ნაგებობების ნაშთები. ქალაქს
 ჰქონდა მძლავრი სამშენებლო პოტენციალი: კრამიტის, ალიზის აგუ-
 რის დამამზადებელი და რუსტირებული ქვის სათლელები; სამშენებ-
 ლო-საინჟინრო ცოდნა; მშენებლობის ადგილას მასალის მიქტანი სა-
 შუალელები და ა. შ. რაც მთავარია, ყველაფერი ამის ამოქმედება მო-
 ითხოვდა გარკვეულ ორგანიზაციულ გამოცდილებას. ვანის ნაქალა-
 ქარის კულტურულ ფენებში დიდძალი ადგილობრივი წარმოების
 (ქვევრები, ამფორები, ქოთნები, დოქები, ჯამები და სხვ.) და შემო-
 ტანილი უცხოური (სინოპეს, როდოსის, ქიოსის, კნიდის, კოსის კერა-
 მიკული ტარა; მცირეაზიური, შავი და წითელლაციანი კერამიკა და
 სხვ.) კერამიკა ნანახი, რაც კარგად დაყენებულ სავაჭრო საქმიანობაზე
 მიუთითებს. ნაპოვნია, აგრეთვე, ტერაკოტების გასაკეთებელი ყალიბე-
 ბი. გვხვდება დიდი რაოდენობის ვერტიკალური საქსოვი დაზგების სა-
 წაფები; ადგილობრივად დამზადებული და უცხოეთიდან შემოტანილი
 ოქრომჭედლობის ნიმუშები (არქეოლოგიური მასალა იხ. კრებ. „ვა-
 ნი“, 1972, 1976, 1977, 1979, 1981, 1983).

ქალაქი „ვანი“ ეკონომიკურად ძლიერი იყო; ხელოსნობა და ვაჭ-
 რობა კარგად იყო განვითარებული. მას, „საყანჩიასთან“ ერთად, ჰქონ-
 და სასოფლო-სამეურნეო მიწები — დაბლაგომი; მთისძირი, შუამთა,
 გაილოური, კეჭინარა, გორა, ბაგინეთი, ინაშაური, სულორი „საკაკი-
 ლე“, ძულუხი, ბუღნარი, ბზვანი და მათ ურბანისტულ ცენტრს წარ-
 მოადგენდა (იხ. გამყრელიძე, 1982, გვ. 36, 55). ქალაქს მძლავრი თავ-

დაცვითი სისტემა ჰქონდა და, ბუნებრივია, დამცველი რაზმებიც ეყოლებოდა. ეს რაზმებივე ახორციელებდნენ ალბათ სასოფლო-სამეურნეო მიწების ზედამხედველობას (გამყრელიძე, 1982, გვ. 36, 55—60).

„ვანის ქვეყანა — სეპტუხია“, საფიქრებელია, რომ გეოგრაფიულ საფუძველზე განვითარებული თეოკრატიული უბრანისტული ერთეული იყო, რომელიც გარკვეული თვითმმართველობით სარგებლობდა. დაახლოებით ძვ. წ. III ს. დასაწყისიდან იგი ალბათ, იბერიის სამეფოს გავლენის ქვეშ მოექცა. ამდაგვარი მსხვილი ე. წ. პოლისური საკულტო კერები იყო მცირე აზიაში — პონტოს კომანა, ანისა, ტიანა, ოლბა, ზე-ლა (იხ. *Периханиян*, 1959, გვ. 156, 170—175; ინაძე, 1976, გვ. 136—144). სამწუხაროდ, ეს ქალაქები არქეოლოგიურად თითქმის არ არის შესწავლილი. თეოკრატიული პოლისები გარკვეულწილად ექვემდებარებოდნენ მსხვილ „ელინისტურ“ სახელმწიფოებს (იხ. *Периханиян*, 1959, გვ. 154).

გადალახა რა მთები („მეფისწყაროს“ ან „ზეკარას“ გადასასვლელი) სამი ათას ერთეულ მეომართან ერთად, მითრიდატემ (აბიანე, „მითრიდატე“, 101; სტრაბონი, XII წ., III თ., 28) დაარბია და გაძარცვა „ვანის“ მდიდარი ქალაქი. არქეოლოგიური მონაცემები ადასტურებს, რომ ქალაქი ძვ. წ. I ს. შუა ხანებში (60-იანი წლები) ხანმოკლე დროის განმავლობაში დანგრეულია ორჯერ. საფიქრებელია, რომ პირველად ის დაანგრია და გაძარცვა მითრიდატემ, ხოლო მეორედ პომპეუსმა, რომელმაც დაამარცხა იბერიის მეფე არტოკი და შეიჭრა კოლხეთში. პომპეუსმა „ვანის“ მიმართ „ომოქმედა დამინებით“ (დიონ კასიოსი, „რომის ისტ.“, XXXVII, 3) და ბრძოლით. ის „კოლხეთში შეიჭრა“ (პლუტარქე, „პომპეუსი“, 34). პომპეუსმა „კოლხეთთან, ალბანელებთან, იბერებთან, არმენიელებთან... და სხვა აღმოსავლელ ხალხებთან წარმატებული ბრძოლებით განაგრცო რომაელთა ძალაუფლება...“ (აბიანე, „მითრიდატეს ომები“, 114).

მეორე ნგრევის კვალი ყველაზე კარგად ჩანს ვანის ნაქალაქარის შუა ტერასის აღმოსავლეთ ფერდობზე, სადაც თავდაცვითი კედლები სასწრაფოდ, სახელდახელოდ, საძირკვლის ყოველგვარ მომზადების გარეშე აგებული თიხნარ ფენაზე. ეს ფენა კი პირველი ნგრევისაგან არის წარმოშობილი (ლორთქიფანიძე, 1968, გვ. 141). პირველი ნგრევის ფენაში ძირითადად გვხვდება არქიტექტურული დეტალების ნატეხები, კერამიკული მასალა, მონეტები. პონტოს მონეტები, ეტყობა, მითრიდატეს მეომრებისაა, ანდა აქ შავიზღვისპირა ურბანისტული ცენტრებიდანაა მოხვედრილი. საყურადღებოა, რომ ზუსტად ასეთი მონეტაა აღმოჩენილი ეშერის ნაქალაქარზე (იხ. *Шамра*, 1980, გვ. 142—143). ნაქალაქარზე, სხვა მონეტებთან ერთად, აღმოჩნდა პართული

ფულიც, რომელიც აქ იბერიის გზით შემოდის (დუნდუა, ლორთქიფანიძე, გ., 1977, გვ. 119).

ქალაქის გაძარცვის შემდეგ მითრიდატე თავისი მეომრებით გადავიდა მდ. ფასისზე (რიონი) და გაემართა ქალაქ დიოსკურიისაკენ (იხ. *Лорджипанидзе Г.*, 1970, გვ. 19). მან აქ რომის წინააღმდეგ ახალი გეგმების შემუშავებაში გაატარა ზამთარი (აბიანე, „მითრიდატე“ 101), ხოლო შემდეგ „ხმელეთის გზით“ წავიდა ბოსფორში (დიონ კასიოსი, „რომის ისტ.“ XXXVI, 50), რადგან საზღვაო გზა რომაელებს ჰქონდათ ბლოკირებული. „დაამარცხა თუ არა იბერები, პომპეუსი კოლხეთში შეიჭრა. მდინარე ფასისის სანაპიროზე მას შეეგება სერვილიუსი თავისი ფლოტით, რომლითაც იგი პონტოს იცავდა“ (პლუტარქე, 1957, გვ. 117). პომპეუსმა კოლხეთში დაამარცხა და ტყვედ იგდო სეკატუსი ოლთაკე — *Σεκατῆς* (აბიანე, „მითრიდატე“ 117). საინტერესოა, რომ ამდაგვარივე სახელის (*Otaces*) იბერთა რაზმის წინამძღოლს ჩხენიებს რომაელი ავტორი ვალერიუს ფლავუსიც (იხ. *Латышев*, 1904, გვ. 210). შესაძლოა აქ ერთი და იმავე პიროვნებაზე იყოს საუბარი.

მითრიდატეს მიერ ქალაქის გაძარცვის და დიოსკურიისაკენ წასვლის შემდეგ, ქალაქის მესვეურებმა ალბათ დაიწყეს მისი თავდაცვითი სისტემის სახელდახელო აღდგენა-გამაგრება. ისინი ჩქარობდნენ, რადგან იცოდნენ, რომ როცა პომპეუსი იბერებს და ალბანებს დაამარცხებდა, კოლხეთში გადმოვიდოდა საომრად.

პომპეუსს, ეტყობა, არ გასჭირვებია მითრიდატეს მიერ გაძარცვული ქალაქის ხელმეორედ აღება. მეორე ნგრევის ფენა არცთუ დიდია და მხოლოდ ზოგიერთ უბანზე დასტურდება (იხ. ლორთქიფანიძე, 1968, გვ. 141). ნაქალაქარზე ნაპოვნია ბრინჯაოსგან ჩამოსხმული არწივის 8 სმ-იანი გამოსახულება, რომელსაც ქვემო ნაწილში ჯოხზე დასამაგრებელი ღრუ აქვს. სრულიად შესაძლებელია, რომ ეს იყო რომაული რაზმის *signum*-ი, რომლითაც შემკული იყო *vexillum*-ის შტანდარტის თავი (იხ. *Museum Caucasicum*, 1902, გვ. 108; *Лорджипанидзе Г.*, 1970, გვ. 33; 1970, გვ. 33; *Bandinelli*, 1961, ტაბ. 18). ნაქალაქარზე ნაპოვნია რომაული მონეტები (იხ. დუნდუა, ლორთქიფანიძე გ., 1977, გვ. 124) და რომაული საბრძოლო *Pilum*-ი.

„ვანის“ ქალაქი არსებობს პომპეუსის დაღმწერის შემდეგაც აგრძელებს, მაგრამ მისი ეკონომიკური საყრდენი უკვე საფუძვლიანადაა მოშლილი. შესაძლოა, რომ ის ამის შემდეგ გარკვეულ ხანს არსებობს მხოლოდ, როგორც ტაძარი (სატაძრო მეურნეობით) და სამისწო. ამას ადასტურებს ქვედა ტერასაზე აღმოჩენილი გვიანანტიკური ხანის ე. წ. იტალიკური ამფორების ფრაგმენტები (იხ. *Лорджипанидзе...*, 1984, გვ. 50).

ძვ. წ. 65 წელს კავკასიაში პირველად გამოჩნდნენ რომის რესპუბლიკის ლეგიონერები გნეუს პომპეუს მაგნუსის ხელმძღვანელობით. რომს კავკასიაში ძირითადად იზიდავდა ეკონომიკურ-სტრატეგიული გამოჩენა; ახალი ქვეყნების თავისი გავლენის სფეროში მოქცევა; ახალი სავაჭრო გზების და საქონლის გასასაღებელი ბაზრების ხელში ჩაგდება. ფრიად საყურადღებო იყო ინდოეთიდან და შუა აზიიდან მომავალი გზა, კასპიის ზღვიდან მდ. მტკვარზე ლიხის ქედის გადასვლით, მდ. ფასისზე გავლით შავ ზღვამდე (პლინიუსი, VI, 50). ეს გზა განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს იმის შემდეგ, რაც გაძლიერებულმა პართიის სახელმწიფომ თავის კონტროლს დაუქვემდებარა ჩინეთიდან და ინდოეთიდან მომავალი სამხრეთის სატრანზიტო მაგისტრალები (იხ. Саникидзе, 1953, გვ. 5).

კავკასიონის ქედი კარგი წინააღმდეგობა იყო ჩრდილოკავკასიური მომთაბარე-მეომარი ტომების ამიერკავკასიისა და მკირე აზიაში შემოჭრის რეგულირებისათვის. ამ მხრივ განსაკუთრებით საყურადღებოა მამისონის, დარიალისა და დერბენტის გადასასვლელები. ვის ხელშია ეს გზები იყო, მას შეეძლო კონტროლი გაეწია ჩრდილოკავკასიური მეომარი ტომების მოძრაობისათვის (ჯანაშია, 1952, გვ. 181—182).

აშასთანავე, პომპეუსს პირადი პატივმოყვარული ინტერესებიც ამოძრავებდა. გაიუს მანილიუსის კანონის — Lex Manilia (იხ. Cicero, 1911, გვ. 1—21; Цициерон, 1962, გვ. 172—175) მიხედვით, პომპეუსმა აღმოსავლეთში შეუზღუდავი, ერთპიროვნული ძალაუფლება მიიღო. მას აღმოსავლეთის პროვინციებში მყოფი ყველა ლეგიონი და სამხედრო-საზღვაო ფლოტი ექვემდებარებოდა. პომპეუსს თავისი შეხედულების მიხედვით შეეძლო დაენიშნა ან გადაეყენებინა მმართველები, ეწარმოებინა ომები, დაედო ზავი. აქამდე რომის რესპუბლიკაში ასეთი დიდი ძალაუფლება არავის მიუღია (აპიანე, 97).

აღმოსავლეთის ქვეყნებში პომპეუსის ჩასვლის დროს ლუკულუსს მითრიდატე ევპატორთან ომი თითქმის ბოლომდე ჰქონდა მიყვანილი. პომპეუსს კი დიდება-სახელისათვის და მომავალი ტრიუმფებისათვის ახალ-ახალი ომები სჭირდებოდა. პომპეუსის კავკასიაში ლაშქრობა, რასაკვირველია, მხოლოდ მითრიდატე ევპატორის დევნითა და მასზე საბოლოო გამარჯვების მოპოვების წყურვილით არ აიხსნება, თუმცა-ღა ერთ-ერთი მიზეზი ესეც უნდა ყოფილიყო.

პომპეუსი შეიჭრა მეფე არტოკეს სამფლობელოში. იგი მალევე მიადგა სატახტო ქალაქ მცხეთას. არტოკემ, ეტყობა, ვერ მოახერხა თავისი ძალების სწრაფად მობილიზება მტრის წინააღმდეგ და გაცლა არჩია. მცხეთის აკროპოლისი მიატოვა, გადავიდა მტკვარზე და ხიდი დაწვა (დიონ კასიოსი, XXXVII, 1, 2). არტოკე, რომელმაც ადრე პომ-

პეუსს „მეგობრობა“ შესთავაზა და თვითონ კი პირველმა დააწყო საომარი მზადება, ალბათ, საქმის კურსში იყო რომაელების საომარი გადაადგილებების თაობაზე. მიუხედავად ამისა, არტოკემ, ბუნებრივია, იმდროინდელი უძლიერესი სახელმწიფოს კარგად შეიარაღებული და გაწვრთნილი, ბრძოლებში გამობრძმედილი ჯარისთვის ორგანიზებული წინააღმდეგობის გაწევა ვერ მოახერხა. ამიტომ იგი ამ შემთხვევაში ერთადერთ სწორ გზას — დროის გაყვანის ტაქტიკას დაადგა, რადგან მიხედა, რომაელებთან პირდაპირ შეჯახებაში მათი გამკლავება გაუჭირდებოდა. ბრძოლებში ცხრა ათასი იბერიელი დაიღუპა, ხოლო ათი ათასი ტყვედ ჩავარდა (პლუტარქე, პომპეუსი, 34). ბოლოს არტოკემ პომპეუსს ზავი შესთავაზა. პომპეუსმა შეატყო, რომ იბერებთან პარტიზანული ხასიათის გაუთავებელი ბრძოლები მოელოდა, რაც საომარ კამპანიას გააჭინაურებდა და უარყოფითად იმოქმედებდა ლეგიონერების საბრძოლო განწყობაზე და ამიტომ ზავზე დათანხმდა. იბერია „რომის მეგობრად და მოკავშირედ“ გამოცხადდა. ამგვარად, იბერია რომის მიმართ ნახევრად ვასალურ მდგომარეობაში აღმოჩნდა. სამაგიეროდ, ქვეყანა გადაარჩა სრულ დარბევას და არტოკემ სამეფო ტახტი შეინარჩუნა.

მოავგარა თუ არა იბერიის საკითხი, პომპეუსი გადავიდა ლიხის ქედზე და „კოლხეთში შეიჭრა“ (პლუტარქე, პომპეუსი, 34). როგორც ჩანს, ძლიერ ციხესიმაგრე შორაპანს (არქეოლოგიური მასალა იხ. ჯაფარიძე, 1990, გვ. 6—8) არავითარი წინააღმდეგობა არ გაუწევია პომპეუსისთვის, რაც იმაზე მიგვანიშნებს, რომ ამ დროისათვის შორაპანი, ეტყობა, არტოკეს ექვემდებარებოდა, მას კი რომთან სამოკავშირეო ხელშეკრულება ჰქონდა დადებული. სტრაბონი სარაპანისის (შორაპანის) შესახებ გადმოგვცემს: „სიმაგრეს შეუძლია დაიტიოს მთელი ქალაქის მოსახლეობა“ (XI წ., II თ., 17); „კოლხიდიდან იბერიაში შესასვალი დახშულია კლდეებით, სიმაგრეებითა და ხეობებიანი მდინარეებით“ — ი (XI წ., III თ., 4).

რომაელების გამოჩენის დროს შიდა კოლხეთი დანაწილებული იყო სკვებტუხიებად. საფიქრებელია, რომ მათი ნაწილი იბერიის პოლიტიკურ გავლენას ემორჩილებოდა (მაგ., შორაპანი, რომელიც უბრძოლველად გაიარა პომპეუსმა), ხოლო ნაწილი კი, ეტყობა, სეპარატისტულ, შედარებით დამოუკიდებელ პოლიტიკას ატარებდა (მაგ., „ვანის“ სკვებტუხია, რომელსაც თეოკრატია მართავდა და რომელიც, ალბათ, ერთ-ერთ ძლიერ „ქვეყანას“ წარმოადგენდა). სტრაბონის დედის ბიძას მამის მხრიდან, მითრიდატე ევპატორის მოხელეს — მოაფერნეს კი დასავლეთი კოლხეთი (resp. პონტოს კოლხეთი) ექვემდებარებოდა (სტრაბონი, XI წ., II თ., 18). ამ დროისათვის კოლხეთში სახლობდნენ მთის მეომარი ტომებიც, რომლებიც არავის არ ექვემდებარებოდნენ.

პომპეუსი რომ მარტო მშვიდობიანი გზით არ მოქმედებდა კოლხეთში, ამაზე მიუთითებს აპიანეს ცნობა, რომ პომპეუსმა „კოლხებთან, ალბანელებთან, იბერებთან, არმენიელებთან... და სხვა აღმოსავლელ ხალხებთან წარმატებული ბრძოლებით განაცრო რომაელთა ძალაუფლება...“-ო (აპიანე, „მითრიდატეს ომები“, 114). ამასვე აღნიშნავს ფლორუსი („მითრიდატეს ომები“, 40) პომპეუსმა „დაამარცხა კოლხები“-ო (Латышев, 1904, გვ. 258). რომაელთა აგრესიულობის დასტურია ისიც, რომ რომში პომპეუსის ტრიუმფის დროს ტყვეთა შორის წარმოდგენილია „კოლხების სკეპტუხი ოლთაკე“ (აპიანე, 117). შესაძლებელია, რომ ოლთაკე „ვანის ქვეყნის“ სკეპტუხთა გვარიდან იყო, რომელმაც წინააღმდეგობა გაუწია პომპეუსს (იხ. ინაძე, 1987, გვ. 59) (გაიხსენოთ ვანის მეორე ნგრევის კვალი). აპიანე (მითრიდატეს ომები, 117) ტრიუმფის მონაწილეებს იერარქიული თანამიმდევრობით ჩამოთვლის; აქ აშკარად ჩანს, რომ ოლთაკე ჩვეულებრივი სარდალი კი არ არის, არამედ ძველი კოლხეთის ხელისუფალთა გვარისა. იგი სიაში მეფეებსა და მათ შვილთა შორის არის დასახელებული (ყაუხჩიშვილი, 1959, გვ. 36). ასეთი წარმომავლობა, საფიქრებელია, მას აძლევდა უფლებას, რომ ცალკე, არტოკეს პომპეუსთან დაზავების შემდეგ, კიდევ გაეგრძელებინა საკუთარი სამფლობელოების დაცვა. რომაელებს არ დაემორჩილა და კავკასიონის მთებს შეაფარა თავი კოლხთა მმართველმა ოროზმა, როგორც ამას გადმოგვცემს რომაელი ავტორი ფლორუსი („მითრიდატეს ომები“, X, 28) (იხ. Латышев, 1904, გვ. 258; The loeb classical library, 1957, გვ. 186—188). ოროზი, ჩანს, კოლხეთის რომელიღაც მხარის წინამძღოლ-მმართველი იყო (დაახლოებით ოლთაკესნაირი), რომელიც არ დაემორჩილა რომაელებს. ზოგი მკვლევარი მას მთელი კოლხეთის მეფედ (regem Colchorum — Florvs, XL, 28) მიიჩნევს (ბერძნიშვალი, 1969, გვ. 131), მაგრამ ცნობილია, აგრეთვე, რომ ამ დროისათვის კოლხეთი არ იყო ერთიანი სამეფო. გაიხსენოთ სტრაბონის ცნობები (XI, 2, 18) სკეპტუხიებად დაყოფისა და ქვეყნის დასუსტების შესახებ (XI, 2, 17). საყურადღებოა, აგრეთვე, დიონ კასიოსის ცნობა პომპეუსის ლაშქრობის აღწერისას რომ ახსენებს კოლხეთში მრავალ მეომარ ტომს (XXVII, 3).

მოაფერნეს, რომელიც მითრიდატე ევპატორს დასავლეთ კოლხეთში ჰყავდა მმართველად დაყენებული, წინააღმდეგობა არ გაუწევია პომპეუსისთვის. ყოველ შემთხვევაში, მოაფერნეს საბრძოლო მოქმედება წერილობითი წყაროებიდან არ ჩანს. საყურადღებოა, რომ იგი არ არის პომპეუსის ტრიუმფის სიაში. შესაძლებელია, მოაფერნემ ჯერ მითრიდატესთან ერთად დაიხამთრა დიოსკურიაში, ხოლო შემდეგ მასთან ერთად ბოსფორისაკენ გაიქცა.

პომპეუსი მდ. ფასისის გაყოლებით ჩადის ზღვამდე (ეტყობა ქ. ფასისში), სადაც მას სერვილიუსი ფლოტი შეეგება (პლუტარქე, პომპეუსი, 34). რომაელები დიოსკურიის, მითრიდატე ევპატორას კოლხური რეზიდენციის მიმართულებით აღარ წავიდნენ, რადგან შესაძლებელია, რომ მითრიდატეს გაქცევის შემდეგ ქალაქი თავისი ნებით გადავიდა პომპეუსის მხარეზე და წარმომადგენლები აახლა. სოსუმის (დიოსკურიის) არქეოლოგიურ ძეგლზე ძვ. წ. I საუკუნის კულტურული ფენები სუსტად არის წარმოდგენილი. აქ რაიმე ნგრევის კვალი ჯერჯერობით არ ჩანს.

ზღვამდე მისულმა პომპეუსმა მითრიდატეს დევნა მიზანშეწონილად აღარ ჩათვალა. პლუტარქეს თქმით, „ბოსფორისა და მეოტილის მახლობლად მცხოვრებ ტომებში თავშეფარებული მითრიდატეს დევნა ფრიად დიდ სიძნელეებთან იყო დაკავშირებული. ამავე დროს, პომპეუსს აუწყეს: ალბანელები ხელახლა აჯანყდნენო. რისხვითა და შურისძიების სურვილით ანთებული პომპეუსი ალბანთა წინააღმდეგ დაიძრა“ (პლუტარქე, პომპეუსი, 34). პომპეუსს „სრულებითაც არ უნდოდა მტრის დევნა ამაოდ. იგი სხვა საქმეებს აკეთებდა, რომლებიც, ასე თუ ისე, მითრიდატეს ომთან იყვნენ დაკავშირებულნი და დროს აჭიანურებდა“ (პლუტარქე, პომპეუსი, 41).

კლდე-ღრეებში მითრიდატეს დევნას პომპეუსმა მოქნალი პოლიტიკა ამჯობინა. როგორც ჩანს, მან მითრიდატეს შვილთან ფარნაკესთან კავშირი გააბა და მისი ხელით მოუსწრაფა მას სიცოცხლე. პლუტარქე აღნიშნავს, რომ მითრიდატეს სიკვდილის შემდეგ ყველაფერი ფარნაკემ მიისაკუთრა და პომპეუსს შეატყობინა — „ყველაფერი ეს ჩემთვისა და რომაელებისათვის მივიღეო“ (პლუტარქე, პომპეუსი, 41). მაშის „მკვლელი“ ფარნაკე პომპეუსმა „რომაელთა მეგობრად და მოკავშირედ გახადა და უბოძა ბოსფორის მეფობა...“ (აპიანე, მითრიდატეს ომები, 113).

წავიდა რა პომპეუსი აფხაზოსის ვასასველელის და სომხეთის გავლთ გაურჩეული ალბანელების დასაშოშმინებლად (დიონ კასიოსი, XXXVII, 3; პლუტარქე, პომპეუსი, 35), კოლხეთის გამგებლად, დინასტად არისტარქე დატოვა (აპიანე, 114). ორი რომაული საისტორიო წყარო არისტარქეს მეფედ მოიხსენიებს (ეგტროპიუსი, VI, 14; ფესტუსი, VI). მაგრამ არისტარქეს სახელით ძვ. წ. 52 წელს მოჭრილ მონეტებზე ის თვითონ თავის თავს მეფეს არ უწოდებს. მონეტაზე წერია — „Αριστάρχου τῆς ἐπὶ Κολχίδας, ΒΙ“ — „არისტარქესისა, რომელიც კოლხიდას განაგებს, XII წელი“. არისტარქე რომ მეფე არ არის, ეს იქიდანაც ჩანს, რომ ამავე დროის ბოსფორის მეფის ფარნაკეს მონეტას აწერია „დიდი მეფის ფარნაკესა“. შემთხვევითი არ უნდა იყოს ის ფაქტი, რომ რომთან დაკავშირებული ორი პიროვნებიდან

ერთი — ფარნაკე მეფედ, ხოლო მეორე არისტარქე — მხოლოდ მმართველად, დინასტად იხსენიება — „και Καλαχων Ἀριστάρχειον δυναστῆν“ (აბიანე, 114) (ყაუხჩიშვილი, 1959, გვ. 27—31). ფრად საყურადღებოა მოსახრება, რომლის მიხედვითაც არისტარქეს მონეტაზე მარჯვენა პროფილში გამოსახული, თავზე გვირგვინიანი უწვევრულვაშო მამაკაცი ჩამოჰგავს პომპეუსის სხვა პორტრეტებს (Jenkins, 1959, გვ. 32). ასე რომ, ამაშიც კარგად აღსახა არისტარქეს დაქვემდებარებული მდგომარეობა რომისადმი. არისტარქე ხომ პომპეუსის დასმული იყო კოლხეთში.

ერთი მხრივ, არისტარქეს უფლება რომ ჰქონოდა თავის მოჭრილ მონეტაზე მეფედ მოხსენიებინა თავი, ამას უსათუოდ გააკეთებდა. მეორე მხრივ, პომპეუსის მიერ აღწევებული არისტარქე შესაძლოა არ იყო ისეთი მაღალი (მეფური გვარის) წარმომავლობის, რომ კოლხს სკეპტუხებს ელიარებინათ მისი სუზერენობა და ამიტომ ამჯობნა არ გაეღიზიანებინა ისინი.

საფიქრებელია, არისტარქე შიდა კოლხეთში კი არ ჯდება, არამედ დიოსკურიას ირჩევს მთავარ რეზიდენციად, რომელიც ადრე მითრიდატეს კოლხური რეზიდენცია იყო. ამას თითქოს მხარს უჭერს ისიც, რომ სოხუმთან (დიოსკურიასთან) არის აღმოჩენილი ერთადერთი პაპორტიანი არისტარქესული მონეტა. მონეტის რევერსზე გამოსახულია ქალღმერთი ტიქე სასმისით, საჭით, რომელიც ანტიკური სიმბოლიკით ქალაქის მართვის ბედნიერ ბედზე მიუთითებს. ასეთი სიმბოლიკიანი მონეტები დამახასიათებელია მცირე აზიის ქალაქებისათვის რომაულ ხანაში (იხ. Голенко, 1964, გვ. 108; Дундуа, 1987, გვ. 132). ქალაქი სანაპიროზე კომუნიაკაციური თვალსაზრისით არისტარქესთვის რეზიდენციად უფრო მოსახერხებელი უნდა ყოფილიყო. აქედან უფრო კარგად შეიძლებოდა, ერთი მხრივ, კოლხეთის გარკვეული კონტროლის ქვეშ ყოფილიყო, ხოლო მეორე მხრივ, რომაელებთან კავშირი.

სანაპიროზე რომ უნდა ყოფილიყო არისტარქეს რეზიდენცია (დიოსკურია?), ამის სასარგებლოდ თითქოს ისიც მეტყველებს, რომ თვითონ სახელი არისტარქე წმინდა ბერძნულია. ბერძნული ეთნიკური ელემენტის სიჭარბე კი ძირითადად ზღვის სანაპიროსთვის იყო დამახასიათებელი. შესაძლებელია, რომ არისტარქე წარმოშობით რომელიმე სანაპირო ქალაქის (გამყრელიძე, 1985, გვ. 95) არისტოკრატიული გვარიდან იყო და ამიტომ, ბუნებრივია, აქ უფრო მყარი პოლიტიკური დასაყრდენი ექნებოდა. საინტერესოა, რომ ამავე ეპოქის კოლხი სკეპტუხი ოლთაკეს სახელი ბერძნული არაა.

სამწუხაროდ ის, თუ როგორი იყო არისტარქეს რეალური ძალაუფლება, ან კონკრეტულად კოლხეთის რა ნაწილი ექვემდებარებოდა მას, საისტორიო წერილობითი წყაროებიდან არ ჩანს. ჩვენთვის აგრე-

თვე, უცნობია, რამდენი ხანი გრძელდებოდა ზუსტად არისტარქეს მმართველობა. არისტარქეს ცნობილი მონეტები გამოშვებულია მისი მმართველობის XII წელს, რაც იმის დასტურია (პომპეუსი კი კოლხეთიდან წავიდა ძვ. წ. 65 წ.), რომ ძვ. წ. 53 წელს ის ისევ მმართველია. საგულგებელია, რომ იგი მმართველობს ძვ. წ. 48 წლამდე, ბოსფორის მეფის ფარნაკეს კოლხეთში შემოჭრამდე. ფარნაკეს და შემდეგ მითრიდატე პერგამონელის შემოჭრით ქვეყანა კიდევ უფრო დასუსტდა და დაქუცმაცდა. სტრაბონი ევრიპიდეს სიტყვებით მხატვრულად გადმოგვცემს — „როდესაც ქვეყანა დაუძღვრებდა, „ღმერთთა კუთვნილიც სუსტდება და აღარ უნდათ (მისი) პატივისცემა“ — ამბობს ევრიპიდე“ („ტროელი ქალები“, 26) (XI წ., II, 17).

ცნობილია, რომ რომაელები ექსპანსიის დასაწყისში მათდამი დაქვემდებარებულ ქვეყნებში კი არ ცვლიდნენ არსებულ სამმართველო-კანონმდებლური აპარატის სტრუქტურას, არამედ მას თავიანთ სამსახურში აყენებდნენ (Ранович, 1949, გვ. 70—71). ისინი, ალბათ, ასევე მოიქცნენ კოლხეთში (Ломоური, 1981, გვ. 116). მათ მმართველად დანიშნეს არისტარქე და მას საგამგებლო აპარატის სტრუქტურა ძველი დაუტოვეს, მითრიდატესნაირი. ალბათ კოლხეთის მმართველის რეზიდენციად იგივე დარჩა (მითრიდატესული) — დიოსკურია.

საფიქრებელია, რომ შიდა კოლხეთის „სკეპტუხიებზე“ (მაგ., ოლთაკეს სკეპტუხიზე) არისტარქეს ძალაუფლება ეფემერული იყო. ჯერ კიდევ ლუკულუსი მითრიდატესთან ომის დროს აღნიშნავდა ამ მხარის სრულად დამორჩილების სიძნელეებს. იგი ამბობდა — „...კავკასიონი მრავალი მაღალი მთით, რომელთაც სულ ადვილად შეუძლიათ შეიფარონ და დაიცვან ბრძოლის ამრიდებული ათი ათასობით მეფე“ (პლუტარქე, ლუკულუსი, 14).

ძვ. წ. I საუკუნის ბოლოსათვის რომის რესპუბლიკაში შიდაპოლიტიკურმა ბრძოლამ განსაკუთრებულ სიმწვავეს მიაღწია (იხ. Утченко, 1965, გვ. 51). პომპეუსის დამარცხების შემდეგ ძალაუფლება გაიუს იულიუს კეისარმა იგდო ხელთ. ძვ. წ. 44 წელს იულიუს კეისარი მოკლეს. ამის შემდეგ შეიქმნა ტრიუმვირატი — ოქტავიანე, ანტონიუსი, ლეპიდუსი. მალე ტრიუმვირებიც ერთმეორეს დაერივნენ და ძვ. წ. 30 წელს ოქტავიანემ სძლია დანარჩენებს. ძვ. წ. 27 წელს ოქტავიანემ მიიღო ავგუსტუსის ტიტული. იგი ახ. წ. 14 წლამდე მართავდა რომს.

გახანგრძლივებულმა შიდაპოლიტიკურმა ბრძოლებმა, ბუნებრივია, დაასუსტა რომის ძალაუფლება პერიფერიაში. თავი წამოყვეს სეპარატისტულად განწყობილმა ხელისუფლებმა. შექმნილი მდგომარეობის გამოყენება სცადა მითრიდატე ევატორის შვილმა, ბოსფორის მეფემ ფარნაკემაც. მან გადაწყვიტა პონტოს სამეფოს მამისეულ ფარგლებში აღდგენა. დიონ კასიოსი გადმოგვცემს: „როგორც ნათქვამი იყო, მან

სხვა ტერიტორიებთან ერთად, თავის მოკავშირე პერგამონის მეფე მითრიდატეს უბოძა. მაგრამ ბოსფორი მითრიდატე პერგამონელს ასანდრისაგან ხმლით უნდა მოეპოვებინა (დიონ კასიოსი, XLII, 48). დაიძრა რა მითრიდატე პერგამონელი საბრძოლველად ბოსფორისაკენ, გზად კოლხეთზე გაიარა, სადაც აჭარა-გურიის მთიანეთში ლევკოთეას სამისნო გაძარცვა (სტრაბონი, XI წ., II თ., 17). ასანდრმა მითრიდატე პერგამონელი დაამარცხა ბოსფორში ლაშქრობისას (სტრაბონი, XIII წ., IV თ., 3).

რა ხდებოდა კოლხეთში ზემოხსენებული ომების დროს, წერილობითი წყაროებიდან უცნობია. ერთადერთი ცნობა ამის შესახებ არის ლევკოთეას სამლოცველოს დარბევა (სტრაბონი, XI წ., II თ., 17). ცნობების უქონლობა ამ ბრძოლების შესახებ იმითაც შეიძლება აიხსნას, რომ კოლხეთი, დასავლეთ კოლხეთი, ამ ომებში მხოლოდ სტრატეგიული მხარეა, სადაც უმოკლესი გზა გადიოდა ბოსფორიდან მცირე აზიისაკენ. საყურადღებოა, რომ ბოსფორისა და მცირე აზიის ბრძოლების აღწერას კი საისტორიო წყაროებში უფრო მეტი ადგილი ეთმობა. საფიქრებელია, რომ შიდა კოლხეთში შეჭრა და ადგილობრივი სკეპტუხების ამხედრება ამ შემთხვევაში არ შედიოდა მეომარი მხარეების ინტერესებში. ბუნებრივია, არც ერთ მეომარ მხარეს არ ენდომებოდა ზურგში აჯანყებული „ქვეყნები“ დაეტოვებინა, მით უმეტეს, რომ ცნობილია, მარტო ერთმა — ასანდრის აჯანყებამ ბოსფორში როგორი ტრაგიკული შედეგები გამოიწვია ფარნაკესათვის. ამიტომ შესაძლებელია, რომ შიდა კოლხეთის „სამთავროები“ — „სკეპტუხიები“ მთელი ამ ომების დროს გარკვეულ დამოუკიდებლობას ინარჩუნებდნენ.

ოქტავიანე ავგუსტოსის დროს რომის აღმოსავლური პოლიტიკა კიდევ უფრო აქტიური და მოქნილი გახდა. რომაელების მომხრე მეფე პოლემონს მიეცა განკარგულება, რომ ბოსფორში ასანდრის გარდაცვალების შემდეგ რომის ფაქტიური ძალაუფლება აღედგინა (დიონ კასიოსი, IV, 24/4/).

დასავლეთ კოლხეთი ამჯერად უკვე პოლემონის საბრძოლო ოპერაციების არეალში უნდა მოხვედრილიყო, რადგან ბოსფორისაკენ მიმავალ გზაზე მდებარეობდა. პოლემონმა დასავლეთ კოლხეთი ოქტავიანე ავგუსტოსის დასტურით შეუერთა პონტოს. სტრაბონი გადმოგვცემს: „პოლემონს ჰქონდა კოლხეთი, ხოლო როდესაც ის მოკვდა (ძვ. წ. 8 წ.) მისი მეუღლე პითოდორისი ფლობდა, მეფობდა კოლხებზე, ტრაპეზუნტზე, ფარნაკეაზე და ზემოთ მცხოვრებ ბარბაროსებზე“ (XI წ., II თ., 18).

სამწუხაროდ, პოლემონის მოქმედების შესახებ კოლხეთში არავითარი წერილობითი ცნობა არ არსებობს. რახან ძვ. წ. 14 წელს პო-

ლემონმა შეიერთა ბოსფორი, აქედან გამომდინარე საეარაუდოა, რომ რამდენიმე წლით უფრო ადრე უნდა შეეერთებინა დასავლეთ კოლხეთი.

შავიზღვისპირეთს რომის აღმოსავლურ პოლიტიკაში, ეკონომიკაში ერთ-ერთი ძირითადი სტრატეგიული ადგილი ეკავა. შავიზღვისპირეთის კომუნიკაციები აუცილებელი იყო პართიის მსგავს ძლიერ სახელმწიფოსთან ქიშპობისას. რომს აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთიდან გაჰქონდა ლითონი, ხე-ტყე, მარცვლენი, ტყავი, სელი, ღვინო და სხვ. (სტრაბონი, XI წ., II თ., 17). I საუკუნის რომაელი ავტორი მარკუს მანილიუსი აღნიშნავს, რომ რომაელებს კვებავს ნუმიდიელთა სანაპირო და ფასისის ჭალები. თან ამ უკანასკნელზე დასძენს, რომ ეს ის ადგილია, საიდანაც ოქროს საწმისი მოიტაცესო (V, 376—377).

დასავლეთ კოლხეთი პოლემონის პონტოს შემადგენლობაში იმპერატორ ავგუსტუსის დროს შედის. ამ დროისათვის დასავლეთ კოლხეთი, მართალია, უშუალოდ არ ექვემდებარებოდა რომს, მაგრამ პონტოს სამეფოს საშუალებით რომის პოლიტიკურ გავლენაში მაინც ექცევა. ამ ხანებში რომის ლეგიონერები კოლხეთის მიწაზე არ იდგნენ.

იმპერატორ ავგუსტუსის აღმოსავლური პოლიტიკის ერთ-ერთი ქვაკუთხედი რომის აღმოსავლეთის საზღვრებთან შეექმნა ფაქტობრივად რომისაგან დამოკიდებული, ხოლო ფორმალურად დამოუკიდებელი ქვეყნები, რომელთა ხელითაც რომი სასაზღვრო რაიონებთან თავისთვის სასურველ პოლიტიკურ ორიენტაციას გაატარებდა (Ломоурн, 1980, გვ. 136). ერთ-ერთი ასეთი სამეფო პოლემონის პონტო იყო, რომელშიც კოლხეთი, დასავლეთ კოლხეთი შედიოდა. პოლემონის პონტოს მნიშვნელოვანი ცენტრი — ქალაქი ტრაპეზუნტი ტერიტორიულად ახლო მდებარეობდა კოლხეთთან.

მიუხედავად ძლევამოსილებისა, რომმა მაინც ვერ მოახერხა შიდა კოლხეთის სრული დამორჩილება. ეს ვერ მოხერხდა ვერც არისტარქეს, ვერც მითრიდატე პერგამონელის და ვერც პოლემონის ხელით. რამდენიმე გამართლდა ლუკულუსის წინასწარმეტყველება, რომელიც აღნიშნავდა — ამ მხარის დამორჩილება ძალიან ძნელიაო, რადგან აქ არის მრავალი მალალი მთა, „რომელთაც სულ ადვილად შეუძლიათ შეიფარონ და დაიცვან ბრძოლის ამრიდებელი ათი ათასობით მეფე“ (პლუტარქე, ლუკულუსი, 14). მართლაც, შიდა კოლხეთი თავისი ბიოგეოგრაფიით — ხეობებით, მთებით, სწრაფი, ძნელად გადასალახი მდინარეებით, უღრანი ტყეებით — ადვილად დასამორჩილებელი არ უნდა ყოფილიყო. ამას ემატებოდა, აგრეთვე, აგრესიულად განწყობილი, ძლიერი სამთავროები — სკეპტუხიები და მთიელი მეომარი ტომები.

ზღვისპირა კოლხეთისათვის კი რომაელები გარკვეული კონტრო-

ლის გაწევას ახერხებდნენ. ამაში მათი ძირითადი საყრდენი უნდა ყოფილიყო სანაპირო ქალაქები, რომლებშიც, შიდა კოლხეთისაგან განსხვავებით, შედარებით ძლიერი იყო ანტიკური სამეურნეო-კულტურული გავლენა (შეადარე — Ломоури, 1981, გვ. 296). დასავლეთ კოლხეთი ის სტრატეგიულ-კომუნიკაციური მხარე იყო, რომელიც აუცილებლად სჭირდებოდა რომს თავისი გავლენის დასამყარებლად მცირე აზიასა და ბოსფორში.

* *

ამრიგად, თვალშისაცემია, რომ საგარეო ფაქტორი მნიშვნელოვან, ზოგჯერ გადაწყვეტ როლს თამაშობდა კოლხეთის ისტორიული განვითარების პროცესში.

ბერძნულ სავაჭრო „კოლონიზაციას“ კოლხეთისათვის ძირითადად კონსტრუქციული ძვრები უნდა მოჰყოლოდა. მაგალითად: სამეურნეო-კულტურული ინოვაციები; საზღვაო ვაჭრობის შედეგად საერთაშორისო ურთიერთობაში ჩაბმა და სხვ.

იბერიის სამეფოსთან კოლხეთის ნაწილის ინკორპორაციამ კოლხეთის სამეფოს საბოლოოდ დაშლა და პოლიტიკური სტატუსის შეცვლა გამოიწვია. კოლხეთისათვის უარყოფითი საგარეო ფაქტორი გამოდგა პონტოს სამეფოს ექსპანსიაც, რომელსაც ზღვისპირეთის ანექსია მოჰყვა. შიდა კოლხეთში დაინგრა და გაიძარცვა „ენას“ მდიდარი ქალაქი. კოლხეთი გადაიქცა პონტოს სამეფოსა და რომს შორის საომარი მოქმედებების ასპარეზად, რითაც ადგილობრივი მოსახლეობა დიდად უნდა დაზარალებულიყო.

რომმა გარკვეული ზემოქმედება მოახდინა კოლხეთის განვითარების პროცესზე (საგარეო ფაქტორი). ერთი მხრივ, ეს ზემოქმედება უარყოფითი გამოდგა — ქვეყნის დასავლეთი მხარე რომის პოლიტიკურ გავლენაში მოექცა, ხოლო ზოგიერთ რეგიონში კი, რომელთა მოქნილი პოლიტიკის შედეგად, არასტაბილური მდგომარეობა შეიქმნა, რაც შემდგომში რომისადმი ნახევრად დაქვემდებარებული „სამთავროების“ განვითარებით დასრულდა (მაგ., სანიგები, მაკრონები, ჰენიონები, ლაზები, აფსილები, აბასკები. — ფლავიუს არიანე, „მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო“, 11). მეორე მხრივ, რომმა — იმ დროისათვის მაღალგანვითარებულმა მოწინავე სახელმწიფომ, რამდენაღმე დადებითი როლი ითამაშა კოლხეთის განვითარებაში; კერძოდ, ადგილობრივი მოსახლეობა უფრო ახლო გაეცნო იმ დროისათვის მოწინავე რომაულ კულტურას; სანაპირო ქალაქებში რომაული სავაჭრო კაპიტალი გამოჩნდა; გაეცნენ ახალ საომარ ტაქტიკას და ტექნიკას.

საყურადღებოა, რომ კოლხეთში ხშირი საბრძოლო მოქმედებები და ოპტიმალური, სტრატეგიული სიტუაციები, რომლის დროსაც საჭიროა

იყო ორგანიზაციული საკითხების სწრაფი გადაწყვეტა, ხელს უწყობდა ადგილობრივ მოსახლეობაში საზოგადოებრივ კონსოლიდაციას და სოციალურად კიდევ უფრო მაღალი ფორმების განვითარებას. რაც შემდგომში (II ს.) ლაზიკის სამეფოს წარმოქმნაში აისახა.

დადოვნიებული ლიტერატურა

- აბრამიშვილი რ., ითხვისში არქეოლოგიური მუშაობის შედეგები, სვედო-არქეოლოგიური კვლევის შედეგების მოკლე ანგარიში, თბ., 1953, გვ. 7—11.
- ალექსიძე ზ., ცხოვრება ფარნავაზისი, ჟურნ. „მნათობი“, 1984, № 12, გვ. 152—157.
- არიანე ფლავიუს, მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო (ბერძნულიდან თარგმნა ნ. კეჭელაძემ), თბ., 1961.
- ბერაძე თ., ოლიშის პოლიტიკური გეოგრაფიიდან, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული, თბ., 1967, გვ. 135—141.
- ბერძენიშვილი ნ., საქართველოს ისტორიის საკითხები, I ტ., თბ., 1964.
- ბერძენიშვილი მ., ქალაქ ფაზისის ისტორიისათვის, თბ., 1969.
- ბოხოჩაძე ა., კოლხეთის სამეფოს დედაქალაქის ადგილმდებარეობისათვის ძვ. წ. IV—III სს., საქ. მეცნ. აკად. „მომხმე“, XV, თბ., 1967, № 2, გვ. 547—552.
- ბოხოჩაძე ა., ადრეანტიკური ხანის სამარხები თეთრიწყაროს მახლობლად, მასალები საქართველოს და კავკასიის არქეოლოგიისათვის, III ტ., თბ., 1963, გვ. 27—28.
- ბრაგვაძე ზ., კოლხეთის აღმოსავლეთი რეგიონების (ყვირილის ხეობის) ქართიზაციის საკითხისათვის, საქ. მეცნ. აკად. „მაცნე“ (ისტ... სერია), თბ., 1990, № 4, გვ. 137—150.
- გამყრელიძე გ., ცენტრალური კოლხეთის ძველი ნამოსახლარები, თბ., 1982.
- გამყრელიძე გ., აზო-ფარნავაზის დროინდელი კოლხეთის ისტორიისათვის, საქ. მეცნ. აკად. „მაცნე“ (ისტ... სერია), თბ., 1985, № 3, გვ. 86—97.
- გამყრელიძე გ., მითრიდატე ევპატორი და კოლხეთ-იბერიის ისტორიის ზოგიერთი საკითხი, საქ. მეცნ. აკად. „მაცნე“ (ისტ... სერია), თბ., 1989, № 2, გვ. 59—69.
- გოხალიშვილი გ., მითრიდატე პონტოელი, თბ., 1965.
- გრიგოლია გ., ფხაკაძე გ., ბარამიძე მ., ლორთქიფანიძე გ., დასავლეთ საქართველოს სამეფო-არქეოლოგიური ექსპედიციის 1966 წ. მუშაობის შედეგები, მასალები საქართველოს და კავკასიის არქეოლოგიისათვის, V ტ., თბ., 1973, გვ. 17—38.
- დიონკასიოსი, ცნობები საქართველოს შესახებ (ბერძნული ტექსტი ქართულ თარგმანით გამოცა (ნ. ლომოურმა), თბ., 1966.
- დუნდუა გ., იტრებოდა თუ არა მონეტა ვანში?, საქ. მეცნ. აკად. „მაცნე“ (ისტ... სერია), თბ., 1974, № 2, გვ. 146—159.
- დუნდუა გ., ლორთქიფანიძე გ., მონეტები ვანიდან, კრებ. ვანი, III ტ., თბ., 1977, გვ. 119—152.
- ზაქარაია პ., ნოქალაქევი 1973—77 წლებში ჩატარებული სამეშაობის საერთო ანგარიში, კრებ. ნოქალაქევი-არქეოპოლისი, თბ., 1981, გვ. 77—119.
- თოლორაძე ვ., ლაქიძის წესები ელინისტური ხანის საქართველოში, თბ., 1980.

ინაძე მ., მცირე აზიის სატაძრო ქალაქების წარმოქმნა-განვითარების საკითხისათვის სტრატონის ცნობების მიხედვით, კრებ. ივ. ჯავახიშვილისადმი მიძღვნილი, თბ., 1976, გვ. 136—144.

ინაძე მ., აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ბერძნული კოლონიზაცია, თბ., 1982.

ინაძე მ., სატაძრო ცენტრები ძველ კოლხეთში, საქ. მეცნ. აკად. „მაცნე“ (ისტ. ... სერია), თბ., 1986, № 4, გვ. 32—53.

ინაძე მ., ეგრისისა და ქართლის ურთიერთობისათვის, ჟურნ. „მნათობი“, თბ., 1989, № 8, გვ. 154—164.

ინაძე მ., ძველი კოლხეთის საზოგადოების სოციალურ-პოლიტიკური ისტორიის ზოგიერთი საკითხი, საქ. მეცნ. აკად. „მაცნე“ (ისტ. ... სერია), თბ., 1987, № 4, გვ. 46—67.

ინაძე მ., კოლხეთის სამეფოს სკვებტუხიათა საკითხისათვის, საქ. მეცნ. აკად. „მომამბე“, XXVI ტ., თბ., 1961, № 6, გვ. 783—790.

ოსელიანი ა., ნარკვევები კოლხეთის ისტორიიდან, თბ., 1973.

კაკაბაძე ს., უძველესი ქართული ქალაქი, ჟურნ. „საბჭ. ხელოვნება“, თბ., 1959, № 5, გვ. 29—35.

კახიძე ა., საქართველოს ზღვისპირეთის ანტიკური ქალაქები, თბ., 1971.

კახიძე ა., აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ანტიკური ძეგლები (ფიჭვნარას ბერძნული სამაროვანი), ბათუმი, 1975.

ლანჩავა ო., ქუთაისის ძველი ისტორიისათვის, თბ., 1975.

ლიჩელი ვ., ახალდამოჩენილი ნაქალაქარი საყანჩაის ველზე, კრებ. ვანა, III ტ., თბ., 1977, გვ. 52—57.

ლიჩელი ვ., ძვ. წ. III—I სს. შიდა კოლხეთის მატერიალური კულტურის შესწავლისათვის, საქ. მეცნ. აკად. „მაცნე“ (ისტ. ... სერია), თბ., 1981, № 2, გვ. 41—51.

ლომოური ნ., კლავდიოს პტოლემეის ცნობები საქართველოს შესახებ, მასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 32, თბ., 1955.

ლომოური ნ., ნოქალაქევი-ციხეგოჯი, კრებ. ნოქალაქევი-არქეოპოლისი, I ტ., თბ., 1981, გვ. 18—47.

ლომოური ნ., კოლხეთის სანაპიროს ბერძნული კოლონიზაცია, თბ., 1962.

ლომოური ნ., ეგრისის სამეფოს ისტორია, თბ., 1968.

ლორთქიფანიძე ო., არქეოლოგია და საქართველოს ძველი ისტორიის ზოგიერთი საკითხი, საქ. მეცნ. აკად. „მაცნე“ (ისტ. ... სერია), თბ., 1976, № 2, გვ. 110—128.

ლორთქიფანიძე ო., ანტიკური სამყარო და ძველი კოლხეთი, თბ., 1966.

ლორთქიფანიძე ო., ვანის ნაქალაქარი (გათბრები. ისტორია. პრობლემები), კრებ. ვანი, I ტ., თბ., 1972, გვ. 7—42.

ლორთქიფანიძე ო., ვანის ნაქალაქარი (გათბრები. ისტორია. პრობლემები), კრებ. ვანი, III ტ., თბ., 1977, გვ. 13—27.

ლორთქიფანიძე ო., მასალები ძვ. წ. V ს. კოლხეთის მხატვრული კულტურის ისტორიისათვის, თბილისის უნივერსიტეტის შრომები, თბ., 1971, № 1 (138), გვ. 51—63.

ლორთქიფანიძე ო., „ვანის ქალაქი“, ჟურნ. „ცისკარი“, თბ., 1968, № 7, გვ. 133—143.

მამულაია გ., კლასობრივი საზოგადოებისა და სახელმწიფოების ჩამოყალიბება ძველ ქართულში, თბ., 1979.

მელიქიშვილი გ., საქართველოს, კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის უძველესი მოსახლეობის საკითხისათვის, თბ., 1965.

მიქელაძე თ., არქეოლოგიური კვლევა-ძიება რიონის ქვემო წელზე, თბ., 1978.

მუსხელიშვილი დ., საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები, თბ., 1977.

ნადირაძე ჯ., ყვირილის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები, თბ., 1975.

ნადირაძე ჯ., საირხე, საქართველოს უძველესი ქალაქი, თბ., 1990.

ნაკაიძე ნ., ძვ. წ. IV—III სს. ქვევრსამარხები დაჭრილების სამაროვნიდან, კრებ. კავთისხევის არქეოლოგიური ძეგლები, თბ., 1980, გვ. 28—41.

პლუტარქე (თარგმნა და განმარტებები დაურთო ა. ურუშაძემ). თბ., 1957.

სანიკიძე ლ., პონტოს სამეფო, თბ., 1956.

საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, I ტ., თბ., 1970.

ქართლის ცხოვრება (გამოსცა ს. ყაუხჩიშვილმა), I ტ., თბ., 1955.

ქორიძე დ., თბილისის არქეოლოგიური ძეგლები, II, თბ., 1958.

ყაუხჩიშვილი თ., ჰერაკლიდეს და მისი ცნობები საქართველოს შესახებ, კრებ. აღმოსავლური ფილოლოგია, I, თბ., 1969, გვ. 186—190.

ყაუხჩიშვილი თ., ვანის ახლადამოჩენილი ბერძნული წარწერა, კრებ. ქართული წყაროთმცოდნეობა, VII, თბ., 1987, გვ. 131—143.

ყაუხჩიშვილი თ., აპიანე, თბ., 1959.

ყაუხჩიშვილი თ., სტრატონის გეოგრაფია (ცნობები საქართველოს შესახებ), თბ., 1957.

ცქიტიშვილი გ., ანტიკური ხანის შორაპნის საერისთავოს საკითხისათვის, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული, II, თბ., 1964, გვ. 71—106.

ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, I წიგნი, თბ., 1963.

წერეთელი გ., არმაზის ბილინგვა, „ენიმის“ მოამბე, თბ., 1943, № 13, გვ. 1—83.

წერეთელი კ., არამეული ენა საქართველოში, ჟურნ. „მნათობი“, თბ., 1976, № 6, გვ. 150—157.

წერეთელი კ., არამეული ენა, თბ., 1982.

ჭყონია ა., ვანის ნაქალაქარის ოქროს სამკაულები, კრებ. ვანი VI, თბ., 1931.

ხაზარაძე ნ., საქართველოს ძველი ისტორიის ეთნოპოლიტიკური პრობლემები (მოსხმები), თბ., 1984.

ხახუტაიშვილი დ., უფლისციხე, თბ., 1970.

ჯავახიშვილი ივ., ქართველი ერის ისტორია, II ტ., თბ., 1948.

ჯავახიშვილი ივ., ქართველი ერის ისტორია, I ტ., თბ., 1960.

ჯანაშია ს., შრომები, II ტ., თბ., 1952.

ჯანაშია ს., შრომები, III ტ., თბ., 1959.

ჯაფარიძე ვ., ძველი ვარდციხე „ვარდიგორა“, კრებ. ძველის მეგობარი, თბ., 1977, № 46, გვ. 43—50.

ჯაფარიძე ვ., ანტიკური ხანის შორაპნის ახალი არქეოლოგიური მონაცემები (პრეპრინტი), თბ., 1990.

Апакидзе А., Николашвили В., Гиунашвили Г., Манджгаладзе Г., Дзnelадзе М., Садрадзе В., Давлиანი-дзе Р., Глонти Н. Археологические раскопки в Мцхета и ее округе, ПАИ, в 1982 г., Т6, 1985, с. 41—46.

Армянская география VII в., издал К. Патканов, С.-Петербург, 1877.

Ахвледиани Д., Черепица Грузии эллинистической эпохи по материалам Ванского городища (Автореферат канд. диссертации). Ереван, 1986.

- Бузанд Фавстос, История Армении, Ереван, 1953.
- Воронов Ю., Диоскуриада-Сébastополис-Цхум, М., 1980.
- Гагошидзе Ю., Самадло, Тб., 1979.
- Гвинчидзе Г., Нововыявленный некрополь древней столицы Западной Грузии Цихе-Годжи-Археополиса, Тб., 1978.
- Голенко К., Денежное обращение Колхиды в римское время, Лен., 1964.
- Дундуа Г., Нумизматика античной Грузии, Тб., 1987.
- Дундуа Г., Лордкипанидзе Г., Грузия и Митридат IV, сб. Причерноморье в эпоху эллинизма, III симпозиум в Цхалтубо, Тб., 1985, с. 601—608.
- Инадзе М., Причерноморские города Древней Колхиды, Тб., 1968.
- Капанадзе Д., Голенко К., К вопросу о происхождении колхидок, ВДИ, М., 1957, № 4, с. 88—95.
- Качарава Д., Квирквелия Г., Города и поселения Причерноморья Античной эпохи, Тб., 1991.
- Качарава Д., Город Гиэнос в античную эпоху (Автореферат канд. диссертации), Тб., 1972.
- Кигурадзе Н., Дапнарский могильник, Тб., 1976.
- Куфтин Б., Археологические раскопки в Цалкинском районе, Тб., 1948.
- Латышев В., Известия о Скифии и Кавказе, Записки классического отд. имп. археологического общества, С.-Петербург, 1904.
- Ломоури Н., Возникновение Древнеиберийского государства, сб., Проблемы античной культуры, Тб., 1975, с. 481—494.
- Ломоури Н., К истории Понтийского царства, I ч., Тб., 1979.
- Ломоури Н., Грузино-римские взаимоотношения, Тб., 1981.
- Ломоури Н., Восточное Причерноморье и Рим в I в. н. э., Историко-филологические разыскания, I ч., Тб., 1980, с. 124—149.
- Лордкипанидзе Г., О характере колхо-греческих взаимоотношений в VI—IV вв. до н. э., Материалы I симпозиума в Цхалтубо, Тб., 1979, с. 322—326.
- Лордкипанидзе Г., К истории Древней Колхиды, Тб., 1970.
- Лордкипанидзе Г., Колхида в VI—II вв. до н. э., Тб., 1978.
- Лордкипанидзе О., Древняя Колхида (миф и археология), Тб., 1979.
- Лордкипанидзе О., К проблеме греческой колонизации Восточного Причерноморья (Колхиды), Материалы I симпозиума в Цхалтубо, Тб., 1977.
- Лордкипанидзе О., К локализации τὸ τῆς λευκοθέας ἱερῶν, ВДИ, М., 1972, № 2, с. 106—125.
- Лордкипанидзе О., Наследие Древней Грузии, Тб., 1989.
- Максимова М., Античные города юго-восточного Причерноморья, М., 1956.
- Манандян Я., Маршруты Понтийского похода Помпея в путь отступления Митридата в Колхиду, ВДИ, М., 1940, № 3—4, с. 89—100.
- Меликишвили Г., К истории Древней Грузии, Тб., 1959.
- Микеладзе Т., О времени начала и характере колонизации в восточном Причерноморье, Ист.-Филол., разыскания, I, Тб., 1980, с. 164—170.
- Молев А., Митридат Евпатор, Саратов, 1976.

- Мусхелишвили Д., Некоторые проблемы источниковедческой критики грузинских средневековых источников, «Мацне», Известия АНГ, Тб., 1986, № 3, с. 57—70.
- Немировский А., Понтийское царство и Колхида, сб. Кавказ и Средиземноморье, Тб., 1980, с. 154—160.
- Придик Е., Новые кавказские клады, Материалы по археологии России, 34, Петроград, 1914.
- Периханян А., Храмовые объединения Малой Азии и Армении, М., 1959.
- Ранович А., Восточные провинции Римской империи I—III вв., М.—Л., 1949.
- Саникидзе Л., Экспансия Рима в Понте и Закавказье (автореферат канд. диссертации), Кутаиси, 1953.
- Трапш М., Труды, II т., Сухуми, 1969.
- Тодуа Т., Колхида в составе Понтийского царства, Тб., 1990.
- Утченко С., Кризис и падение Римской республики, М., 1965.
- Хахутайшвили Д., Кахидзе А., Пичвнари в эллинистическую эпоху, сб. Причерноморье в эпоху эллинизма, III симпозиум в Цхалтубо, Тб., 1985, с. 517—519.
- Хоштария Н., Археологические раскопки в Вани в 1959 г., сб. Полевые арх. исследования, Тб., 1960, с. 47—50.
- Цкитишвили Г., Результаты работ на Цихна-гора, ПАИ, Тб., 1976, с. 60—61.
- Цицерон, Речь за закон Манилия, Хрестоматия по истории Древнего Рима (ред. С. Утченко), М., 1962, с. 172—175.
- Шамба Г., Эшерское городище, Тб., 1980.
- Шамба С., Монеты Эшерского городища, «Мацне», Сообщение АНГ (серия ист.), Тб., 1980, № 3, с. 142—145.
- Шелов Д., Колхида в системе понтийской державы Митридата VI, ВДИ, М., 1980, № 3, с. 28—43.
- Шелов Д., Аппиан — историк Митридатых войн, сб. Проблемы античной культуры, М., 1986, с. 113—117.
- Cicero M. Tullii, De imperio in Pompei sive pro Lega Manile, oratio ad Quirites (ed. A. Gofman), Part I, S.-Peterburg 1911.
- Claessen H., Skalnik P., The Early State, Hague, 1978.
- Bandinelli R., Archeologia e culture, Milan, 1961.
- Gamkrelidze Gela, Travaux hydroarchéologiques de localisation de l'ancienne Phasis, Le Pont-euxin vu par les Grecs, Annales littéraires de l'Université de Besançon, Paris, 1990, p. 223—226.
- Jenkins A., Recent Acquisitions of Greek Coins by the British Museum, The Numismatic chronicle, London, 1959, p. 32—37.
- Museum Caucasicum, V, (Ed. T. Radde), Tiflis, 1902.
- The loeb classical library, London, 1957.
- Reinach Th., Mitridate Eupator, roi de Pont, Paris, 1890.
- Vallet Georges, La Colonisation Grecque en occident, XIII «Mejdnarodnij kongress istoričeskix nauk», I vol, III part, M., 1973, p. 53—72.

შინაარსი

წინასიტყვაობა	3
ბიოგეოგარემო და ისტორიული განვითარების მოდელი (ძველი კოლხეთის მაგალითზე)	5
საგარეო ფაქტორი კოლხეთის ისტორიული განვითარების პროცესში	46

GELA GAMKRELIDZE

HISTORICAL AND TOPOARCHAEOLOGICAL RESEARCHS

(Georgian lang.)

TBILISI
„METSNIEREBA“
1993

ГЕЛА АЛЕКСАНДРОВИЧ ГАМКРЕЛИДЗЕ

ИСТОРИКО-ТОПОАРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ РАЗЫСКИАНИЯ

(на грузинском языке)

ТБИЛИСИ
«МЕЦНИЕРЕБА»
1993

დაიბეჭდა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის
სამეცნიერო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

წიგნი გამოდის გამომცემლობა „ისტორიკოსის“ და ფირმა „პაკოს“
ფინანსური ხელშეწყობით.

სბ 5072

გამომცემლობის რედაქტორი ს. ხ ა ნ ჯ ა ლ ა ძ ე
მხატვარი გ. ლ ო შ ი ძ ე
მხატვრული რედაქტორი ნ. კ ვ ე ნ ი კ ა ძ ე
ტექნიკური რედაქტორი ნ. ბ ო კ ე რ ი ა
კორექტორი გ. გ რ ძ ე ლ ი შ ვ ი ლ ი
გამომწვევი ი. ს ა ხ ვ ა ძ ე

გადაეცა წარმოებას 23.12.92; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 9.3.93;
ქალაქის ზომა 60×84^{1/16}; ქალაქი № 2; ბეჭდვა მაღალი;
გარნიტურა ვენურის; პირობითი საბეჭდო თაბახი 5.5;
სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 5.15;

ტირაჟი 200.

შეკვეთა № 1510

ფასი სახელმწიფოებრივ

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქართველოს მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Грузии, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19